Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

4007-4008

491.99-8
U-25

2010

№ 8 2002

БИБЛІОТЕЧНЫЙ
ОТДѢЛЪ.

ՆԱԽԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻ

ԱՇԽԱՐՀ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՅ

ՈՒՍՄՈՒՆՔ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՄՈՒՆՔ

Կեցցէ յաւիտեան մեր գանձ թանկագին—
Մեր Հայոց լեզուն քաղցրիկ նորածին,
Թող նա զօրանայ, ծաղկի եւ աճի
Աղաչողութեամբ Աստուծոյ աջի։

Դոդոխեան։

ՅՕՐԻՆԵՑ

Ս. ՄԱՆԴԻՆԵԱՆ

Դ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Մովսէսի Վարդանեան.

1884

33553-Ա.Գ.

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 20-го Сентября 1884-г.

12760/41
16647-58

Тип. М. Вартанянца. Тр. переул. д. № 11.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Երբ որ մենք առաջին անգամ հանդէս դուրս եկանք մեր յօրինած ընթերցարաններով, արդէն այն ժամանակ որոշ կերպով ծրագրեցինք մեր կատարելիք դերը հայկական գրականութեան ասպարիզի մէջ: Մեր մտադրութեան մէջ ձգտում չը կար իշխել ուսումնարաններում մեր ընթերցարաններով, այլ մի արդիւնաւոր ուղղութեան համար ջատագով հանդիսանալ եւ զարկ տալ մերայնոց, որ այդ ուղղութեան պաշտող լինին: Այս էր պատճառը, որ մենք բազմիցս յայտնել ենք, թէ մեր առաջարկած գաղափարի լիակատար իրագործումը ուրիշներին կը թողնէինք, որոնք մեզանից աւելի ձեռնհաս կը լինին այդ գործի մէջ:—Եւ այս օր ուրախ սրտով նկատում ենք, որ ապարդիւն չէ եղել մեր ստանձնած պաշտօնը:

Որպէս զի լոկ սնապարծութեան արտայայտութիւն չը դառնայ մեր այս ուրախութիւնը, կը ցանկայինք, որ մեր բանասէրները բարեխղճօրէն մի համեմատական ակնարկ ձգէին հայոց ընթերցարանների վերայ, որոնք տպագրուել են «Նահապետական եւ հայրենի աշխարհի» լոյս տեսնելուց առաջ եւ յետոյ: Այս համեմատութիւնը գուցէ մի անգամ էլ ապացուցանէ այն երեւոյթը, թէ երբեմն մեր երէկուայ ծաղրածը վաղը մեզ համար պաշտելի է դառնում:—Եւ իրաւի, երբ որ հայոց ընթերցարանները գրեթէ լոկ թարգմանական յօդուածների ժողովածուներ էին, մենք աշխատում էինք այն գաղափարը քարոզել եւ տարածել, թէ մենք Հայերս դեռ եւս չ'ունինք ընթերցարան, որ իսկութեամբ ՄԱՅՐԵՆԻ լինի ոչ միայն արտաքուստ կամ լոկ միայն գործ դրած լեզուով ու բառերով, այլ նախ եւ առաջ ներքին իմաստներով՝ այսինքն բուն ազգային տարերքի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԵԱՄԲ. Հայոց ընթերցարանը, ասում էինք, կենդանի կերպով պիտի պատկերացնէ բուն Հայոց լեզուն, Հայոց ժողովուրդը եւ հայաբնակ տեղերը, ինչպէս որ այս ամենը հայկական հանճարը բանաստեղծօրէն արտայայտում է: Այն ժամանակ գըտ-

նուեցան մարդիկ, որոնք մեզ վերայ ծիծաղեցին, թէ մեր ասածները միայն խօսքեր են եւ անիրագործելի մտքեր:

Մեզ մնաց մի ուրիշ ելք. այն է՝ որ օրինակով ապացուցանէինք իրագործման հնարաւորութիւնը, ուստի եւ լոյս հանեցինք մեր «Նահապ. եւ հայրենի աշխարհը»:

Եթէ այս գիրքը այն ժամանակ ապացոյց չէր, թէ գաղափարը արդարեւ իրագործելի է, գոնէ այս օր մեր բոլոր հեղինակները, որոնք բազմացնում եւ ճոխացնում են հայոց ընթերցարանները, միաբան զօրութեամբ ձգտում են այն գաղափարի ազդմամբ գործելու. թող համեմատեն եւ դատեն ուրիշները՝ եթէ մեր խօսքերի մէջ չափազանցութիւն կայ: Այս բաւական չէ. այն հեղինակների շարքում նախկին ծաղրողները ձգտում են առաջնակարգ ախոյեան լինելու:—

Մի խօսքով՝ նոր ընթերցարանները մինչ այն աստիճան նման չեն հներին եւ նոցա մէջ այնպէս յայտնի կերպով երեւում է նոր ազդեցութիւնը, որ ակամայ խնդիր է ծագում մեզ համար, թէ արդեօք ժամանակ չէ՞, որ դադարեցնենք մեր ընթերցարանների տպագրութիւնը, քանի որ մեր պաշտօնը արդէն կատարուած պիտի համարուի:

Այսպիսի ինքնասպանութեան իղձ, խոստովանում ենք, դեռ եւս չ'ունինք: Նախ այն պատճառով, որ ընթերցարան յօրինողները —թող ների մեր այս համեստ կարծիքը—դեռ եւս յօդուածների ընտրութիւնը լաւ չեն կատարում, թէ եւ արդէն լաւ ուղղութիւնեն բռնել. երկրորդ՝ այս բանում վճիռ դնողը պ ա հ ա ն ջ ը պիտի լինի: Քանի որ պահանջ կայ՝ իրաւունք չ'ունինք հրապարակից դուրս հանել մեր այս երեխայրիքը:

Բայց եւ այնպէս մենք մի բան կ'անենք, այն է՝ այս գիրքը կը տպագրենք բոլորովին անփոփոխ, մինչեւ որ ինքը անպահանջելի դառնայ՝ եթէ աւելորդ է: Ապագայի մասին ոչինչ խոստում չ'անելով՝ դեռ եւս բոլոր իրաւունքները կը վերապահենք. բայց մենք արիութիւն կ'ունենանք հանդիսից հեռանալ՝ երբ որ մեր խիղճը մեզ թելադրէ, թէ «բա՛ւ է, որքան թափառեցար»:

Ուրեմն այս անգամ էլ թող սա փորձուի եւ իրան սահմանած վիճակին ակնդէտ մնայ:

Ս. Մ.

1884 թ. հոկտ. 3
Թիֆլիս:

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

1. Միջագետք:

Հին Հայաստանի ամենից յայտնի սարը Արարատն է կամ Մասիսը: Նա իւր շրջապատող բոլոր սարերից բարձր է և ամբողջ տարին ձիւնով պատած: Արարատի սահմաններին մօտիկ բղխում է Եփրատ գետը: Սա հոսում է նախ դէպ արևմուտք սարերի միջով, յետոյ վազում է դէպի հարաւ: Այն կողմերում ծագում է նաև Տիգրիսը, որ շատ արագավազ է: Այս երկու գետերի մէջ մի ընդարձակ դաշտավայր կայ, որ Մ ի ջ ա գ ե տ ք է կոչվում: Դաշտավայրը ծածկուած է լայն և խոտաւէտ տափաստաններով, ուր ոչ արտեր, ոչ պարտէզներ, ոչ այգիներ և ոչ մեծ քաղաքներ կան. մարդիկ էլ քիչ են բնակում: Եւ նոքա ապրում են ոչ թէ հողագործութեամբ կամ արուեստներով, այլ խաշնապահութեամբ, և նոցա հօտերն լաւ սնունդ են գտնում այն մեծ և սիզաւէտ տափաստաններում:

Միջագետքի արևմտեան մասում, Եփրատին մօտիկ, ընկնում էր հին ժամանակներում քաղդէացւոց աշխարհը, Ուռ-

հա և Խառան քաղաքներով, Ուռհան հիւսիսում, իսկ Խառանը տափաստանների մէջ տեղը։

Եփրատի այն կողմը, դէպի հարաւ երթալով, երկիրն աւազոտ ու մերկ է. ուր այլ ևս ջուր չկայ, խոտ այլ ևս չի երևում, և ուր սկսվում է այն անապատը, որ Ասորական անապատ է կոչվում։ Այս երկիրը հարիւրաւոր մղոնների տարածութեամբ դէպ արևելք և հարաւ՝ տափարակ և անմարդաբնակ է, իսկ արևմտեան կողմից բարձրանում են այն լեռները, որոնց ետևն է ընկնում Քանանացոց աշխարհը, որ ձգվում է մինչև Միջերկրական ծովի ափերը։

2. Աբրահամի Միջագետքից դուրս գալը։

Մեզանից չորս հազար տարի առաջ՝ Միջագետքի Ուռհա քաղաքի մէջ մի հարուստ հովիւ կար անունը Թարա, որ երեք որդի ունէր. Աբրահամ, Նաքովր և Առան։ Հօրը կենդանութեան ժամանակ Առանը Ուռհայում մեռաւ, Ղովտ անունով մի որդի թողնելով։

Թարան առաւ իւր որդի Աբրահամին, նորա կին Սարային և իւր թոռ Ղովտին, հանեց Ուռհայից ու տարաւ Խառան և այնտեղ բնակեցան։ Նորա մահուանից յետոյ Տէրն ասաց Աբրահամին. «Քո երկրից և քո ազգից և քո հօր տնից ել և գնա այն երկիրը, որ ես քեզ ցոյց եմ տալու. ես քեզ մեծ ազգ կանեմ ու կօրհնեմ քեզ։

Եւ գնաց Աբրահամը, ինչպէս որ Աստուած նորան պատուիրեց, և Ղովտն էլ նորա հետ գնաց։ Եւ Աբրահամը եօթանասուն ու հինգ տարեկան էր, երբ որ Խառանից ելաւ։

Եւ ճանապարհ ընկաւ նա իւր կնոջ Սարայի, իւր եղբօրորդի Ղովտի, իւր ծառաների և աղախինների հետ առաւ

հետը բոլոր ինչքը և գնաց դէպի Քանանացոց երկիրը, մինչև Սիւքէմ քաղաքը, այն է մինչև բարձր կաղնին։

Եւ երևեցաւ Տէրը Աբրահամին և ասաց. «Ես այս երկիրը քո զաւակներին կըտամ։» Իսկ Աբրահամը այն տեղ սեղան շինեց Աստծուն՝ որ նորան երևեցաւ։

Յետոյ այն տեղից հեռացաւ և գնաց դէպի մի լեառն, որ Բեթէլի արևելեան կողմն է։ Այն տեղ զարկեց իւր խորանը (վրանը), Աստծուն մի սեղան շինեց և Աստուծոյ անունովը կոչեց։

Սուրբ գրքից։

3. Յորդանանու դաշտը։

Աբրահամի նոր հայրենիքը Քանանացոց երկիրն է, որ և սուրբ երկիր է կոչվում։ Համարեա նորա մէջ տեղն է Սիւքէմ քաղաքը, ուր Աբրահամն առաջին անգամ հանգստացաւ, իսկ այն տեղից հարաւ Բեթէլն է, նորա երկրորդ հանգստութեան տեղը։ Այդ երկիրն աւելի զուարթ է քան Միջագետքը. այդ տեղ բուսնում են ցորեն, պտղատու ծառեր և որթ։ Այդ տեղ փոփոխակի երևում են անտառներ և մարգագետիններ, արտեր և այգիներ, շինուած են գիւղեր և քաղաքներ։ Սակայն քանանացոց աշխարհի ամենագեղեցիկ մասը Սիւքէմի և Բեթէլի կողմը չէ, այլ աւելի դէպի արևելք՝ Յորդանանու ձորի մէջ։ Այս գետը ծագում է Հերմոն և Լիբանան սարերից, որ սուրբ երկրի հիւսիսումն են, և հոսում է դէպի հարաւ մի ձորի միջով, որ մօտ երկու մղոն լայն է։ Այն տեղ կանանչն աւելի պերճ է, մարգերն աւելի ջրարբի, պարտէզներն աւելի ծաղկաւէտ և արտերն աւելի պարարտ են՝ քան Քանանացոց աշ-

խարհի որ և իջէ ուրիշ անղը։ Բայց Աբրահամն ու Ղովտը կանգ չառան այս գեղեցիկ տեղերում, որպէս զի աւելի դէպ արևմուտք երթան բնակեն։

4. Աբրահամի և Ղովտի բաժանուիլը։

Աբրահամը շատ հարուստ էր և ունէր հօտեր, նախիրներ, էշեր, ուղտեր, ծառաներ, աղախիններ, արծաթ և ոսկի։ Եւ Ղովտը, որ Աբրահամի հետ եկել էր, նոյնպէս ունէր արջառ, ոչխար և անասուն, ծառայ և խորան։ Եւ երկիրը բաւական չէր նոցա համար, և նոքա չէին կարող միասին բնակել, որովհետև նոցա ստացուածքը շատ էր։ Ուստի Աբրահամի և Ղովտի հովիւները անդադար վիճում և կռւում էին։

Եւ Աբրահամն ասաց Ղովտին. «Թող իմ և քո մէջ, իմ հովիւների և քո հովիւների մէջ կռիւ չլինի, որովհետև մենք եղբայր մարդիկ ենք։ Ահա քո առաջն է բոլոր երկիրը, բաժանուիր ինձանից. եթէ դու ձախ կողմն երթաս, ես կերթամ աջ կողմը. իսկ եթէ դու աջ կողմն ես ուզում երկիր ընտրել, ես կերթամ ձախը։

Ղովտը բարձրացրեց աչքը և տեսաւ Յորդանանու բոլոր կողմերը, որ գեղեցիկ ջրով առատ են Աստուծոյ դրախտի նման, և ընտրեց այն երկիրը՝ և գնաց դէպի արևելք» և բնակեցաւ Սոդոմի մէջ։

Աբրահամը գնաց դէպի Քեբրոն և իւր խորանը զարկեց Մամբրէի կաղնու մօտ և այնտեղ Աստծուն սեղան շինեց։

Սուրբ գրքից։

5. Հովուական կեանք։

Միջագետքի բնակիչները ոչ հողագործութեամբ և ոչ արուեստներով են պարապում. այլ խաշներ են պահում, որոնք այն կողմի խոտաւէտ տափաստաններում լաւ սնունդ են գտնում։ Եթէ հովիւը տեսաւ թէ մէկ տեղում արածացնելով՝ խոտը վերջացաւ, քաշվում է ուրիշ տեղ։ Թարան էլ իւր որդկերանցով Ուռհայից Խառան քաշուեցաւ. իսկ Աբրահամն ու Ղովտը մինչև Քանանացոց երկիրն անգամ գնացին։

Երբ քաշուելու նշանը տրվում է՝ բանակի մէջ մեծ կենդանութիւն է տեսնվում, ծառաներից ոմանք վրաններն են տեղերից հանում, փաթաթում և էշերին ու ուղտերին բառնում, միւսներն ցիրուցան արածող անասուններն են ժողովում։ Կանայքն էլ հաւաքում ու պարկերի մէջ են դնում փոքրաթիւ կահ կարասիքը, տկերը ջրով լցնում և ամեն բան բեռնակիր անասունների վրայ են դցում ու կապում 'ի հարկէ նախ և առաջ ճանապարհին հարկաւոր ուտելեղէնը։ Այս նախապատրաստութիւններն որ վերջացան՝ ողջ բանակն սրկսում է շարժիլ։ Արջևից գնում են զինաւորուած ձիաւոր ծառաներ, նոցա գլուխն անցած գնում է ճանապարհին տեղեակ առաջնորդը. սոցա ետևից էլ դանդաղ ոտով՝ խաշն ու անդեան, այսինքն ոչխարն ու այծը, արջառն ու էշն և ուխտը իրանց մատաղ ձագերով, որոնք արագ երթալ չեն կարող։ Սովորաբար սոցանից յետոյ գալիս է տէրն իւր ընտանիքով և իւր ծառաների կանանցով և որդկերանցով։ Ծայրը վերջացնում են դարձեալ զինաւորուած ծառաներ։ Կողքերից դարձեալ գնում են նոյնպիսի ծառաներ՝ գամփռ շներն հետները, որոնց պաշտօնն է պահպանել հօտն ու նախիրը բեդուինների (թափառականների) ասպատակութիւնից և վայրենի կենդանիների յարձակումներից։ Այսպէս այս բանակը՝ իւրաքանչիւր օր կարճ կարճ ճանապարհ կտրելով՝

տեղից տեղ փոխվում է, մարդկանց աղաղակով և երգով, զանգուլակների զրնկզրնկոցով ճրնկճրնկոցով, անասունների բառաչով ու մռնչով, մինչև որ դէմ դրած վերջին տեղն հասնի։ Տեղը հասնելուն պէս նոր տեսարան է բացվում։ Վաստակած լինելով՝ մեր սևամորուս, արևակէզ, առոյգ մարդիկը փոքր ինչ հանգստանում են։ Յետոյ վեր են կենում և հետզհետէ ոմանք ցցում են վրանները, որոնց մէջ տեղն է բռնում աւագ տիրոջ խորանը. ոմանք տանում են տկերը սառը ջրհորից ջուր են լցնում բերում։ Այստեղ քրտնքի ու փոշու մէջ կորած մարմինն են լուանում ու իւղով օծում, այնտեղ ուղտերն ու ձիանն են թիմարում ու մաքրում։ Նախիրն ու ոչխարն էլ խոտի վրայ պառկած որոճալով հանգստանում են, որոնց վրայ խնամատար ծառաներն արթուն հսկում են, որովհետև պատասխանատու են իրենց տիրոջը՝ իրանց յանձն եղած նախրի համար։ Վրաններն որ զարկին պրծան, կահ կարասիքը տեղաւորեցին ու իրանք էլ տեղաւորուեցան՝ այնուհետև կրկին սկսվում է խաշնապահի սովորական կեանքը. ամեն օր գիշերանց վեր են կենում հովիւներն ու տանում են ոչխարը արածեցնելու. կէս օրին բերում են պէբատեղը կթելու, ու էլի քշում տանում են արօտը։ Նախրորդներն էլ նախիր են արածեցնում։ Երեկոյեան երբ բանակատեղն են վերադառնում, տէրը համարում է իւր ապրանքը որ տեսնի լրիւ են՝ թէ չէ։ Եթէ վայրենի գազանները մի անասուն պատառել կամ կամ թէ աւազակները խլել են, կամ եթէ մէկը ճանապարհին մոլորուել է, ծառան պէտք է փոխարէնը վճարէ։ Ուստի և ամենայն հոգատարութեամբ և զգուշութեամբ հովւում է հովիւը իւր հօտը և նախրորդը նախիրը։ Եթէ անասուններից մէկը հիւանդանում է, բոլոր ջանքով խնամում են որ առողջացնեն։ Եւ ինչպէս չհոգան նոքա այս արդիւնաբեր կենդանիները։ Չէ որ հովուին ամեն բան մատակարարողը նոքա են, ինչ որ նոցա ապրուստի համար

հարկաւոր է. նոցա բուրդն ու մազը՝ վերարկու և վրանի ծածկոց է դառնում, նոցա կաշին ու մորթին՝ քանի քանի պիտոյք է կատարում, նոցա միսն ու կաթը՝ սնունդ է նորան։ Թող այդ՝ ձիերը, էշերն ու ուղտերը բեռներ են կրում, հեծնվում են։ Երեկոյեան թէպէտ և նախիրը բանակն է վերադառնում, բայց մնում է դուրսը՝ բաց երկնքի տակ։ Միայն մատաղ ձագերը երբեմն ցուրտ ժամանակ վրանի մէջ են տարվում։ Ծառաները մեծաւ մասամբ վրանից դուրս են քնում։ Մի կտաւի կտոր գլխին փաթաթած, կտաւէ բաճկոն հագած ու մէջքը կաշիէ կամ շալէ գօտիով կապած, թիկունքին մի վելարկու և ոտքին սանդալիկներ (հողաթափներ), ահա այդ է հովուի հագածն ու կապածը, որ հերիք է նորան տաքից ու ցրտից պաշտպանելու համար։ Շատ նման են հագնվում նաև կանայքը, միայն երեսներին քօղ են առնում։ Նոցա զարդարանքն է ոսկուց կամ արծաթից շինուած ապարանջաններ և օղեր։

Այս վրանաբնակների կերակուրը պարզ՝ շատ սննդաբար է։ Միս, կաթ, իւղ և պանիր—կենդանին է տալիս։ Ցորեն, ձէթ և պտուղ գնում են նստաբնակ ժողովրդից կամ իրանց բերքերի հետ փոխում են։ Խմիչքը ջուրն է, որ ճանապարհին կաշէ տկերով հետերն են առնում։

Այս տկերը, մի քանի վերմակներ, պարզ պղնձկարգը, զէնքերը, ուղտերի և էշերի համետները, ձիերի թամքերը՝ իրանց ամբողջ կահ կարասիքն են։ Վրաններն էլ շատ պարզ են. խրեցնում են հողի մէջ մի քանի ձողեր և նոցա վրայ փռում են այծի կամ ուղտի մազից շինած գորշագոյն չիլա։ Սոքա տխուր պատկեր կ'ունենային՝ եթէ չորս կողմը աշխոյժ գործունէութիւն և կենդանութիւն չտիրապետէր։ Այս պատճառով արդարև զուարճութիւն է նորա համար, ով որ այսպիսի բանկի մէջ է ապրում։ Եթէ բանակի տէրը նկատում է հեռուից՝ թէ մի օտար մարդ է մերձենում, անպատճառ

գնում է նորա առաջ և հրաւիրում է իւր խորանը։ Ապա ջուր են բերում, հիւրի ոտները լուանում են, սեղան են գցում և բերում են նորան թանէ սպաս, կարագ, սեր, մածուն, մինչև անգամ խորոված։

6. Սենաար։

Աբրահամի հին հայրենիքն էր Միջագետքը, վերին Եփրատի և վերին Տիգրիսի մէջ եղած աշխարհը։ Այս երկու գետերը քանի գնում՝ այնքան միմեանց մերձենում են, վերջապէս միանալով թափվում են պարսից ծովի մէջ։ Խառնուրդին մօտիկ երկու գետերի մէջ եղած երկիրը կոչվում էր Սենաար։ Սենաարը հարթ դաշտագետին է, լեռներից զուրկ, ինչպէս Միջագետքը, բայց չունի արօտատեղիներ, որովհետև բոլոր հողը մշակուած է։ Այն տեղ կան շատ բերրի արտեր, պտղաւէտ պարտէզներ և դալարազարդ անտառներ։ Հին ժամանակներում այս տեղ էր Բաբիլոն քաղաքը Եփրատի ափերում։ Եւ որովհետև շինութեան համար քար չկար, կաւից աղիւս էին թափում թրծում ու բանեցնում և շաղախի փոխարէն գետնի կուպրն էին գործածում։ Այս նիւթերից շինուեցաւ Բաբելոն քաղաքն ու աշտարակը։ Սենաար աշխարհի ժողովուրդը շատ պատերազմասէր էր և հզօր թագաւորներ ունեցաւ։ Նոցանից մէկն էր և Նեբրովթը, որ մի հսկայ—որսորդ և քաջ մարտիկ մարդ էր։ Ուստի և յետոյ առակ դարձաւ այս խօսքը «Նեբրովթի պէս հսկայ որսորդ Աստծու առաջ.» որ ասում էին քաջ ու կռուող մարդու համար։ Նեբրովթին կամ Բէլին յաղթեց մեր նախահայր Հայկը։

7. Աբրահամի կռիւը չորս թագաւորների հետ։

Մի անգամ Սենաարի թագաւորը և նորա հետ երեք ուրիշ թագաւորներ յարձակուեցան դրսի երկիրների վրայ և ամենայն ինչ կողոպտեցին և աւերեցին։ Սոդոմի և Գոմորի թագաւորներն ու ուրիշ երեք թագաւորներ պատրաստուեցան և չորս օտար թագաւորների դէմ ելան աղի ձորի մէջ, ուր շատ նաւթի հորեր կան։ Բայց Սոդոմի և Գոմորի թագաւորները կռուի մէջ յաղթուեցան, և շատ մարդիկ էլ կոտորուեցան։ Մնացածները փախան լեռնակողմը։ Չորս օտար թագաւորները առան Սոդոմի և Գոմորի բնակիչները և նոցա համբարները, ևս և Ղովտին և նորա ինչքը՝ և գնացին։

Մահից ազատուածներից մէկը հասաւ Աբրահամին, որ բանակում էր Մամբրէի կաղնու տակ և պատմեց այս։ Եւ երբ որ Աբրահամը լսեց, թէ իւր եղբօրորդին Ղովտը գերի է առնուած, երեք հարիւր և տասնութը ընդոծիններին (տանու մարդ) զինուորեց և ասպատակ թագաւորների ետևներից ընկաւ մինչև Դանի կողմերը։

Այս տեղ գիշեր ժամանակ հասաւ նա նոցա իւր ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, և փախցրեց նոցա Դամասկոսից էլ հեռու։

Այսպէս Աբրահամը ազատեց Ղովտին և Սոդոմի ու Գոմորի ժողովրդին իրանց ստացուածքներով։

Եւ երբ որ նա կոտորածից դառնում էր, նորա առաջն եկաւ Սոդոմի թագաւորը և Մելքիսեդեկ Շալեմի թագաւորը։ Մելքիսեդեկը հանեց հաց և գինի. օրհնեց Աբրահամին և ասաց. «օրհնեալ ես դու բարձրեալ Աստծուց, որ երկինք և երկիրը ստեղծեց. փառաբանեալ է բարձրեալ Աստուածը, որ քո ձեռքդ մատնեց քո թշնամիներիդ»։

Եւ Սոդոմի թագաւորն ասաց Աբրահամին. «Տուր ինձ դարձեալ իմ մարդիկը, աւարը թող քեզ մնայ»։

Իսկ Աբրահամը պատասխանեց. «Երդվում եմ բարձրեալ Աստուծով, որ երկինքն և երկիրն ստեղծեց, որ ես ամենայն բանից, ինչ որ քոնն է, մի թել կամ կօշկի մի կապ չեմ վերցնի, որ չասես թէ դու հարստացրիր Աբրահամին։ Բայց որչափ որ ծառաներդ կերան և այն մարդիկը, որոնք ինձ հետ եկան պատերազմելու, նոցա իրանց բաժինը տուր»։

Սուրբ գրքից։

8. Զինուորական կեանք։

Մեզանում այժմ զինուորականները առանձին դասակարգ են կազմում։ Անչափահասներին էլ զինուոր չեն տանում, այլ չափահասներին։ Զինուորութեան կանչուածները շատ տարի մնում են նոյն պաշտօնի մէջ և այդ ժամանակ վարժվում են զէնք բանեցնելու։ Հին ժամանակներում այսպէս չէր, հապա ամեն առողջ տղայ մարդ զէնք էր բանեցնում, որ մանկութիւնից սովորում էր։ Եթէ թշնամի գար, նորա դէմ ոտի էին կանգնում բոլոր զինաւարժ տղայ մարդիկը։ Մի և նոյն մարդիկ, որ խաղաղութեան ժամանակ ոչխար էին արածում, կամ արտ էին հերկում, կամ որսի էին գնում, պատերազմի ժամանակ զինուորական էին դառնում. թողնում էին իրանց վրանները, քաղաքներն ու անտառները, բաժանվում էին իրանց ընտանիքից և ցեղից, զէնք էին առնում ձեռքերը, որ լինում էր կամ նետ ու աղեղ, կամ նիզակ և կամ պարսատիկ։ Թափառող հովիւներին առաջնորդում էր նահապետը կամ ցեղապետը, իսկ քաղաքացիներին առաջնորդում էր թագաւորը։ Սա իր զօրքի վրայ կարգում էր հարիւրապետներ և յիսնապետներ։ Թագաւորներից ոմանք շատ ցեղերի վրայ տէր էին, նոցա հետ ի միասին արշաւում էին

ուրիշ երկիրներ, կողոպտում ու բնակիչներին գերի էին տանում։ Այսպէս «Սենաարի թագաւորը և նորա հետ երեք ուրիշ թագաւորներ յարձակուեցան Քանանացոց երկրի վրայ և ամեն ինչ կողոպտեցին ու աւերեցին։ Սոդոմի և Գոմորի թագաւորներն ու ուրիշ երեք թագաւորներ պատրաստուեցան և չորս օտար թագաւորների դէմ ելան աղի ծորի մէջ»։ «Եւ երբ որ Աբրահամը լսեց թէ իր եղբօրորդին գերի է առնուած, զինաւորեց իր ծառաներին՝ և ապստակ թագաւորների ետեւից ընկաւ մինչև Դանի կողմերը, որ տեղ գիշեր ժամանակ հասաւ նա նոցա իր ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, յաղթեց նոցա և փախցրեց Դամասկոսիցն էլ հեռու»։

Ասորիքի և Արաբիայի անապատներում, ինչպէս առաջ, այժմ էլ կենում են այնպիսի մարդիկ՝ որ միայն աւազակութեամբ են պարապում։ Նոքա անապատի աւազակներ են և այս օր Բեդուին են կոչվում։ Եթէ պատահեցաւ որ նոքա մի տեղ նախիր փախցրին կամ կարաւան կողոպտեցին, իսկոյն քշում են ձիերն ու փախչում իրանց աւարովն անյայտանում են անապատի հեռաւոր խորքերում։ Այս անծանօթ խորշերն են նոցա սովորական ապրելու տեղերը. և եթէ լինում է որ երկար ժամանակ առիթ չեն գտնում մարդաբնակ դաշտերում ու մեծ ճանապարհների վրայ աւազակութիւններ անելու, որսի հետ են լինում, կամ իրանց համար խաշնարածութիւն են անում։ Որսում են՝ իրանց անշէն դաշտերում կամ անկոխ ժայռերում՝ ջայլամն և յամոյր (վայրի այծ)։ Նոցա հագուստը հովիւների և որսորդների հագուստի նման է։

9. Մեռեալ ծով։

Ելնենք Աբրահամի կացած տեղից, այսինքն Քեբրոնից, առնենք Ղովտի ճանապարհն ու երթանք դէպի արևելք։

ճանապարհի վրայ կը պատահենք մի մեծ ջրի, որի մէջ թափւում է Յորդանան գետը. Մեռեալ ծով է իւր անունը: Լայնութիւնն է մօտ երկու մղոն, տասը մղոն է երկայնութիւնը: Արևելեան և Արևմտեան ափերը ցից ժայռերով պատած են: Չորս կողմը անապատ ու անբեր է: Այդ Մեռեալ ծովի ջուրն աղի ու դառն համ ունի. ձուկ ու բոյս էլ մէջը ապրել չեն կարող: Իսկ առաջ այդպէս չէր. իւր ափերին փառաւոր ծառաստաններ, ջրաւէտ մարգագետիններ և շքեղ պարտէզներ կային: Ս. Գրոց մէջ ասուած է. «Ղովտը բարձրացրեց աչքը և տեսաւ Յորդանանու բոլոր կողմերը, որ գեղեցիկ են և ջրով առատ են Աստուծոյ դրախտի նման, և ընտրեց այն երկիրը»: Այդ տեղ շինուած էին նաև պերճ և հարուստ քաղաքներ, օրինակ Սոդոմ և Գոմոր, որոնց մէջ իշխում էին թագաւորներ, ինչպէս և Սենաար դաշտի Բաբելոն քաղաքի մէջ:

10. Սոդոմի և Գոմորի կործանումը:

1. Եւ Աստուած Աբրահամին երևեցաւ Մամբրէի կաղնու տակը, երբ որ նա նստած էր իր խորանի դրան առաջ, օրուայ ամենատաք ժամանակը: Եւ աչքերը բարձրացնելով՝ տեսաւ որ ահա երեք մարդիկ կանգնած էին իրանից մի փոքր հեռու: Եւ նոցա տեսնելուն պէս՝ իւր խորանի դռնից ելաւ գնաց նոցա առաջ, երկրպագեց և ասաց. «Տէր եթէ քեզ յաճոյանալ կարողացայ, մի՛ հեռանար իսկոյն քո ծառայից. թո՛ղ քիչ ջուր բերել տամ, լուանան ձեր ոտները և զովացէք այս ծառի տակ. հաց էլ բերեմ, կերէք և այնպէս գնացէք ձեր ճանապարհը. բախտս բերեց՝ որ դուք դէպի ձեր ծառայի դուռն եկաք»: Նոքա ասացին: «Արա՛, ինչպէս ասացիր»:

Աբրահամը վազեց խորանը Սառայի մօտ և ասաց.

«փութա շա՛տ տուր երեք չափ շարմաղուն ալիւր և շինիր նկաններ»:—Իսկ ինքը վազեց նախիրը և առաւ մի մատաղ ու լաւ որթ և տուեց ծառային ու պատուիրեց շուտով պատրաստել: Եւ առաւ կարագ ու կաթ և պատրաստ հասուցած որթը դրեց նոցա առաջ՝ ու կերան, իսկ ինքը կանգնած էր նոցա առաջ՝ ծառի տակ:

Երբ մարդիկ կերան խմեցին պրծան, վերկացան ու գնացին դէպի Սոդոմի կողմը. «Աբրահամն էլ գնում էր հետները, նոցա ճանապարհ ձգելու: Եւ ասաց Տէրը. «Միթէ թագցնելո՞ւ եմ իմ ծառայ Աբրահամիցս այն ինչ որ անելու եմ. նա մեծ ու հզօր ազգ է լինելու: Ես գիտեմ որ նա իր որդոց և ժառանգներին կը պատուիրէ՝ որ Աստուծոյ ճանապարհը պահեն և արդարութիւն ու իրաւունք գործեն:» Եւ ասաց Աստուած Աբրահամին. «Սոդոմացոց և Գոմորացոց աղաղակը շատ շատացաւ, նոցա մեղքն էլ մեծացաւ. երթամ տեսնեմ թէ արդեօք իրանց աղաղակի համեմատ, որ ինձ հասնում է, անում են թէ չէ, որ գիտենամ»:

Դարձրին այն մարդիկ իրանց երեսը դէպի Սոդոմի կողմը ու գնացին: Իսկ Աբրահամը մնաց Աստուծոյ առաջ կանգնած, մօտեցաւ և ասաց. «Միթէ դու՝ արդարին անբարշտի հետ պիտի կորցնես: Եթէ քաղաքի մէջ յիսուն արդար լինի նոցա կը կորցնե՞ս, չե՞ս ների բոլորին այն յիսուն արդարի համար, եթէ կան: Քաւ լիցի քեզ, թէ դու այդ բանն անես՝ և արդարին անբարշտի հետ սպանես, որ արդարը ամբարշտի հաւասար լինի. քաւ լիցի քեզ, որ բովանդակ երկրի դատաւորն ես. դու այդպէս չես դատիլ»:

Ես ասաց Աստուած. «Եթէ ես Սոդոմ քաղաքի մէջ յիսուն արդար գտնեմ, նոցա համար բոլոր տեղին կը ներեմ»: —Աբրահամը պատասխանեց. «Համարձակուեցայ Աստուծոյ հետ խօսել, բայց ես հող եմ և մոխիր: Եթէ յիսուն արդարից հնգով չափ պակասի, միթէ հնգի համար բոլոր քաղաքը կը

կործանես»։—Նա ասաց. «Չեմ կործանիլ, եթէ քառասուն և հինգ արդար գտնեմ»։—Եւ Աբրահամը էլի խօսեցաւ և ասաց. «Իսկ եթէ քառասուն արդար գտնուի այնտեղ»։—Նա պատասխանեց. «Քառասունի համար չեմ կործանի»։—Աբրահամն ասաց. «Կը բարկանա՞ս, Տէր, եթէ էլի խօսեմ. գուցէ երեսուն գտնուի այն տեղ»։—Իսկ Նա ասաց. «Եթէ երեսուն գտնեմ, չեմ կորցնի»։—Եւ Աբրահամն ասաց. «Է՛լ մի անգամ սկսայ խօսել Աստուծոյ հետ. գուցէ քսան գտնուի»։—Տէրն ասաց. «Քսանի համար չեմ կորցնի»։—Եւ Աբրահամն ասաց. «Տէր, չբարկանաս, եթէ մի խօսք էլ ասեմ. գուցէ տասը գտնուին»։—Իսկ Նա ասաց. «Տասի համար էլ բոլորին կը ներեմ»։

Եւ գնաց Աստուած՝ երբ որ Աբրահամի հետ խօսելը—դադարեցրեց. իսկ Աբրահամը դարձաւ իր տեղը։

2 Երկու հրեշտակները Սոդոմ եկան իրիկնադէմ. և Ղովտը նստած էր քաղաքի դռան մօտիկ։ Եւ երբ որ նոցա տեսաւ, վերկացաւ, առաջ գնաց, երկրպագեց և ասաց. «Տեարք, եկէք ձեր ծառայի տունը և գիշերեցէք. թող ձեր ոտները լուանամ, և այնպէս առաւօտը վաղ վերկացէք և գնացէք ձեր ճանապարհը։»

Բայց նոքա ասացին. «Ոչ, մենք քաղաքի հրապարակումը կը մնանք գիշերը»։—Իսկ նա չուզեց թողնել նոցա, այնպէս որ նոքա փոխեցին իրանց ճանապարհը և գնացին նորա տունը։ Եւ նա ընթրիք պատրաստեց նոցա համար, բաղարջ թխեց, և նոքա կերան։

Եւ դեռ նոքա քուն չէին մտել՝ որ քաղաքի մարդիկը, մեծից սկսած մինչև փոքրը, բոլոր ժողովուրդը ի միասին, պատեցին տունը, և Ղովտին դուրս էին կանչում և ասում. «Ո՞ւր են այն մարդիկը, որ գիշերը քեզ մօտ մտան։ Դուրս բեր նոցա, որ նոցա հետ մեր բանը տեսնենք»։—Դռնից դուրս եկաւ Ղովտը նոցա մօտ, դուռը վրայ քաշեց իր ետևից և ասաց. «Եղբա՛րք, մի՛ գործէք այդ չարութիւնը. այդ մարդկե-

րանց մի՛ վնասէք, որովհետև մի անգամ իմ տան գերանների տակ մտան»։

Իսկ նոքա ասացին. «Հեռո՛ւ գնա. պանդխտութեամբ եկար մեր մէջ բնակելու, միթէ դադաստա՞ն էլ դատելու. թէ չէ՝ հիմա քեզ էլ կը չարչարենք նոցանից աւելի»։—Եւ խիստ բռնադատում էին Ղովտին. և այն է դուռն էլ կոտրելու վրայ էին, երբ հրեշտակները ձեռքերը մեկնեցին և Ղովտին տուն քաշեցին ու դուռը կողպեցին։ Իսկ այն մարդիկը, որ դուրսը դռան առաջ լցուած էին, մեծ և փոքր բոլորեքեանք կուրացան՝ այնքան զուր մաշ եկան դռները գտնելու համար, որ դադարեցան։

Հրեշտակները ասացին Ղովտին. «Ունե՞ս այս տեղ փեսայ, որդիք կամ դստերք, կամ ուրիշ ազգական ունե՞ս քաղաքի մէջ. հանիր նոցա այս տեղից, որովհետև մենք պէտք է այս տեղը կործանենք. սոցա մեղքը մեծ է Աստուծոյ առաջ. Նա մեզ ուղարկեց, որ սոցա սատակեցնենք»։

Գնաց Ղովտը և խօսեց իր փեսաների հետ, որ իր աղջիկներին պէտք է առնէին. «Եկէք այս տեղից դուրս գնացէք, որովհետև Աստուած այս քաղաքը կործանել է ուզում»։ Իսկ նոքա կարծեցին թէ ծաղր է անում և չհաւատացին նորան։

Եւ երբ որ առաւօտ եղաւ, հրեշտակները Ղովտին շտապեցնում էին և ասում. «Վե՛րկաց, ա՛ռ քո կնոջդ և երկու դուստրներիդ, որ քեզ մօտ են և դուրս արի՛, որպէս զի դու էլ չկորչես այս քաղաքի անօրէնութեան հետ»։ Բայց որովհետև նոքա տարակուսած էին թէ ինչ անեն, հրեշտակները բռնեցին նորա, նորա կնոջ և նորա երկու դուստրների ձեռքը, որովհետև Աստուած նորան խնայել էր ուզում։ Եւ տարան նորան քաղաքից դուրս հանեցին և ասացին. «Ազատիր կեանքդ և յետ մի՛ նայիր. մինչև անգամ մի՛ մնար այս կողմերում, այլ գնա լեռը՝ որ նոցա հետ չչնջուես»։

Եւ երբ արեգակը ծագեց երկրի վրայ, Աստուած ծծումբ ու հուր թափեց երկնքից Սոդոմի և Գոմորի վրայ և կործանեց Յորդանանու ամբողջ դաշտը։ Ղովտն ու իր աղջիկները փախան, միայն նորա կինը, որ չլսելով հրեշտակների ձայնին՝ կանգնեց և յետ նայեց, իսկոյն տեղն ու տեղը պատժուեցաւ և աղի արձան դարձաւ։

Ղովտը իր երկու դուստրներով գնաց լեռը զատուելու և կացաւ մէկ քարանձաւի մէջ։

Եւ Աբրահամը առաւօտը վաղ երթալով այն տեղ, ուր Աստուծոյ առաջ կանգնել էր, աչքը շրջեց Սոդոմի և Գոմորի կողմը և գաւառի երկրի վրայ. և ահա տեսաւ որ երկրից հնոցի մրրիկի նման բոց է ելնում։

Սուրբ գրքից։

11. Արաբիա։

Թէ Քեբրոնից, ուր Աբրահամն է կենում, ելնենք երթանք դէպի հարաւ-արևելք, կը հասնենք մի աշխարհ, որ մեզ ծանօթ եղած երկրներից շատ աւելի ընդարձակ է, և կոչվում է Արաբիա։ Արևելքից նորա սահմանն է Պարսից ծովը, հարաւից՝ արաբիականը, և արևմտքից՝ Կարմիրը։ Հիւսիսից Ասորիքի անապատն է՝ կից արաբիական անապատին։ Այս անապատը շատ բարձր է ծովի երեսից և շատ ընդարձակ տարածութիւն ունի. ճանապարհորդի աչքին երևում են միայն աւազ ու երկինք։ Սակայն երբեմն այստեղ այնտեղ երևութանում են արագավազ ջայլամը, սրարշաւ յամոյրը կամ բեդուինները իրանց օդապարիկ նժոյգներով։ Արեգակն այրում տոչորում է։ Շատ քիչ է պատահում, որ անձրև գայ։ Ոչ մէկ տեղ չի երևում անընդհատ հոսող գետ, իսկ մի ծառ՝

որ զովարար ստուեր արձակէր՝ շատ հազիւ է գտնվում։ Գրեթէ հողի հաւասար թուփն ու տատասկի մի քանի բոյսերը երբեմն երբեմն ուղտերին մի պատառ սնունդ են տալիս։ Միայն միքանի օր երկար ճանապարհ անելուց յետոյ կ'երևայ օվազիս, այսինքն այնպիսի տեղ՝ ուր յորդաջուր աղբիւրը իր չոր կողմի հողը բարեբեր է արել։ Այդ տեղերում արմաւենին զովացնում և սնունդ է մատակարարում կարաւաններին։

Արաբիան մեծ քաղաքներ ունի ծովի եզերքներին, կամ նաև փոքր քաղաքներ երկրի խորքերում։

12. Աբրահամի զաւակները։

Մի անգամ Աստուած Աբրահամին երազում երևեցաւ և ասաց. «Ես եմ քո Աստուածը, հաճոյ եղիր իմ առաջ և անարատ եղիր։ Եւ մի երկնչիր, ես կը լինիմ քեզ վերակացու, և քո վարձը առատ կը լինի»։

Իսկ Աբրահամն ասաց. «Տէր, էլ ի՞նչ ես ուզում ինձ անել, ես կորչում եմ անորդի, ինձ ժառանգ չտուիր. ահա տես իմ ծառայի որդին, այս Եղիազար դամասկացին, իմ տան ծառան իմ ժառանգս պէտք է լինի»։

Իսկոյն Աստուծոյ ձայնը լսելի եղաւ նորան. «Դա քեզ չի ժառանգի, այլ քո որդին քեզ պէտք է ժառանգէ»։ Հրամայեց որ խորանից դուրս գայ, և ասաց. «Նայիր երկնքին և համարիր աստղերը. կարո՞ղ ես համարել։ Ահա այդպէս պէտք է բազմանայ քո ժառանգութիւնը»։

Շատ տարիներ անցնելուց յետոյ յիրաւի Աստուած Աբրահամին և նորա կնոջ Սառային մէկ զաւակ պարգևեց, և Աբրահամը նորան Իսահակ կոչեց։

(2760/II) 16647-58
ՊԵՏ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
ՀՍՍՀ-ССРА

Մանուկն աճում էր և ծծից կտրուեցաւ. և Աբրահամը
մեծ ուրախութիւն արաւ այն օրը, երբ նորա որդի Իսահակը
ծծից կտրուեցաւ։ Այս բանի վրայ Իսմայէլը, որ եգիպտա-
ցի աղախին Հագարի որդին էր, ծիծաղեցաւ և Սառան
տեսաւ որ նա իր որդուն ծաղրում է։ Եւ ասաց Աբրա-
համին. «Հեռացրու այս աղախնին իր որդով»։ Այս խօսքը
խիստ թուեցաւ Աբրահամին։ Բայց Աստուած ասաց նորան.
«Մի նեղանար մանկան և աղախնի համար։ Ինչ որ Սառան
քեզ ասէ, լսիր, որովհետև Սահակով պէտք է կոչուի քո
ժառագութիւնը,· բայց և աղախնի որդուն մեծ ազգ պէտք է
անեմ»։

Առաւօտը վերկացաւ Աբրահամը, առաւ հաց և տկով
ջուր ու տուեց Հագարին. Նորա ուսի վրայ դրեց մա-
նուկին և արձակեց նորան։ Գնաց նա. բայց մոլորուելով
անապատում՝ շրջեցաւ և եկաւ Բերսաբէ։ Տկի ջուրը հետըզ-
հետէ նուազեց և նոքա ծարաւում էին. վայր ձգեց մանու-
կին մի ծառի տակ և գնաց նստաւ նորա յանդիման վտա-
ւանի (նետ ձգելու չափի) հեռաւորութեամբ։ Եւ ասաց.
«Չեմ կարող որդուս մահը աչքովս տեսնել»։ Յանդիման
նստած էր. իսկ մանուկը ձայն բարձրացրեց և լաց եղաւ։

Աստուած լսեց մանկան ձայնը՝ և Աստուծոյ հրեշ-
տակը երկնքից Հագարին կանչեց և ասաց. «Այդ ինչ է,
Հագար, մի վախենար, Աստուած լսեց մանուկի ձայնը, որ
այդ տեղ ընկած է։ Վերկաց, առ մանուկդ և քո ձեռքով
զօրացրու նորան, որովհետեւ մեծ ազգ եմ ուզում անել
դորան»։

Եւ Աստուած բացարաւ նորա աչքը, այնպէս որ մի
ջրհոր տեսաւ նա. գնաց տիկը ջրով լցրեց և խմացրեց որդուն։
—Եւ Աստուած Իսմայէլի հետ էր. աճում էր և բնակում էր
անապատի մէջ և քաջ աղեղնաւոր դարձաւ։ Նորա ժառանգ-

ները տասներկու ազգ բաժանուեցան և տասերկու իշխան
ունեցան և բնակում էին իրենց հովուական վրաններում։

Սուրբ գրքից։

13. Քաղաք եւ տուն արևելքում։

Մենք արդէն արևելքում բաւական քաղաքներ գի-
տենք. Քանանացոց աշխարհի մէջ՝ Սիւքէմ բարձր կաղնով,
Բեթէլ, Քեբրոն Մամբրէի կաղնով, Դան և Սալէմ
(Երուսաղէմ),—Յորդանանու դաշտի մէջ՝ Սոդոմ և Գո-
մոր,—Ասորիքի մէջ՝ Դամասկոս—Միջագետքի մէջ՝ Ուռ-
հա և Խառան,—Սենաարի մէջ՝ Բաբելոն։ Այժմ տես-
նենք թէ մեր դրացի երկիրներում քաղաքը ինչ տեսք ունի
և ինչպէս է շինուած։

Քաղաքները արևելքում գրեթէ այժմ էլ այնպէս են՝
ինչպէս որ հին ժամանակներումն էին։ Մեծաւ մասամբ
պարտէզներով պատուած են նոքա։ Երբեմն ամբողջ
քաղաքի շուրջը քաշուած են պարիսպներ, և պարիսպ-
ների վրայ կանգուում են բարձր, քառակողմեան աշտարակ-
ներ, որոնք ունին նաև կոփած քարից շինուած պատշգամբ-
ներ (արապահներ)։ Պատնէշներից էլ վեր բարձրանում են
պատից ներս տնկուած նոճիներն ու ուրիշ ծառերը։ Պարսպի
դռներից մտնում ենք քաղաքի փողոցները, որ նեղ
ու ծուռ են և վատ կամ բնաւ չեն սալայատակած։ Աւելի
լայն են այն փողոցները, որոնք տանում են հրապարակ-
ները։

Տները երբեմն քարից, բայց մեծաւ մասամբ կաւից են
շինած։ Նոքա դրսից շատ անշուք են. նոցա պատերը բոլո-
րովին մերկ են և ունին մի երկու վանդակապատ փոքր

պատուհաններ, որոնք կարմիր կամ կանաչ ներկած փեղկերով են փակվում: Տան դռները ցած են և անգեղ: Տանիքները տափակ են, և սանդուղներ ունին վերան ելնելու համար: Հով երեկոները բնակիչները նստում են այնտեղ և շատ անգամ նաև վերևն են քնում: Տան ներսը աւելի ուրախ տեսք ունի: Գաւիթը շատ անգամ մարմարով է սալուած. ծառերը չորս կողմից ստուեր են արձակում, շատրուանները ախորժ զովութիւն են տարածում, ծաղիկները բուրում են: Շատ անգամ գաւիթը սիւնազարդ անցքերով է պատած: Սոցա ետևից երևում են դռներ, որոնք սենեակներն ու դահլիճներն են տանում: Սոքա ևս մարմարեայ յատակ ունին, որոնց վրայ հարուստ տներում նուրբ և թանկագին գորգեր են փռուած: Պատերի ստորին մասի երեսը մարմարով է ծածկուած, իսկ վերին մասը շքեղ նկարուած է: Պատի կողմը շարուած են բազմոցներ, որ թախթ կամ դիւան են կոչվում. ուրիշ աւելի կահկարասիք սենեակներում չեն երևում:

14. Կրկին այրի գնելը:

Սառան հարիւր քսան և եօթ տարեկան էր երբ մեռաւ Քեբրոնում՝ Քանանացոց աշխարհի մէջ: Աբրահամն եկաւ Սառայի վրայ ողբալու և սուգ անելու: Յետոյ վերկացաւ դիակի վրայից և խօսեցաւ Քետի ցեղի որդոց հետ և ասաց. «Ձեր մէջ պանդուխտ և նժդեհ եմ, արդ տուէք ինձ մի ժառանգական գերեզման՝ որ իմ մեռելը թաղեմ»:

Քետի որդիքը պատասխանեցին Աբրահամին և ասացին. «Լսիր մեզ, Տէր, Աստուծոյ իշխան ես մեր մէջ, մեր ընտիր

շիրիմների մէջ թաղիր քո մեռելը, և ոչ ոք քեզ այդ չի արգելի:»

Վերկացաւ Աբրահամը երկիրպագեց ժողովրդեան առաջ և ասաց. «Եթէ դուք յօժար էք որ իմ մեռելը թաղեմ, հապա լսեցէք և ինձ համար բարեխօսեցէք Եփրոնի առաջ, որ ինձ կրկին այրը տայ, որ իր ագարակի վերջաւորումն է. ես կը տամ նորան արծաթ որչափ որ արժէ, ձեր մէջը իմ սեպհական գերեզմանն ունենալու համար:»

Պատասխանեց Եփրոնը Քետի որդոց առաջին և ամենուն, որոնք նորա քաղաքի դռներով ել ու մուտք էին անում. «Ոչ, Տէր, լսիր ինձ. ես քեզ պարգևում եմ ագարակը և նորա միջի այրը և տալիս եմ քեզ իմ ամենայն քաղաքակիցներիս առաջ. դու քո մեռելը թաղիր նորա մէջ:»

Աբրահամը երկիրպագեց երկրի ժողովրդեան առաջ և ասաց Եփրոնին. «Որովհետև ագարակը տալիս ես ինձ, հապա խնդրեմ փոխարէնը առ ինձանից արծաթ և ես մեռելս կը թաղեմ:»

Եփրոնը պատասխանեց. «Չէ, լսիր ինձ, այն գետնի գինը չորս հարիւր սատր (դրամի կշիռը) արծաթ է. իսկ իմ և քո մէջ այս ինչ արժէք ունի: Ուրեմն թաղիր քո մեռելը անհոգ:»

Եւ երբ որ Աբրահամը այս լսեց, կշռեց Եփրոնի արծաթը, այսինքն չորս հարիւր սատր վաճառականների ընտիր արծաթը: Այսպէս հաստատեցաւ Եփրոնի ագարակ, ուր կրկին այրն է, Մամբրէի յանդիման, որպէս Աբրահամի ստացուածք, ագարակը և նորա մէջ եղած այրը և բոլոր ծառատունկը՝ որ ագարակի շուրջը և նորա սահմաններումն է: Եւ ապա թէ Աբրահամը իր կին Սառային թաղեց ագարակի կրկին այրի մէջ:

Սուրբ գրքից:

15. Քեբրոնից Խառան։

Աբրահամը Ղովտի հետ Միջագետքից եկաւ Քանանացոց աշխարհը։ Այժմ, որ մենք բաւական ճանաչում ենք մեր դրացի երկիրները, աւելի մանր քննենք այս ճանապարհը․ բայց մենք ներհակ ընթացքով կ'անցնենք այդ ճանապարհը, այսինքն սուրբ երկրից սկսած կուգանք Խառանի տափաստանները։

Թողնենք Աբրահամի վրանները՝ որ Մամբրէի կաղնուտակն են, Քեբրոնից դէպ արևելք, ուր՝ ոչ հեռու այդ քաղաքի դռնից, Աբրահամը Քետի ժողովրդեան առաջ Եփրոնից գնեց մի ագարակ կրկին այրով իր և իր ժառանգների թաղման համար, և շարունակենք մեր ճանապարհը դէպի հիւսիս։ Մենք կը հասնենք նախ և առաջ Սալէմ (Երուսաղէմ), որի Մելքիսեդէկ թագաւորը Աբրահամի առաջն եկաւ և հաց ու գինի բերեց։ Սալէմը մի քանի բլուրների վրայ է շինած, մինը նոցանից կոչվում էր Սիօն, որի վրայ շինուեցաւ թագաւորական ամրոցը։ Արևմտեան, հարաւային և արևելեան կողմից Սալէմը շրջապատում են խոր, զառիվայր ձորեր․ արևելեանը կոչվում է Յովսափատ։ Այս ձորերով անձրևի ժամանակ վտակներ են վազում դէպի Յորդանան։ Սալէմից հիւսիսային ճանապարհը անցնելով Բեթէլի միջով, որ Աբրահամի հանգստութեան տեղն է, տանում է դէպի Սիւքէմ։ Նա այստեղ իր առաջին խորանը կանգնեցրեց և սեղան շինեց Աստծուն։ Այժմ դառնանք հիւսիսային արևելք, իջնենք Յորդանանու դաշտը և անցնենք այդ գետի ծանծաղ տեղովը։ Յորդանանու այն կողմը որ բարձրանանք սարերի վրայ՝ կը հասնենք Հերմոնի ստորոտը։ Նորա գագաթները ամբողջ տարին ձիւնով պատուած են։ Գնանք նորա հարաւային կողմը և շրջելով շարունակենք մեր ճանապարհը այն պտղաւէտ դաշտով, ուր ի միջի

այլոց կայ Դանը, և յետոյ դառնանք հիւսիս։ Շուտով կը տեսնենք Դամասկոս, Ելիեզարի հայրենիքը։ Նորա պարիսպներն ու աշտարակները մարմարից են շինուած, և ինքը մեծ տարածութեամբ ծաղկաւէտ պարտէզներով շրջապատուած է։ Մինչև այս տեղ քշեց Աբրահամը Սենաարի թագաւորին և նորա դաշնակիցներին։ Շարունակենք մեր ճանապարհը Ասորիքի անապատով դէպի հիւսիսային արևելք։ Դեռ երկար ժամանակ մեր աչքին կ'երևան արևմտքից Լիբանանի սարերը։ Պէսպէս զրկողութիւններից և վտանգներից յետոյ կը հասնենք Եփրատի ափերը։ Գետի այն կողմն է երևում Միջագետքը իր սիգաւէտ տափաստաններով։ Թուցէ մի որևէ հովուական բանակի գորշ վրաններն էլ երևան մեր աչքին։ Որոնենք դարձեալ մի ծանծաղ տեղ, որովհետև այստեղ կամուրջներ չկան։ Միւս ափը հասնելով, դառնանք հիւսիս, ու շուտով կը հասնենք մեր միտքը դրած տեղը, այսինքն Խառան, որ Աբրահամի նախնական հայրենիքն է։

16. Ռեբեկա։

Աբրահամը ծերացած էր և Աստուած օրհնեց նորան ամենայն բանով։ Եւ Աբրահամն ասաց Ելիազար դամասկացուն, իր տան ծառաների երէցին, որ իր ամենայն ինչքերի կառավարողն էր․ «Երդուիր ինձ Աստուծոյ առաջ, երկնքի և երկրի Աստուծոյ առաջ, թէ իմ որդի Իսահակի համար կին չես առնի Քանանացոց դուստրներից, որոնց մէջ բնակում ես, այլ թէ կ'երթաս այն երկիրը և իմ տունը, որ տեղից որ ես եկել եմ, և այն տեղից կ'առնես կին իմ որդի Իսահակի համար»։

Ծառան ասաց. «Բայց եթէ իմ ընտրած կինը չուզենայ

գալ այս աշխարհը, այն ժամանակ դարձնեմ քու որդուդ այն աշխարհը, որ տեղից որ եկել ես»։

Աբրահամն ասաց. «Զգոյշ կաց, որդուս չդարձնես այնտեղ։ Երկնքի Տէր Աստուածը, որ ինձ իմ հօր տնից և իմ ծնած տեղից վերառաւ, և որ ասաց ինձ՝ «քո ժառանգներին կու տամ այս երկիրը», Նա կ'ուղարկէ իր հրեշտակը քո առաջ, որ դու իմ որդուս համար կին ընտրես իմ ցեղից։ Իսկ եթէ այն կինը չուզէ գալ այս երկիրը, ազատ ես դու քո երդումիցդ. բայց միայն որդուս չդարձնես այնտեղ»։ Ծառան երդուեց այս բանը ճշտութեամբ կատարել։

Եւ առաւ ծառան իր տիրոջ ուղտերից և ամենայն բարութիւններից տասն ուղտ բարձած և գնաց Միջագետքի այն քաղաքը, ուր Աբրահամի եղբայր Նաքովրը իր ժողոյն կենում էր։ Եւ երբ որ հասաւ տեղը, ուղտերին վրդով կենում էր։ Եւ երբ որ հասաւ տեղը, ուղտերին հանգստացրեց քաղաքից դուրս մէկ ջրհորի առաջ՝ երեկոյեան ժամանակ, երբ աղջկերքը դուրս են գալիս ջուր տանելու համար։ Եւ աղօթեց. «Տէր, իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուած, օգնիր ինձ այսօր և ողորմութիւն արա իմ տիրոջ Աբրահամին։ Տես, ես ջրհորի կշտին եմ կանգնած, և բնակիչների դուստրները դուրս կուգան ջուր հանելու։ Արդ այն կոյսը, որին ես ասեմ «խոնարհիր սափորդ, որ ես խմեմ», և որ ինձ պատասխանէ «խմիր, և ուղտերիդ էլ կը խմացնեմ», Նա է որ դու պատրաստեցիր քո ծառայ Իսահակին. այդպէս կ'իմանամ թէ դու ողորմութիւն արիր իմ տիրոջ Աբրահամին»։

Հազիւ թէ այս խօսքը իր մտքում կատարել էր, և ահա եկաւ Ռեբեկան, Բաթուէլի դուստրը, որ Աբրահամի եղբօր Նաքովրի որդին էր, և ունէր ուսին սափոր. և երեսով շատ գեղեցիկ էր կոյսը։ Կոյսը իջաւ աղբիւրը, սափորը լցրեց և վեր ելաւ»։

Եղիազարն առաջ գնաց և ասաց. «Սափորիցդ քիչ ջուր խմեցրու»։

Նա պատասխանեց. «Խմիր»։ Եւ իսկոյն սափորը ուսից վայր բերեց և խմեցրեց. և երբ որ Եղիազարը դադարեց խմելուց, կոյսն ասաց. «Ուղտերիդ համար էլ ջուր հանեմ, որ բոլորն էլ խմեն կշտանան»։ Եւ շտապով թափեց սափորը աւազանի մէջ և դարձեալ գնաց աղբիւրը ջուր հանելու, և բոլոր ուղտերի համար էլ հանեց։ Իսկ այն մարդը լուռ դիտում էր նորան տեսնելու թէ արդեօք Աստուած նորա ճանապարհը յաջողեցրե՞ց, թէ ո՛չ։ Եւ երբ որ բոլոր ուղտերը դադարեցին խմելուց, առաւ նա մի ոսկէ օղակ կէս սատր ծանրութեամբ և երկու ապարանջան՝ տասը սատր ոսկի կշիռ՝ տուեց նորան և ասաց. «Ո՞ւմ դուստրն ես դու, ասա ինձ. հօրդ տան մէջ իջևանելու տեղ կա՞յ մեզ համար»։

Նա պատասխանեց. «Բաթուէլի դուստրն եմ, որ Նաքովրի որդին է. և յարդ և խոտ շատ ունինք, նոյնպէս և իջևանելու տեղ»։

Ուրախացաւ մարդը, գոհութիւն տուեց Աստծուն եւ ասաց. «Օրհնեալ է Տէրը, իմ Տիրոջ Աբրահամի Աստուածը, որի ողորմութիւնը չթողեց իմ տիրոջ անօգնական, այլ Աստուած յաջողեցրեց իմ ճանապարհը և բերեց ինձ իմ տիրոջ եղբօր տունը»։

Աղջիկը վազեց տուն և այս ամենայն բանը պատմեց մօրը։ Ռեբեկան մի եղբայր ունէր, անունը Լաբան։ Երբ որ սա օղակն ու պարանջանը տեսաւ իր քրոջ ձեռքում և նորա բերանից այն մարդու խօսքերը լսեց, վազեց այն մարդու մօտ, որ աղբիւրի մօտ ուղտերին նայում էր։ Եւ Լաբանն ասաց. «Եկ մտիր տուն։ Աստծուց օրհնուած մարդ, ինչո՞ւ ես կանգնած դուրսը։ Ես պատրաստեցի տունն ու ուղտերիդ համար տեղ»։

Այսպէս տուն տարաւ նորան, ուղտերից բեռը վայր

իջուց և նոցա յարդ և խոտ տուեց։ Ջուր բերեց այն մարդու և նորա հետ եկած ծառաների ոտերը լուանալու համար, և հաց դրեց նոցա առաջ ուտելու։ Իսկ Ելիազարն ասաց. «Ես չեմ ուտի, մինչև իմ խօսքս չասեմ»։ Նոքա պատասխանեցին. «Ասա»։

Նա ասաց. «Աբրահամի ծառան եմ ես, և Աստուած իմ տիրոջը մեծապէս օրհնեց, այնպէս որ նա բարձրացաւ, և տուեց նորան արջառ և ոչխար, արծաթ եւ ոսկի, ծառա- և աղախին, ուղտ և էշ։ Եւ իմ տէրը մի որդի ստացաւ, որին տուեց իր ամեն ունեցածը։ Ինձ երդուեցրեց իմ տէրը և ասաց. «Դու իմ որդի Իսահակի համար Քանանացոց դուստրներից կին պէտք չէ առնես, որոնց մէջ ես բնակում եմ, այլ գնա իմ հօր տունը և իմ տոհմը, և այնտեղից առ կին իմ որդուս համար։ Իսկ եթէ իմ տոհմը գնաս, և նոքա քեզ աղջիկ չտան, այնուհետև ազատում եմ քեզ երդումից»։—Այսպէս եկայ ես այսօր ջրհորի մօտ և ասացի. «Իմ տիրոջ Աբրահամի Աստուած, եթէ ողորմեցար իմ ճանապարհին, որ ես յանձն առայ, ահաւասիկ ես աղբիւրի մօտ կանգնած եմ. եթէ գայ մի կոյս ջուր հանելու, և ես նորան ասեմ. «քիչ ջուր տուր խմելու սափորից»․ և նա ասէ. «խմիր, ու քու ուղտերին էլ կը խմեցնեմ», նա է այն կինը, որ Աստուած իմ տիրոջ որդուն պատրաստել է»։— Հազիւ այս խօսքերը մտքիս մէջ ասացի, տեսնեմ գալիս է Ռեբեկան՝ սափորը ուսին, որ գնաց աղբիւրը և ջուր հանեց։ Ես ասացի նորան. «Տուր ինձ խմեմ»։ Եւ իսկոյն սափորը ուսից իջուց և ասաց. «Խմիր և քու ուղտերիդ էլ կը խմեցնեմ»։ Ես խմեցի և ուղտերս էլ խմեցրուց։ Եւ հարցուցի նորան և ասացի. «Ո՞ւմ դուստրն ես դու»։ Նա պատասխանեց. «Ես Բաթուէլի, Նաքովրի որդու, աղջիկն եմ»։ Եւ տուեցի նորան՝ օղակն ու ապարանջանը, խնդացի, երկրպագեցի, օրհնեցի իմ տիրոջ Տէր Աստծուն, որ ինձ ճշմարիտ

ճանապարհով առաջնորդեց, որ իմ տիրոջ Աբրահամի որդու համար նորա եղբօր որդու դուստրը տանեմ։—Արդ եթէ դուք շնորհ և սէր էք ուզում անել իմ տիրոջը, ասացէք. ապա թէ ոչ մերժեցէք, որպէսզի աջ կամ ձախ կողմը գնամ»։

Պատասխանեցին Բաթուէլն ու Լաբանը և ասացին. «Աստուծոյ տնօրէնութիւն է այդ, և մենք բարի բանին հակառակ չենք կարող ասել. ահաւասիկ Ռեբեկան քո առաջն է, առ և գնա. թող քո տիրոջ որդուն կին լինի, ինչպէս որ Աստուած այդ կամեցաւ»։

Եւ երբ որ Ելիազարը այս լսեց, երկրպագեց Աստուծուն։ Հանեց ոսկէ և արծաթէ անօթները և հանդերձները և տուեց Ռեբեկային. եղբօրն ու մօրն էլ ընծաներ տուեց։ Ապա կերան և խմեցին նաև իր հետ եղած մարդիկը և ննջեցին։ Առաւօտը վաղ վերկացան և նա ասաց. «Արձակեցէք որ երթամ իմ տիրոջ մօտ»։

Բայց Ռեբեկայի եղբայրն ու մայրն ասացին. «Թող այս կոյսը մեզ մօտ մնայ տասն օրի չափ, և յետոյ երթայ»։

Իսկ նա պատասխանեց. «Մի՛ խափանէք ինձ, որովհետև Աստուած իմ ճանապարհը յաջողեցրել է։ Թողէք որ իմ տիրոջ Աբրահամի մօտ գնամ»։

Նոքա պատասխանեցին. «Կանչենք աղջկան և տեսնենք թէ նա ինչ է ասում»։ Եւ կանչեցին Ռեբեկային և ասացին. «Կ՚ուզե՞ս այս մարդու հետ գնալ»։ Նա ասաց. Այո կ՚երթամ»։ Եւ այսպէս ուղարկեցին Ռեբեկային, Աբրահամի ծառային և նորա մարդկերանց։ Եւ օրհնեցին Ռեբեկային և ասացին. «Քոյր մեր, քո տոհմը բազմանայ հազարով և բիւրով և ժառանգէ իր թշնամու քաղաքը»։

Վերկացաւ Ռեբեկան իր նաժիշտներով, նստեցին ուղտերի վրայ և գնացին այն մարդու հետ։ Այսպէս ծառան Ռեբեկային առաւ գնաց։

Այն ժամանակ Իսահակը բնակւում էր երկրի հարաւային կողմը և գնացել էր երեկոյեան դէմ դաշտում զբօսնելու։

Աչքը բարձրացրեց և տեսաւ որ տասն ուղտ են գալիս։ Ռեբեկան էլ աչքը բարձրացրեց և տեսաւ Իսահակին. իսկոյն իջաւ ուղտից և ասաց ծառային. «Ո՞վ է այդ մարդը, որ դաշտի վրայ մեր առաջն է գալիս»։

Ծառան պատասխանեց. «Այն է իմ տէրը»։

Այս որ լսեց Ռեբեկան, առաւ քօղը և երեսը ծածկեց։ Իսկ ծառան Իսահակին պատմեց ամենայն բան, . ինչ որ արել էր։ Եւ Իսահակը իր մօր Սառայի խորանը տարաւ Ռեբեկային, որ եղաւ նորա կին։ Իսահակը սիրեց նորան և այսպէս մխիթարեցաւ իր մօր մահուան վրայ։

Եւ Աբրահամը իր բոլոր ունեցածը տուեց Իսահակին և ծերանալով մեռաւ հարիւր եօթանասուն և հինգ տարեկան հասակին։ Եւ Իսահակը թաղեց նորան Եփրոնի ագարակի կրկին այրի մէջ։

Սուրբ գրքից։

17. Փղշտացոց աշխարհը։

Մինչև հիմա մենք ճանաչեցինք ցամաքային երկիրները, այժմ գնանք ծովի ափը։ Քեբրոնից՝ ուր Աբրահամն ու Իսահակը սովորաբար կենում էին, ժայռոտ անցքերով և բևեկնիի անտառով ծածկուած ձորերով կ'երթանք դէպ արևմուտք ու կը հասնենք Միջերկրական ծովի ափերը։ Այդ ափերը Լիբանանին մօտիկ՝ անձուկ և աւազոտ են, որոնց վրայ գտնուած բազմաթիւ մեծ և հզօր ծովափնեայ քաղաքներում կենում էին ծովագնաց Քանանացիք (որ Փիւնիկեցիք էին կոչվում)։ Նորանից հարաւ է Սարոնի շատ պտղա-

ւէտ և ծաղկաւէտ դաշտավայրը։ Սրա հետ կցուած է Փղշտացոց հետզհետէ դէպի հարաւ երթալով լայնացող երկիրը։ Փղշտացիները շինեցին բազմաթիւ բարձրապարիսպ քաղաքներ, որոնք շինուած էին մասամբ ծովի ափին և նաւահանգիստ քաղաքներ էին՝ մասամբ երկրի ներսը, զօրօր- Գերարա, Քեբրոնից հարաւ—արևմուտք, Բերսաբէ, Գերարայից արևելք, Գազա՝ արևմուտք։

Բնակիչները էին զօրեղ, պատերազմասէր ազգ. պարապում էին երկրագործութեամբ։ Դաշտավայրը, զօրօր. Գերարայի մօտ, նախիր արածեցնելու համար շատ ընտիր էր։ Երկրի իշխանները թագաւորներ էին։

18. Իսահակ։

Աբրահամի մահից յետոյ Տէրն օրհնեց նորա որդի Իսահակին։ Բայց մի մեծ սով տարածուեցաւ երկրի մէջ, և գնաց Իսահակը Աբիմելէք Փղշտացոց արքայի մօտ Գերարա քաղաքը և բնակեցաւ այնտեղ։

Եւ Իսահակը այն երկրում սերմ սերմանեց և այն տարին մէկի տեղ հարիւրաւոր հնձեց նա, որովհետև Աստուած օրհնեց նորան։ Բարձրացաւ այն մարդը, յառաջադէմ գնում և մեծանում էր, մինչև շատ հզօր եղաւ, որովհետև անթիւ ոչխար և արջառ և արմտիք ունէր։ Ուստի նախանձեցին Փղշտացիք, և բոլոր ջրհորները որ նրա ծառաները փորեցին Աբրահամի ժամանակ, հողով լցին փակեցին։ Աբիմելէքն էլ ասաց Իսահակին. «Հեռացիր մեզանից, որովհետև մեզանից շատ զօրագոյն եղար»։

Այդտեղից գնաց Իսահակը և իր վրանները զարկեց Գերարացոց ձորը և այնտեղ բնակեցաւ։ Եւ դարձեալ փո-

րել տուեց այն ջրհորները, որ իր հօր ժամանակը փորած էին և Փղշտացիք հողով լցել էին իր հօր Աբրահամի մահից յետոյ. և դարձեալ նրանց այն անունը դրեց, ինչ անուն որ Աբրահամը տուել էր։ Իսահակի ծառաները Գերարացոց ձորն էլ փորեցին և այնտեղ էլ գտան կենդանի ջրի աղբիւր։ Բայց Գերարացոց հովիւները Իսահակի հովիւների հետ կռւում էին թէ «Ջրհորն իրանցն է»։ Նրանք փորեցին ուրիշ ջրհոր, բայց սրա համար էլ հակառակում էին նոքա։ Իսահակը այդտեղից էլ հեռացաւ և մի երրորդ հոր փորել տուեց. սրա համար էլ չէին կռւում։ Այնտեղից գնաց Բերսաբէ և Աստծուն սեղան շինեց և իր խորանն այնտեղ կանգնեցրեց։ Իսահակի ծառաները այստեղ էլ ջրհոր փորեցին։

Եկաւ Աբիմելէքը, հետն էլ իր տաճարապետն ու մէկ էլ զօրքի սպարապետը։ Իսկ Իսահակն ասաց նրան. «Ինչու եկաք ինձ մօտ, դուք ինձ ատում էք և ինձ հալածեցիք ձեր մօտից»։

Նրանք ասացին. «Ակնյայտնի տեսանք որ Աստուած քեզ հետ է, ուստի փափագում ենք որ դաշն լինի մեր և ձեր մէջ, և ուխտ դնենք միմեանց հետ, որ դու մեզ ոչինչ չար բան չանես, ինչպէս և մենք քեզ չմեղանչեցինք, այլ խաղաղութեամբ արձակեցինք։ Բայց դու այժմ օրհնած ես Աստծուց»։

Այս լսելուց յետոյ Իսահակը ճաշ պատրաստեց նրանց, նրանք կերան և խմեցին։ Առաւօտը վաղ վերկացան մէկ մէկու երդում տուին և Իսահակը արձակեց նրանց և նոքա գնացին խաղաղութեամբ։

Սուրբ գրքից։

19. Քանանացոց աշխարհը։

Աբրահամի, Ղովտի և Իսահակի ճանապարհորդութիւններով մենք արդէն մի քանի տեղեկութիւններ ստացանք Քանանացոց աշխարհի մասին։ Հապա մի անգամ էլ Ասորիքից ճամբայ ելնելով անցկենանք այդ աշխարհով, աւելի ճիշտ ծանօթութիւն ստանալու համար։

Դամասկոսից որ երթանք կըհասնենք Դան, Հերմոնից հարաւ։ Այստեղից սկսվում են Յորդանանու ձախ ափի սարերը։ Նրանցից մէկը կոչվում է Գալաադ։ Այդ լեռնաշղթան հիւսիսից հարաւ է գնում։ Նրանից բղխում են շատ վտակներ և թափվում են Յորդանան և Մեռեալ ծովը։ Այս վերջինը այն տեղն է, ուր առաջ Սիդդիմ ձորը, Սոդոմ և Գոմոր քաղաքներն էին։ Սոկքովդի յանդիման մի ծանծաղ տեղով անցնենք Յորդանանու աջակողմեան ափը, թողնենք նրա դաշտը և բարձրանանք սարերի վրայ, որ արևմտքից ամբառնում են։ Նրանց մէջն է Գիթենեաց լեառը, Սալէմից արևելք։ Քանանացոց արևմտեան լեռնաշղթաները ևս Ասորիքի սարերից են գալիս, այսինքն Լիբանանի շարունակութիւն են։ Նոքա մեծաւ մասամբ խիտ անտառներով էին ծածկուած, որոնց մէջ կային ընտիր արօտատեղիներ և որթի այգիներ։ Այնտեղ ևս կան շատ քաղաքներ, մէջն է Սիւքէմ բարձր կաղնով, Բեթէլ, Սալէմ (Երուսաղէմ) որ Սիօն լեռան վրայ մի ամրոց և արևելեան կողմը Յովսափատ անուն մի ձոր ունի, Եփրաթա (Բեթղեհէմ), և Քեբրոն Մամբրէ կաղնիով և կրկին այրով։ Արևմտեան կողմի լեռները հետզհետէ իջնում և կազմում են շատ տափարակ տեղեր։ Որոնք սրանք են. հիւսիսում՝ Փիւնիկեցիներից բնակած ափը, յետոյ Սարոնի տափարակը, և վերջապէս հարաւում՝ Փղշտացոց աշխարհը Գերա-

րա, Բերսաբէ և Գազա քաղաքներով։ Այդ տափարակները տարածվում են մինչև Միջերկրական ծովը։ Քանանացոց երկրի մեծութիւնը ցոյցտալու համար շատ անգամ Ս. Գրքի մէջ ասուած է. «ի Դանայ ցԲերսաբէէ, այսինքն «Դանից մինչև Բերսաբէ»։

Մենք արդէն յիշեցինք Քանանացոց աշխարհի այն քաղաքներն ու գետերը, լեռներն ու տափարակները, որչափ որ դրանք մեր պատմութիւններից յայտնի են։ Բայց մենք պէտք է տեսնենք այն ևս, թէ ինչ բոյսեր են բսնում սուրբ երկրի մէջ և ինչ կենդանիներ են ապրում։

Ինչպէս մեզանում՝ այնտեղի սարերի լանջերի վրայ մենք տեսնում ենք խաղողի որթ, դաշտերում ցորենի ալեծածան արտեր և տեղ տեղ ոսպ։ Անտառներում հպարտութեամբ ամբառնում են զօրագոյն կաղնիներն և շքեղաշուք ոփիներն. իսկ նրանց մէջ յաճախակի տխուր նոճին։ Մեզանում չեն բսնում բևեկնին (թերմենթին), որից շինում են տերպենտին կոչուած խէժը, ձիթենին՝ որի պտուղներից ձէթ են ճմլում, և արմաւենին՝ որ արևելեան ժողովուրդների համար հարկաւոր ծառ է և մանաւանդ կարաւանների համար ճշմարիտ օրհնութիւն է։ Լիբանանի վրայ մայրի ծառերի անտառներ կան, որոնց ծառերի տերևները ասեղնաւոր են, իսկ փայտը շատ բուրում է։

Բոյսերի կեանքը տարուայ ընթացքում փոքր ինչ զանազան է մեր բոյսերի կեանքից, որովհետև այնտեղի տարուայ եղանակներն էլ մերից տարբեր են։ Գարունքն սկսվում է փետրուարին. մարտին արդէն ամենայն ինչ գեղեցիկ զալարով ծածկուած է։ Այս ամսին թանձր անձրև է գալիս։ Որով բոլոր բոյսերն ու հացաբոյսերն էլ հետը հասնում են։ Ապրիլին կամ մայիսի կիսին հունձն արդէն պատրաստ է։ Այս միջոցին՝ և առհասարակ ամբողջ ամառը՝ անձրև չէ գալիս»։ Արեգակն այրում խորովում է։ Եւ անտարակոյս

ամենայն տեղ կըչորանար, եթէ շատ ցուրտ գիշերներին բոյսերը չզովանային ցօղով։ Սեպտեմբերին դարձեալ թափվում է շարունակ անձրև. սկսվում է աշունք։ Ձմեռը կարճ է, միայն դեկտեմբեր և յունուար ամիսներն են ձմեռ։ Բայց այդ ժամանակ էլ շատ անգամ շատ տաք օրեր են լինում։ Ընդհանրապէս ամբողջ տարուայ եղանակը մեր երկրի եղանակից աւելի ջերմ է։ Հովիւները կարողանում են ամբողջ տարին տաղաւարների մէջ կենալ և իրանց նախիրներով արօտատեղիներում թափառել։

Նրանց կենդանիներն են, ոչխար, այծ, արջառ, էշ և ուղտ։ Վերջինը Քանանացոց համար և ամբողջ արևելքի համար առանձին կերպով կարևոր է։ Մեր մեղուները այնտեղ էլ կան, որ իրանց մեղրն ու մոմը Քանանացոց ևս ընծայում են։ Յորդանանու և Մեռեալ ծովի ափերին բոյն և սնունդ են գտնում նաև վիթեր (այծեամնի տեսակ), նապաստակներ և ճագարներ, մինչև անգամ գայլեր և վագրեր։

20. Եսաւ եւ Յակոբ։

1. Իսահակն ունեցաւ երկու որդի, առաջնին անուանեց Եսաւ, երկրորդին Յակոբ։

Մանուկները աճեցին, և Եսաւը հմուտ որսորդ եղաւ և կեանքը դուրսն էր անցկացնում. իսկ Յակոբը պարզ մարդ էր և ապրում էր վրաններում։ Իսահակն Եսաւին սիրում էր, որովհետև ախորժով ուտում էր նրա որսը. իսկ Ռեբեկան սիրում էր Յակոբին։

Մի օր Յակոբը ոսպէ թան էր եփել. Եսաւն եկաւ դաշտից խիստ անօթի։ Եւ ասաց Յակոբին. «Տուր ինձ շիկաթանիցդ ուտեմ, ես քաղցած եմ»։

Իսկ Յակոբն ասաց. «Առաջ ծախիր ինձ քո անդրանկութիւնը»:

Եսաւը պատասխանեց. «Տես, ես մեռնում եմ, ինչի՞ս է պէտք անդրանկութիւնս»:

Յակոբն ասաց. «Ապա ուրեմն երդուիր ինձ»: Եւ Եսաւն երդուեցաւ և ծախեց Յակոբին իր անդրանկութիւնը: Եւ Յակոբը տուեց Եսաւին հաց և ոսպէ թան. Նա կերաւ խմեց, վերկացաւ և գնաց, և չէր ափսոսում որ անդրանկութիւնը ծախեց:

2. Եւ Իսահակը ծերացել ու աչքերի լոյս կորցրել էր. կանչեց մի օր Եսաւին և ասաց. «Որդիս»:

Իսկ նա պատասխանեց. «Ահաւասիկ եմ»:

Իսահակն ասաց. «Տես, ես ծերացել եմ և ո՞վ գիտէ թէ երբ կըմեռնեմ: Ուստի առ քո գործիքները, աղեղն ու կապարճը, գնա դաշտը և ինձ համար մի որս որսա և խորտիկ շինիր, ինչպէս ես սիրում եմ, բեր ինձ տուր, որ ուտեմ, որպէսզի իմ անձս քեզ օրհնէ, քանի դեռ կենդանի եմ»:

Սակայն Ռեբեկան լսեց, ինչ որ Իսահակը իր որդուն ասաց. և երբ որ Եսաւը գնաց դաշտը որսալու, ասաց Յակոբին՝ իր երկրորդ որդուն. «Ես լսեցի, ինչպէս հայրդ Եսաւի հետ խօսում էր և ասաց. «Բեր ինձ որս և խորտիկ շինիր, ինչպէս ես սիրում եմ, որ Աստուծոյ առաջ օրհնեմ քեզ, քանի չեմ մեռել»:—Այժմ լսիր իմ պատուէրը, որդի՛: Գնա դու նախիրը և բեր երկու փափուկ և ընտիր ուլ, որ ես քո հօր սիրած խորտիկը պատրաստեմ: Դու կը տանես այդ հօրդ, որ ուտէ և քեզ օրհնէ մահուանից առաջ»:

Բայց Յակոբը պատասխանեց. «Եսաւ եղբայրս մազոտ է, իսկ ես մազ չունիմ: Գուցէ հայրս շօշափէ ինձ, նրա աչքում խաբեբայ կըլինիմ, և իմ գլխիս անէծք կըթափի և ոչ թէ օրհնութիւն»:

Մայրն ասաց. «Իմ գլխիս լինի այդ անէծքը, որդեակ,

դու լսիր միայն իմ խօսքը և գնա բեր»: Նա գնաց և բերեց ուլերը մօրը, որ և հօր սիրած խորտիկը պատրաստեց. և բերեց մայրը իր երէց որդու Եսաւի ազնիւ պատմուճանը և հագցրեց Յակոբին, և ուլի մորթը փաթաթեց ձեռքի և վզի վրայ, ուր որ մերկ էր, և տուեց նրան իր պատրաստած խորտիկը: Յակոբը գնաց հօր մօտ և ասաց. «Հայր իմ»:

«Նա ասաց. «Ահաւասիկ եմ. ո՞վ ես դու, որդեակ»:

Յակոբն ասաց. «Ես եմ Եսաւ, քո անդրանիկ որդիդ. կատարեցի ինչ որ պատուիրեցիր: Վերկաց նստիր և կեր, որ հոգիդ օրհնէ ինձ»:

Իսահակն ասաց որդուն. «Որդեակ, ի՞նչպէս կարողացար շուտ գտնել»:

Նա պատասխանեց. «Տէր Աստուածը պատրաստեց իմ առաջ»:

Իսահակն ասաց նրան. «Մօտ եկ, որդեակ, որ քեզ շօշափեմ տեսնեմ, իմ որդի Եսաւն ես, թէ ոչ»: Յակոբը մօտեցաւ հօրը. սա շօշափեց և ասաց. «Ձայնը Յակոբի ձայնն է, բայց ձեռքերը Եսաւի ձեռքերն են»: Եւ չճանաչեց նրան, որովհետև Յակոբի ձեռքերը մազոտ էին իր եղբօր ձեռների պէս: Նա մի անգամ էլ հարցրեց. «Դո՞ւ ես իմ որդի Եսաւը»:

Նա պատասխանեց. «Այո՛, ես եմ»:

Եւ Իսահակն ասաց. «Բեր ուրեմն, որդեակ, որսդ՝ որ ուտեմ»: Բերեց Յակոբը և Իսահակը կերաւ. բերեց և գինի, և նա խմեց: Ապա խօսեց Իսահակն և ասաց Յակոբին. «Մօտ արի, որդեակ, և համբուրիր ինձ»: Նա մօտեցաւ և համբուրեց: Իսահակը հոտ առաւ նորա հանդերձից. և օրհնեց Յակոբին և ասաց. «Ահա իմ որդու հոտը լի արտերի հոտի պէս է, որ Աստուած օրհնել է: Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից և երկրի պարարտութիւնից և ցորենի ու գինու առատութիւնը: Քեզ ծառայեն ազգերը և երկիրպագա-

նեն իշխանները։ Տէր դառնաս եղբայրներիդ վրայ։ Եւ օրհնուի քեզ օրհնողը»։

Երբ որ Իսահակը հեռացաւ, եկաւ Եսաւը որսից, և նա էլ խորտիկ պատրաստեց և տարաւ հօրն ու ասաց. «Վեր կաց, հայր, և կեր քո որդու որսը, որ քո հոգին ինձ օրհնէ»։

Եւ հայրն ասաց. «Ո՞վ ես դու»։

Նա պատասխանեց. «Ես Եսաւն եմ, քո անդրանիկ որդիդ»։

Շատ զարմացաւ Իսահակն և ասաց. «Իսկ այն ո՞վ էր, որ որսաց ինձ համար և բերեց ինձ։ Եւ ես կերայ մինչև քո գալը և օրհնեցի նորան. և թող օրհնեալ մնայ»։

Երբ որ Եսաւը նորա խօսքերը լսեց, դառնացած աղաղակ բարձրացրեց և ասաց. «Ինձ էլ օրհնիր, հայր»։

Իսահակը պատասխանեց. «Եկաւ եղբայրդ նենգութեամբ և առաւ քո օրհնութիւնը»։

Եսաւն ասաց. «Ահա Յակոբն ուրեմն իմ անդրանկութիւնը և իմ օրհնութիւնը ինձնից խլեց։ Հայր, ինձ համար էլ օրհնութիւն չե՞ս թողել»։

Իսահակը պատասխանեց և ասաց. «Ես նրան քեզ վրայ տէր նշանակեցի, և բոլոր եղբայրներին նրա ծառայ դարձրի. ցորենով և գինով հաստատեցի նրան, էլ ինչ կարողեմ քեզ անել, որդեակ»։

Եսաւն ասաց. «Միթէ մի՞ օրհնութիւն ունիս, հայր։ Ինձ էլ օրհնիր»։ Եւ բարձրացրեց իր ձայնը և լաց եղաւ։

Իսահակը պատասխանեց և ասաց. «Ահա երկրի պարարտութիւնից և երկնքի ցօղից լինի քո բնակութիւնը։ Քո սրով ապրիս և եղբօրդ ծառայես, և յետոյ կըգայ ժամանակ որ նրա լծից ազատուես«։

3. Եւ Եսաւը Յակոբի դէմ ոխ էր պահում այն օրհնութեան համար՝ որ նա իրանից խլեց և ասաց իր մտքում. «Սգի օրեր կուգան իմ հօր վրայ, այն ժամանակ կըսպանեմ իմ եղբայր Յակոբին»։ Այս իմացաւ Ռեբեկան, կանչել

տուեց Յակոբին և ասաց. «Եսաւը սպառնում է քեզ սպանել. ուստի վերկաց փախիր Խառան իմ եղբայր Լաբանի մօտ, և մնա՛ նրա մօտ մինչև որ քո եղբօր բարկութիւնը անցնի այն ժամանակ կուղարկեմ՝ քեզ կանչել կըտամ այնտեղից։ Ա՜խ, չլինի թէ մի օրում թէ քեզանից և թէ քո հօրից զրկուեմ։

Եւ Իսահակը կանչեց Յակոբին, օրհնեց նրան և ասաց. «Տէր Աստուածը օրհնէ քեզ, աճեցնէ և բազմացնէ քեզ և մեծ ազգ դառնաս և իմ հօր Աբրահամի օրհնութիւնը քեզ տայ և քո ժառանգներին»։

4. Եւ գնաց Յակոբը Բերսաբէից դէպի Խառանի կողմը՝ այն աշխարհը, որ Միջագետքի հիւսիսումն է։ Եւ տեսաւ դաշտի վրայ մի ջրհոր և կողքին ոչխարների երեք հօտ, որ հանգչում էին. այն ջրհորն շինած էր ոչխարներին ջուր խմեցնելու համար, ջրհորի բերանի վրայ մի մեծ վէմ կար դրած։ Երբ որ բոլոր հօտերը ժողովւում էին, ջրհորի բերանից վէմը գլորում էին և խաշներին ջուր տալիս և ապա վէմը դարձեալ դնում էին հորի բերանին։— Յակոբն ասաց հովիւներին. «Եղբարք, ո՞րտեղից էք դուք»։ Նրանք պատասխանեցին. «Խառանից»։ Նա ասաց. «Ճանաչում էք Լաբանին, Նաքովրի որդուն»։

Եւ նրանք ասացին. «Ճանաչում ենք»։ .

Նա ասաց. «Առո՞ղջ է նա»։

Նրանք պատասխանեցին. «Այո՛, առողջ է. և ահա գալիս է նորա դուստր Ռաքէլը խաշնով»։

Նա ասաց. «Արեգակը դեռ բարձր է և ժամանակ չէ որ հօտը տուն տանէք. խմեցրէք ոչխարներին և տարէք արածեցնելու»։

Նրանք պատասխանեցին. «Մենք չենք կարող, մինչև որ բոլոր հովիւները չժողովուին և վէմը ջրհորի բերանից չգլորեն»։

Մինչ Յակոբը հովիւների հետ խօսում էր, եկաւ Ռա-

քէլը իր հօր խաշների հետ, որովհետև նա էր արածեցնում հօր խաշները:

Եւ երբ որ Յակոբը տեսաւ Ռաքէլին—իր քեռի Լաբանի աղջկան, մօտեցաւ և ջրհորի բերանից վէմը գլորեց և քեռու խաշներին ջուր տուեց: Ապա համբուրեց Ռաքէլին և բարձրաձայն լաց եղաւ և պատմեց նրան թէ ինքը Ռեբեկայի որդին է: Իսկ նա վազեց և պատմեց այս բանը հօրը: Լաբանը՝ որ լսեց թէ իր քրոջ որդի Յակոբը եկել է, նրա առաջ վազեց, գրկեց և համբուրեց և իր տուն բերեց նրան: Եւ Յակոբը պատմեց նրան այս բոլորը:

5. Մի ամսի չափ Յակոբը մնացել էր Լաբանի մօտ, երբ սա նրան ասաց. «Թէև դու իմ մօտիկ ազգական ես, մի՞թէ ձրի պէտք է ծառայես ինձ: Յայտնիր ինձ, ի՞նչ է քո վարձը»:

Իսկ Լաբանն ունէր երկու դուստր, երէցի անունն էր Լիա, կրտսերինը՝ Ռաքէլ: Բայց Լիայի աչքերը ջրջրոտ էին, իսկ Ռաքէլը գեղեցիկ տեսիլ և սիրուն երես ունէր: Յակոբը սիրեց Ռաքէլին և ասաց. «Ես եօթը տարի կըծառայեմ քեզ քո կրտսեր դստր Ռաքէլի համար»:

Լաբանը պատասխանեց. «Լաւ է քե՛զ տամ զորան, քան թէ օտարին. ուրեմն մնա ինձ մօտ»: Այսպէս Յակոբը Ռաքէլի համար եօթը տարի ծառայեց. իսկ իրան այնպէս թուեցաւ, թէ միայն միքանի օր է ծառայել, այնքան սիրում էր նրան:

Բայց երբ որ եօթը տարին լրացաւ, Լաբանը տուեց նրան Ռաքէլի փոխարէն Լիային: Եւ Յակոբն ասաց Լաբանին. «Այս ի՞նչ գործեցիր. մի՞թէ Ռաքէլի համար չծառայեցի՞ քեզ. ինչու խաբեցիր ինձ»:

Լաբանը պատասխանեց. «Մեր աշխարհում օրէնք չէ, որ կրտսերին երէցից առաջ մարդու տանք: Ես քեզ Ռաքէլին էլ կըտամ, եթէ էլի եօթը տարի ծառայես ինձ»: Յակոբը այս էլ կատարեց: Եւ Լաբանը Ռաքէլին էլ տուեց նրան:

Եւ Յակոբն ունեցաւ տասներկու որդի. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղևի, Յուդա, Դան, Նեփթաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուղոն, Յովսէփ և ամենից կրտսերն էր Բենիամին:

6. Եւ որովհետև տասնուչորս տարի արդէն անցել էր, մի օր Յակոբն ասաց Լաբանին. «Արձակիր ինձ, որ իմ երկիրը գնամ»:

Լաբանը պատասխանեց. «Թէ որ գտայ շնորհք քո առաջը, մնայ ինձ մօտ. ես տեսայ որ Աստուած քո պատճառով օրհնեց ինձ: Ասա՛, ի՞նչ է վարձդ, որ տամ քեզ»:

Իսկ Յակոբը ասաց նրան. «Այժմ ոչինչ մի՛ տար. բայց եթէ ինչ որ քեզ ասեմ՝ կատարես. ես դարձեալ կարածեցնեմ քո ոչխարները և կըպահեմ: Թող այսօր բոլոր խաշները քո առջևիցդ անցնեն, նրանցից զատիր և հանիր բոլոր խայտախարիւ և գորշ ոչխարները և բոլոր պիսակ այծերը: Եւ ինչ որ մնացած միագոյն խաշներից գորշախայտ և սպիտակ ծնանին, այն լինի իմ վարձը»:

Լաբանը պատասխանեց. «Այդպէս լինի»: Եւ զատեց նոյն օրը գորշախայտ և պիսակ ոչխարներն ու այծերը, յանձնեց իր որդոց և երեք օր ճանապարհով հեռացրեց Յակոբից: Եւ Յակոբն սկսեց արածեցնել մնացած միագոյն խաշները:

Բայց այս խաշները շուտով ծնեցին շատ գորշախայտ և պիսակ գառներ և ուլեր, որ Յակոբը զատում էր Լաբանի խաշներից և իր համար սեպհական խաշն ունեցաւ: Լաբանն որ այս տեսաւ՝ փոխեց վարձի պայմանը. թէև տասն անգամ էլ այսպէս փոփոխեց վարձի պայմանը, բայց Յակոբը դարձեալ հարստանում էր, և շատ ոչխարների և արջառների, ծառաների և աղախինների, ուղտերի և էշերի տէր դարձաւ:

7. Եւ Յակոբը լսեց Լաբանի որդոց գանգատները, որ

ասում էին. «Յակոբն առաւ բոլորը՝ ինչ որ մեր հօրն էր պատկանում, և մեր հօր ընչիցն այսքան հարստութիւն ժողովեց»։ Յակոբն այն ևս նկատեց, որ Լաբանը նրա հետ այնպէս չէր վարվում, ինչպէս երէկ և մէկէլ օրը։ Եւ Տէրն ասաց նրան. «Դարձիր քո հօր և քո ազգի երկիրը, ես քեզ հետ եմ»։

Յակոբն իսկոյն մարդ ուղարկեց և կանչեց Ռաքէլին և Լիային դաշտը, ուր նախիրն էր, և ասաց նրանց. «Ես տեսնում եմ որ ձեր հայրը ինձ հետ այնպէս չի վարվում, ինչպէս երէկ և մէկէլ օրը, բայց դուք գիտէք, թէ ինչպէս ծառայեցի նրան, իսկ ձեր հայրը ինձ նենգեց և տասն անգամ վարձս փոխեց. սակայն Աստուած չթողեց որ ինձ վնասէ։ Եւ Աստուած ասաց ինձ. «Վերկաց դուրս արի այս երկրից և գնա քո ծննդեան երկիրը, ես քեզ հետ եմ»։

Իսկ Ռաքէլն ու Լիան պատասխանեցին. «Արա՛ ինչ որ Աստուած քեզ ասաց»։

8. Վերկացաւ Յակոբը նստեցրեց իր որդոց և կանանց ուղտերի վրայ, դուրս հանեց իր բոլոր ստացուածքը, որ Միջագետքի մէջ ձեռք բերեց, և գնաց իր հօր Իսահակի մօտ, Քանանացոց աշխարհը։ Եւ Ռաքէլը գողացաւ իր հօր կուռքերը։

Այսպէս գաղտուկ կերպով հեռացաւ Յակոբը իր աներից, որ ոչխարները խուզելու էր գնացել, և ոչինչ չասաց նրան։ Եւ փախաւ հետն առնելով իր ամենայն ինչքը, անցաւ գետը և դիմեց Գաղաադի լեռը։

Երրորդ օրը Լաբանին լուր հասաւ, թէ Յակոբը փախել է։ Իսկոյն առաւ հետը եղբայրներին, ընկաւ նրա ետեւից եօթն օր ճանապարհ, մինչև որ հասաւ նրան։ Բայց Աստուած ասաց նրան երազում. «Զգոյշ եղիր, որ Յակոբի հետ անզգամութեամբ չխօսես»։

Եւ Լաբանը հասաւ Յակոբին. Յակոբն արդէն իր վրան-

ները դրել էր լեռան վրայ, և Լաբանը իր եղբայրների հետ նմանապէս Գաղաադու լեռան վրայ կացաւ։

Եւ ասաց Լաբանը Յակոբին. «Այդ ի՞նչ արեցիր, ինչու գաղտագնաց հեռացար և իմ դուստրներին տարար՝ սրով գերի առնուածների պէս։ Ինչո՞ւ ինձ իմաց չարիր. որ ես քեզ ուրախ սրտով, երգերով, թմբկով և քնարով ճանապարհ ձգէի։ Եւ միթէ արժանի չէի՞ իմ որդոցս՝ իմ աղջիկներիս համբուրելու։ Դու անմտութեամբ վարուեցար։ Ես կարող էի քեզ չարութեամբ վճարել, բայց քո հօր Աստուածը երէկ ինձ ասաց. «Զգոյշ եղիր, որ Յակոբի հետ անզգամութեամբ չխօսես»։ Եւ եթէ դու գնում ես, որովհետև այդ է քո սրտի փափագը, կուռքերս ինչո՞ւ համար գողացար»։

Յակոբը պատասխանեց. «Ես առանց քեզ ասելու գնացի որովհետև վախեցայ՝ թէ դու քո դուստրներդ ինձնից կխլես։ Իսկ որի մօտ որ դու քո կուռքերը գտնես, թող նա մեռնի։ Ահա իմ եղբայրների առաջ քրքրիր բոլորը և ա՛ռ ինչ որ քունն է»։ Յակոբը չգիտէր թէ Ռաքէլը կուռքերը գողացել էր։

Գնաց Լաբանը Յակոբի վրանը, Լիայի և երկու հարճերի վրանները, բայց ոչինչ չգտաւ. և եկաւ Ռաքէլի վրանը։ Ռաքէլը առաւ կուռքերը և ուղտի պատատի տակ դրեց ու վրէն նստաւ։ Լաբանը տնտղեց բոլոր տաղաւարը, բայց ոչինչ չգտաւ։ Եւ Ռաքէլն ասաց հօրը. «Տէր, մի՛ բարկանար, որ չեմ կարող քո առաջ ոտի կանգնել, տկար եմ»։ Այսպէս՝ Լաբանը չգտաւ ոչինչ, թէ և շատ որոնեց։

Իսկ Յակոբը բարկացաւ և յանդիմանեց Լաբանին և ասաց նրան. «Ի՞նչ յանցանք եմ գործել, որ այդպէս ետեւիցս ընկած եկար և իմ բոլոր ինչքը տնտղեցիր։ Քո տան բաներիցն ի՞նչ գտար այստեղ։ Բեր ինչ որ գտար, դի՛ր իմ և քո եղբայրների առաջ, և թող նրանք մեզ դատեն։ Քսան տարի քեզ մօտ էի. քո ոչխարներն ու այծերը անպտուղ չէին,

քո մաքիների խոյերը երբէք չեմ կերել։ Վայրենի գազանների պատառածը դու չկորցրիր, այլ ես իմ ունեցածից տուժեցի, նոյնպէս էլ թէ օրուայ և թէ գիշերուայ ժամանակ գողացածը։ Ցերեկը տօթից էի այրվում, գիշերը ցրտից, և աչքս քուն չգիտէր։ Այսպէս ծառայեցի ես քսան տարի քո տան մէջ, տասնուչորս տարի դուստրներիդ համար և վեց տարի խաշների փոխարէն, և դու տասն անգամ վարձս փոխեցիր։ Եթէ ինձ օգնական չլինէր իմ հօր Աստուածը, Աբրահամի Աստուածը, որի երկիւղը որ Իսահակը ունի, դու գուցէ ինձ ունայն արձակէիր այժմ։ Աստուած տեսաւ իմ տառապանքն ու վաստակը և երէկ քեզ յանդիմանեց»։

Լաբանը պատասխանեց և ասաց Յակոբին. «Ո՞չ ապաքէն այս աղջկերքը իմ դուստրներն են, և քո տղերքն իմ որդիքն են, և այս խաշները իմ խաշներն են։ Արդ ինչ կարող եմ անել այսօր իմ դուստրներին կամ նրանց որդկերանց որ նրանք ծնան։ Ուրեմն արի ես և դու ուխտ կապենք, և այդ ուխտը լինի վկայութիւն իմ և քո մէջ»։

Եւ առաւ Յակոբը վէմ և արձան կանգնեց և ասաց իր եղբայրներին. «Քարեր կուտեցէք»։ Եւ նրանք քարեր ժողովեցին և շինեցին մի բլուր, և կերան ու խմեցին այն բլրի վրայ։

Եւ ասաց Լաբանը. «Այս բլուրը այսօր վկայ է իմ և քո մէջ, և Աստուած լինի մեր սահմանների պահապանը, երբ որ միմեանցից մեկնենք։ Ահա ոչ ոք չկայ մեր մէջ, միայն Աստուաած վկայ է իմ և քո մէջ։ Ես այս կարկառից (քարի դիզուած) չեմ անցնի դէպի քո կողմը և դու էլ այս արձանից մի անցնիր դէպի իմ կողմս չարութեամբ։ Աբրահամի Աստուածը, Նաքովրի Աստուածը և նրանց պապերի Աստուածը մեր մէջ դատաւոր լինի»։

Եւ Յակոբը երդուեցաւ Աստուծոյ անունով և մատաղ

մորթեց լեռան վրայ և իր ազգականներին կանչեց հաց ուտելու։ Կերան խմեցին ու մնացին գիշերը նոյն լեռան վրայ։ Եւ Լաբանը առաւօտը վաղ վերկացաւ, համբուրեց իր դուստրներին և նրանց որդոց և օրհնեց նրանց։ Եւ նա հեռացաւ, դարձաւ իր տեղը, և Յակոբն էլ գնաց շարունակեց իր ճանապարհը։

Թ. Յակոբն իրանից առաջ հրեշտակներ ուղարկեց իր եղբայր Եսաւի մօտ, Եդովմի աշխարհը, և պատուիրեց նոցա և ասաց. «Այսպէս ասացէք իմ եղբայր Եսաւին, թէ քո ծառայ Յակոբը այս է ասում.—Մինչև այսօր Լաբանի մօտ կացայ և ունիմ արջառ և ոչխար և էշ և ծառաներ ու աղախիններ, իսկ այժմ մարդ եմ ուղարկում իմ տէր Եսաւի մօտ, որ շնորհ գտնեմ նրա առաջ»։

Եւ հրեշտակները դարձան և ասացին. «Գնացինք քո եղբայր Եսաւի մօտ և ահա քո առաջն է գալիս չորս հարիւր մարդով»։

Վախեցաւ Յակոբը և տարակուսած էր և բաժանեց իր ժողովուրդը, արջառը և ոչխարները և ուղտերը երկու բանակի և ասաց. «Եթէ Եսաւը գայ և յարձակուի առաջին բանակի վրայ և կոտորէ, ազատ կըմնայ երկրորդ բանակը»։ Յետոյ աղօթեց Յակոբը Աստծուն. «Ո՛վ իմ պապերի Աստուած, Տէր, որ ինձ ասացիր, թէ գնա քո ծննդեան երկիրը և ես կօգնեմ քեզ։ Ես շատ անարժան եմ այն ողորմութեան և ճշմարտութեան համար, որ դու քո ծառայիդ շնորհեցիր։ Միայն ցուպը ձեռիս անցայ այս Յորդանանը, իսկ այժմ վերադառնում եմ երկու բանակներով։ Արդ փրկիր ինձ իմ եղբայր Եսաւի ձեռից. որովհետև վախենում եմ, գուցէ գայ և ջարդ է ինձ, և մայր ու որդի միասին կոտորէ»։

Եւ Յակոբը գիշերն այնտեղ մնաց և իր հետ բերածներից ընծաներ առաւ և ուղարկեց Եսաւին, այսինքն երկու հարիւր այծ, քսան քաղ, երկու հարիւր մաքի, քսան խոյ,

երեսուն ուղտ իրանց կողուներով, քառասուն կով, քսան
ցուլ, քսան էշ և տասն մտրուկ։ Եւ իր ծառաներին յանձ-
նեց, ամեն մէկին մէկ հօտ և ասաց նրանց. «Գնացէք ինձանից
առաջ, և ամեն մէկ հօտը հեռու պահեցէք միւսից և մի-
մեանցից բաժանուած տարէք»։ Եւ առաջինին պատուիրեց և
ասաց. «Եթէ քեզ իմ եղբայր Եսաւը պատահի և հարցնէ,
թէ «որ՞ւնն ես, ո՞ւր ես գնում և ո՞ւմն է այդ որ առջևիցդ
գնում է», դու ասա՛. «Քո ծառայ Յակոբի ընծան է, որ իր
տէր Եսաւին է ուղարկում. և ինքը մեր ետևիցը գալիս
է»։ Այսպէս պատուիրեց և միւսին և երրորդին, և ամե-
նուն, որոնք խաշների հետ առաջ էին գնում, և ասաց.
«Ինչպէս պատուիրեցի, այնպէս ասացէք Եսաւին, երբ
որ նրան պատահէք, և չմոռանա՛ք, ասացէք. «Ահա քո
ծառայ Յակոբը մեր ետևից գալիս է»։ Որովհետև Յա-
կոբը այս էր մտածում. «Ես Եսաւին ուզում եմ հաշտե-
ցնել այն ընծաներով՝ որ առաջից գնում են. ու նա թերևս
յետոյ ինձ ընդունի»։

Եւ առաւօտը վաղ վերկենալով, անցաւ Յակոբը Յոր-
դանանու մէջ Թափուող հունով (ջրի անցք)։ Բարձրացրեց
իր աչքը և տեսաւ, և ահա գալիս էր Եսաւը և նրա հետ
չորս հարիւր մարդ։ Իր որդկերանց ու նրանց մայրերին բա-
ժանեց, իսկ ինքը նրանցից առաջ գնաց, և եօթն անգամ
երկրպագեց մինչև մերձեցաւ Եսաւին։ Եւ Եսաւն էլ առաջ
եկաւ, գրկեց նրան և փաթաթուեցաւ նրա պարանոցով, և
երկուսն էլ լաց եղան։ Եսաւը աչքերը բարձրացնելով, տե-
սաւ կանանց և մանուկներին և ասաց. «Դրանք քո ինչե՞րդ են»։
Յակոբը պատասխանեց. «Իմ որդիքս են, որ Աստուած քո
ծառային պարգևեց»։ Նրանք յառաջ եկան և երկրպագեցին
Եսաւին։

Եւ Եսաւն, ասաց. «Ի՞նչ էին այն բոլոր հօտերը, որ ինձ
հանդիպեցան»։

Յակոբը պատասխանեց. «Որ քո ծառան շնորհք գտնէ քո առաջ»։

Եսաւն ասաց. «Ես ինքս շատ ունիմ, եղբայր, քեզ լինի ինչ որ քունն է»։

Յակոբը պատասխանեց. «Ա՜հ, ոչ։ Եթէ քո առաջ շնորհ գտայ, ընդունիր այդ ընծաները իմ ձեռից, որովհետև ես քո երեսն այնպէս տեսայ, իբր թէ մէկն Աստուծոյ երեսը տեսնի. գութ եղիր ինձ համար, ա՛ռ ինձնից այս օրհնութիւնը, որ ես քեզ մատուցի, որովհետև Աստուած ինձ ողորմել է և ես ամենայն ինչ շատ ունիմ»։ Եւ այնքան բռնադատեց, մինչև որ ստիպեց նրան առնելու։

Եւ Եսաւն ասաց. «Չուենք երթանք, ես քեզ հետ եմ ուզում գնալ»։

Իսկ նա ասաց. «Եղբայր, դու տեսնում ես որ մանուկներս մատաղ են, և հետս ունիմ ծնունդ արձակած ոչխարներ և կովեր՝ որ եթէ մի օր ստիպեմ՝ կըմեռնեն։ Տէր, դու քո ծառայիցդ առաջ գնա. իսկ ես, որչափ մանուկներն ու խաշները կըկարողանան ու ճանապարհը յաջող կըլինի ետևից կըգամ, ու կըհասնեմ Սէիր՝ իմ տիրոջ մօտ»։

Եսաւն ասաց. «Գոնէ իմ ժողովրդից քեզ մօտ մի քանիսներին կըթողնեմ»։

Յակոբն ասաց. «Ինչի՞ է հարկաւոր այդ. այն էլ շատ է, որ քո առաջ ողորմութիւն գտայ, տէր»։ Եւ այն օրը Եսաւը նոյն ճանապարհով դարձաւ Սէիր։

10. Եւ չուեց Յակոբը Սուքովտի ճանապարհով և Եսաւի երեսից փախչելով ողջ եկաւ Սիւքէմ քաղաքը, որ Քանանացոց աշխարհումն է, և բնակեցաւ քաղաքի յանդիման Այնտեղից էլ գնաց և եկաւ Բեթէլ և այնտեղ էլ սեղան շինեց, և Տէրն երևեցաւ Յակոբին, օրհնեց նրան և ասաց. «Այսուհետև անունդ էլ Յակոբ պէտք չէ կոչուի, այլ Իսրայէլ (Աստուածատես). ես եմ ամենակարող Աստուած. այն

4

երկիրը, որ Աբրահամին և Իսահակին տուի, քեզ կըտամ և քո ժառանգներին քեզանից յետոյ»։ Յակոբը այնտեղ մի արձան կանգնեցրեց, ուր Աստուած նրա հետ խօսեցաւ։

Բեթէլի մէջ մեռաւ Ռեբեկայի դայեակ Դեբովրան և թաղուեցաւ Բեթէլի ներքև կաղնիի տակ, որ կոչուեցաւ սգի կաղնի։

Յակոբը գնաց Բեթէլից և եկաւ Սալէմի միջով Եփրատի մօտիկ՝ որ է Բեթլեհէմ։ Այստեղ մեռաւ Ռաքէլը և թաղուեցաւ ճանապարհի վրայ Եփրատի մօտիկ։ Եւ Յակոբը մի արձան կանգնեցրեց նրա գերեզմանի վրայ, այն է Ռաքէլի շիրիմը, որ մինչև այսօր կայ։

Եւ գնաց Յակոբը Մամբրէ, այն է Հեբրոն, իր հօր Իսահակի մօտ, ուր Աբրահամն ու Իսահակը կենում էին։ Իսահակն էր հարիւր ութսուն տարեկան, հետզհետէ նուաղելով մեռաւ ծերացած ու կեանքից յոգնած։ Եւ նրա որդիքն, Յակոբն ու Եսաւը, թաղեցին նորան կրկին այրում։

Եւ Եսաւն առաւ իր կանայքը, որդիքը և իր տան բոլոր մարդիկը, իր բոլոր անասուններն ու ինչքը, որ քանանացոց երկրում ստացել էր, և մէկ ուրիշ աշխարհ գնաց և հեռացաւ իր եղբայր Յակոբի երեսից։ Որովհետև նրանց երկուսի ինչքը այնքան շատ էին, որ չէին կարող մէկմէկու մօտ միասին բնակել. և պանդխտութեան երկիրը այնքան ընդարձակ չէր, որ կերակրէր նոցա բազմաթիւ անասունները։ Եւ Եսաւն բնակեցաւ Սէիր լեռան վրայ, եդովմացոց աշխարհում։

Իսկ Յակոբը բնակեցաւ այն երկրում, ուր նրա հայրը պանդխտեցաւ, այսինքն քանանացոց երկրում։

Սուրբ գրքից։

21. Որսորդական կեանք։

Արևելքում հովիւները միշտ զէնք ունին իրանց հետ թէ թափառելու ժամանակ և թէ հօտն արածեցնելու ժամանակ։ Նրանք իրանց անասունները վայրի գազաններից պէտք է պաշտպանեն։ Բայց յատկապէս գազաններ որոնել ու սպանել՝ այդ ուրիշ մարդկերանց զբաղմունքն է, այսինքն *որսորդների*։ «Նեբրովթը հսկայ որսորդ էր Աստուծոյ առաջ. Եսաւն էլ որսորդ էր և բացօթեայ էր կենում»։

Որսորդները շատ նեղութիւններ պէտք է կրեն, որովհետև հովիւների պէս վրաններ չունին և ոչ երկրագործների պէս խուղեր, այլ անդադար չափում են սար ու ձոր, զառիվայր խոռոչներում և խաւար անտառներում են թափառում թէ արեգակի կիզող ճառագայթների տակ և թէ ձմեռուայ սաստիկ ցրտին։ Փոթորիկն ու անձրևը որսորդին արգելք չեն, որ նա իր զբաղմունքը դադարեցնէ։ Այսպէս նա բրտանում և դիմացկուն է դառնում, իսկ նրա մարմինը աւելի և աւելի վարժուելով զօրեղանում է։ Որսորդի կեանքը ոչ միայն չարչարանք է, այլ միշտ երկիւղալի։ Իրանց խիստ համարձակութեամբ՝ շատ անգամ նրանք վայրի գազաններին զոհ են լինում, որովհետև քանանացոց անտառներում և շրջակայ երկրներում ոչ միայն այծեամներ, նապաստակներ և ճագարներ կան, այլև յովազներ, բորեաններ, գայլեր և վագրեր կան։ Անապատներում և արօտատեղիներում երևում են յամոյրներ և ջայլամներ, որոնց որսալու համար մեծ ճարպիկութիւն պէտք է բանեցնել։ Որսորդը միշտ աստանդական կեանք վարելով և ամենայն տեսակ վտանգների հանդիպելով, աւելի բիրտ, խիստ, վայրի և կոպիտ է դառնում՝ քան հովիւը կամ երկրագործը։

22. Քանանացոց երկրից մինչև Եգիպտոս:

Թողենք սիրուն հովիտը, ուր Քեբրոնն է, և գնանք հարաւային արևմուտք: Մեր ճանապարհը կըբռնենք մենք այն հովիտների միջով, որ այգիներով և անտառներով լիքն են: Մեր բռնած լեռնաշղթայի գլխից մինչև Բերսաբէն դեռ դարձեալ երևում են ծաղիկներով զարդարած և արգաւանդ արօտները: Բերսաբէում կյիշենք մենք այն ուխտը, որ Իսահակն ու փղշտացոց արքայ Աբիմելէքը կապեցին: Այնտեղ վերջանում է քանանացոց աշխարհը (Դանից մինչև Բերսաբէ): Եւ շարունակելով մեր ճանապարհը կըհասնենք մի անապատ, որ տարածվում է դէպի արևմուտք: Նրա գետինը կրային է, աւազով և կայծքարով ծածկուած: Ցիր ու ցան եղած ոսկորները մեզ ցոյց կըտան ճանապարհը, որի վրայ որ ո՜ գիտէ ո՛րքան պանդուխտ մարդիկ, որքան ուղտ իրանց շունչը փչել են:

Դեռ այսօր էլ վտանգաւոր է այդ կողմի ճանապարհորդութիւնը՝ անապատի մէջ թափառող բեդուինների պատճառով: Եթէ դէպի արևմուտք գնանք, մեր ետևը կըմնան մեզ յայտնի Սէիրի լեռները՝ եդովմացոց աշխարհում, ուր Եսաւն էր բնակւում: Հիւսիսում Գերարա և Գազա: Հարաւում հեռուից կերևան Սինա լեռան գագաթները: Սա որձաքարի մի ահագին լեռն է, որ զետեղուած է եռանկիւնի ձևով Սինայի թերակղզու վրայ: Այս եռանկիւնը հարաւային արևմուտքից և հարային արևելքից սահմանուած է Կարմիր ծովով: Միքանի օր ճանապարհին նեղութիւններ կրելուց յետոյ՝ կըհասնենք աւելի գեղեցիկ և բարեբեր կողմերը: Գետինն աւելի պտղաբեր կըգտնենք, բուսականութիւնը

աւելի հարուստ, անապատը երթալով մեր աչքից կանյայտանայ արևելքում, և մենք վերջապէս կըհասնենք Գեսէմ երկիրը, Եգիպտոսի ամենապտղաբեր մասը:

23. Յովսէփի եղբայրները նրան ծախում են:

Յովսէփ տասնուեօթ տարեկան էր և եղբայրների հետ ի միասին ոչխար էր արածեցնում. եղբայրները նրա մասին չար համբաւ էին բերում հօրը: Իսկ Յակոբը Յովսէփին առաւել սիրում էր քան միւս որդւոց, և կարել տուեց նրա համար ծաղկեայ պատմուճան: Երբ որ տեսան եղբայրները թէ հայրը նրան առաւել էր սիրում, ատեցին նրան և չէին կարողանում նրա հետ խաղաղութեամբ խօսել: Յովսէփը մի երազ տեսաւ և պատմեց եղբայրներին, որով նրանք աւելի ատեցին նորան: Նա ասաց նրանց. «Լսեցէք իմ տեսած երազը: Ինձ թւում էր թէ խուրձեր էինք կապում դաշտում, իմ խուրձը կանգնեց և ուղիղ կացաւ, իսկ ձեր խուրձերը դարձան և երկրպագեցին իմ խուրձին»: Եղբայրները ասացին նրան. «Միթէ մեր թագաւո՞րը պիտի դառնաս և տիրե՞ս մեզ»: Եւ նրանք աւելի ատեցին նրան այս երազի համար:

Մէկ երազ էլ տեսաւ Յովսէփը և պատմեց իր եղբայրներին և ասաց. «Ահա այլ երազ ևս տեսայ, իբրթէ արեգակը, լուսինը և տասնումէկ աստղերը ինձ երկրպագում էին:

Եւ երբ որ այս բանը իր հօրը և եղբայրներին պատմեց, սաստեց նրան հայրը և ասաց. «Այդ ի՞նչ երազ է: Միթէ ես, քո մայրը և եղբայրները պէտք է գանք և քեզ երկրպագե՞նք:»—Եղբայրներն սկսեցին նրա վրայ նախանձել, բայց հայրը սրտում պահեց նրա խօսքերը:

Մի օր եղբայրները Սիւքէմ գնացին իրանց հօր խաշները արածեցնելու։ Եւ Իսրայէլը ասաց Յովսէփին. «Գնա՛ տես արդեօք ո՞ղջ են եղբայրներդ և համբաւ բեր ինձ»։ — Եւ ուղարկեց նրան Քեբրոնի ձորձորից, և նա գնաց Սիւքէմի կողմը։ Դաշտում մէկ մարդ գտաւ նրան մոլորուած մանգալիս և հարցրեց նրան և ասաց. «Ի՞նչ ես ման գալիս»։

Նա պատասխանեց. «Ես իմ եղբայրներին եմ ման գալիս. ասա՛ ինձ թէ գիտես ո՞ւր են արածեցնում նրանք»։

Մարդն ասաց. «Նրանք այստեղից հեռացան. և ես լսեցի որ նրանք ասացին, թէ գնանք Դովթայիմ»։ — Յովսէփն էլ գնաց եղբայրների ետևից և գտաւ նրանց Դովթայիմի մէջ։

Երբ որ նրանք հեռուից նրան տեսան, ասացին միմեանց. «Ահա երազատեսը գալիս է։ Եկէք սպանենք նրան և մէկ գբի մէջ ձգենք. և ասենք, թէ մի չար գազան նրան կերաւ, ու տեսնենք թէ ինչպէս պէտք է կատարուին նրա երազները»։ Իսկ երբ Ռուբէնը այս լսեց, աշխատեց ազատել նրան նրանց ձեռքից և ասաց. «Չսպանենք նրան։ Արիւն մի՛ թափէք, այլ ձգեցէք նրան այս անապատի գբերից մէկի մէջ և ձեռք մի՛ տաք նրան»։ — Բայց Ռուբէնը այս ասաց, որպէսզի Յովսէփին ազատէ և հօրը հասնցէ։

Եւ երբ որ Յովսէփը եղբայրներին մերձեցաւ, նրանք հանեցին նրանից ծաղկեայ պատմուճանը և ձգեցին նորան մի գբի մէջ, որ այդ ժամանակ դատարկ էր և ջուր չկար մէջը։ Յետոյ նստեցին հաց ուտելու, և մէկ էլ աչքերը բարձրացուցին տեսան՝ որ Գալաադի վաճառականները գալիս են իրանց ուղտերով, որոնց վրայ բարձած էին խունկ, ստաշխ և ռետին, և գնում էին Եգիպտոս։ Եւ ասաց Յուդան իւր եղբայրներին. «Ի՞նչ օգուտ, եթէ մեր եղբօրը սպանենք։ Եկէք վաճառականներին ծախենք, և թող մեր ձեռքը չշաղախուի նրա արիւնով, որովհետև նա մեր եղբայրն է»։ — Եւ նրանք լսեցին նրան։

Եւ երբ որ վաճառականները անցնում էին, հանեցին գբից Յովսէփին և քսան դահեկանով ծախեցին։ Եւ Ռուբէնը դարձաւ գուբը, բայց էլ Յովսէփին գբում չգտաւ. իւր հանդերձը պատառեց, եկաւ եղբայրների մօտ և ասաց. «Պատանեակն այնտեղ չէ, այժմ ո՞ւր կորչեմ ես»։ — Նրանք մի ուլ մորթեցին և առան Յովսէփի պատմուճանն ու թաթախեցին արեան մէջ. Ծաղկեայ պատմուճանը ուղարկեցին հօրը և պատուիրեցին ասելու. «Այս պատմուճանը գտանք. տես արդեօք քո որդու պատմուճա՞նն է, թէ չէ»։ — Նա իսկոյն ճանաչեց այն և ասաց. «Իմ որդուս պատմուճանն է այս. չար գազանն է նրան կերել. գազանը յափշտակել է Յովսէփիս»։ Պատառեց իր հանդերձները, սգի քուրձ հագաւ և երկար ժամանակ սուգ արաւ որդու վրայ։ Ժողովեցան նրա բոլոր որդիքը նրան մխիթարելու, բայց նա չէր մխիթարվում։

Սուրբ գրքից։

24. Նեղոս։

Նեղոսը երկու աղբիւրի վտակներից է գոյանում. արևելեանը կապոյտ Նեղոսն է, իսկ արևմտեանը սպիտակ։ Առաջինը բղխում է Հաբեշստանի սարերից, որ այնպէս բարձր են ինչպէս մեր Կովկասը։ Սպիտակ Նեղոսը հոսում է ներքին Աֆրիկէից, նրա աղբիւրները դեռ ճիշդ յայտնի չեն։ Այս երկու գետերը իրար հետ միանալուց յետոյ, գնում են դէպի հիւսիսային կողմը ու թափվում են ծովը։ Ձախ և աջ՝ լեռնաշղթաներ են ձգվում։ Նեղոսը մօտ իւր 300 մղոն երկայնութեան վրայ ոչ մի գետ չէ ընդունում իւր մէջ։ Քանի որ ծովին մօտենում է, այնքան լեռները երթալով

տափանում ու անյայտանում են, ու ինքը շատ ճիւղերի է բաժանվում, որոնք զատ-զատ թափվում են ծովը. բայց թափուելուց առաջ մի եռանկիւն են կազմում, որ կոչվում է դ ե լ տ ա։

Ն ե ղ ո ս ը մէկ և կէս անգամ աւելի երկայն է Եփրատից, երկու և կէս անգամ Տիգրիսից և վեց անգամ երկայն քան Քուռը և նոյնպէս վեց անգամ երկայն քան Երասխը։

Իւր շուրջն եղող աշխարհների համար նա նշանաւոր և օրհնաբեր է, մանաւանդ իր յորդութեանց ժամանակ։ Երբ որ ներքին Ափրիկէի մէջ անձրև տեղալու ժամանակը գալիս է, Նեղոսի ջուրը յորդանում է (ամենայն տարի Յունիսի վերջին և Յուլիսի սկզբին) և բոլոր երկիրը իր ափերի շուրջը ծածկում է։ Երբ որ նրա ջուրը դարձեալ պակասում է, նա դաշտի վրայ թողնում է տիղմ, ուր մարդիկ ցանք են անում, և շուտով ամենայն տեղ հասկերով ծածկվում է։ Եւ այսպէս ուրեմն Նեղոսի երկիրները խսկապէս ցորենի ամբարներ են արևելքի համար։

25. Յովսէփը Եգիպտոսում։

1. Վաճառականները Յովսէփին ծախեցին Եգիպտոսում Պետափրէսին, որ փարաւոնի ներքինին էր և դահճապետը։ Եւ Աստուած Յովսէփին օգնական էր, այնպէս որ նրան ամենայն բան յաջողվում էր, քանի Եգիպտացի տիրոջ տանն էր։ Այս տեսնում էր և նրա տէրը, և նա շնորհ գտաւ իր տիրոջ առաջ, այնպէս որ նրա աւագ ծառան դարձաւ. տէրը նրան տան վերակացու կարգեց և ամենայն բան ինչ որ իրանն էր, յանձնեց Յովսէփին։ Եւ օրհնեց Աստուած Եգիպտացու տունը Յովսէփի համար, և Աստուծոյ օրհնութիւնը

տարածուեցաւ նրա բոլոր ընչերի վրայ թէ տանը և թէ դաշտումը։ Ահա այսպէս Պետափրէսը ամենայն բան թողուց Յովսէփի ձեռին, և ոչինչ բանի հոգ չունէր, թէ ինչ կար կամ ինչ էր կատարվում տան մէջ. բայց միայն գիտէր այն կերակուրները, որ ուտում էր։

Յովսէփը ազնիւ երես և գեղեցիկ տեսք ունէր, և մի օր Պետափրէսի կինը աչք ձգեց նրա վրայ, սիրեց նրան և կամենում էր նրա հետ փախչել։ Բայց նա չէր համաձայնում և ասաց. «Ես ինչպէս այդ մեծ չարութիւնը գործեմ և մեղանչեմ Աստուծոյ առաջ»։

Իսկ կինը միշտ կրկնում էր նոյնը, բայց նա դարձեալ չէր լսում նրան։ Մի օր էլ Յովսէփը տուն մտաւ որ իր սովորական տնտեսական գործքը կատարէ. տանեցիներից ոչ ոք չկար. և կինը բռնեց նրա վերարկուից որ նրան պահէ։ Բայց նա թողեց վերարկուն նրա ձեռքը ու ինքը փախաւ։ Կինը շատ բարկացաւ և կանչեց տան ծառաներին և ասաց. «Տեսէք, Պետափրէսը մեր տունը մի եբրայեցի ծառայ բերեց մեզ խայտառակելու։ Նա եկաւ ինձ մօտ և յորդորում էր որ հետը փախչեմ. իսկ երբ որ բարձր աղաղակեցի ու փէշից բռնեցի՝ երկիւղից թողեց իր ձորձն իմ ձեռքս ու փախաւ»։

Եւ պահեց ձորձը մինչև որ տէրը տուն եկաւ, և նոյն խօսքերը նրան էս ասաց. «Քո բերած եբրայեցի ծառան մըտաւ ինձ մօտ և ստիպում էր որ հետը փախչեմ։ Իսկ ես երբ որ աղաղակեցի, նա թողեց իր վերարկուն ինձ մօտ և փախաւ»։

Եւ երբ որ տէրը իր կնոջ խօսքերը լսեց՝ շատ բարկացաւ ու առաւ Յովսէփին բանտը դրեց, ուր արքունի կալանաւորներն էին կապուած։ Բայց Աստուած Յովսէփին օգնական էր. բանտապետի քաղցր աչքը նրա վրայ դարձրեց, այնպէս որ բանտապետը Յովսէփի ձեռքը յանձնեց բոլոր կալանաւորներին

և այն տեղի բոլոր գործքերը նրան էր կատարել տալիս։ Եւ բանտապետն էլ ոչինչ հոգս չունէր, որովհետև Աստուած Յովսէփի հետ էր և բոլոր Յովսէփի արածը լաւ յաջողեցնում էր։

2. Այս բաներից յետոյ մի օր եգիպտացոց թագաւորի տակառապետը և մատակարարը իրանց տիրոջ՝ այսինքն թագաւորի առաջ յանցանք գործեցին։ Եւ փարաւոնը բարկացաւ իր այդ երկու ներքինիների վրայ և հրամայեց բանտ դնել նրանց դահճապետի մօտ, այն բանտը՝ ուր Յովսէփն էր բանտարկուած։ Բանտապետը նրանց Յովսէփին յանձնեց, որ նրանց սպասաւորէ. և նրանք միքանի օր այնտեղ էին։ Եւ երկուսն էլ, այսինքն թագաւորի տակառապետն ու մատակարարը, երազ տեսան միևնոյն գիշերը։ Առաւօտը երբ որ Յովսէփը մտաւ նրանց մօտ և տեսաւ որ տխուր էին, հարցրեց նրանց և ասաց. «Ձեր երեսն ինչո՞ւ է տրտում այսօր»։

Նոքա պատասխանեցին. «Երազ տեսանք, և ոչ ոք չկայ որ մեզ մեկնէ»։

Յովսէփն ասաց. «Մեկնութիւնը Աստուծոյ ձեռին է. բայց պատմեցէք ինձ»։

Նախ տակառապետը պատմեց Յովսէփին և ասաց. «Ես տեսայ երազում իմ առաջ մի որթ, և որթի վրայ երեք ուռ, որ դեռ կանաչ էին, բայց յանկարծ ծաղկեցաւ և խաղողի ողկոյզները հասան։ Եւ ես ձեռիս ունէի փարաւոնի բաժակը, առնում էի խաղողը և ճմլում էի բաժակի մէջ և տալիս էի բաժակը փարաւոնի ձեռքը»։

Յովսէփն ասաց նրան. «Այս է դրա մեկնութիւնը. երեք ուռը երեք օր է։ Երեք օրից յետոյ փարաւոնը կյիշէ քո իշխանութիւնը և յետ կդարձնէ քեզ քո պաշտօնը, որ առաջուայ պէս փարաւոնի բաժակը իր ձեռքը տաս։ Եւ երբ որ յաջողութեան մէջ լինիս, դու էլ ինձ յիշիր, ողորմութիւն արա և փարաւոնի առաջ բարեխօսիր, որ ինձ այս

բանտից հանէ։ Ինձ գողանալով բերին եբրայեցոց երկրից, այստեղ էլ ոչինչ յանցանք չգործեցի, և վերջապէս բանտն են ձգել ինձ»։

Երբ մատակարարը տեսաւ որ լաւ մեկնութիւն տուեց, ասաց Յովսէփին. «Ես էլ երազ տեսայ, և թուեցաւ ինձ իբր թէ գլխիս երեք սպիտակ կողով ունէի և վերևի կողովում կային ամենայն տեսակ թխած բաներ փարաւոնի համար, և թռչուններն այդ ուտում էին գլխիս վրայ եղած կողովներից»։

Յովսէփը պատասխանեց և ասաց. «Այս է մեկնութիւնը. երեք կողովը երեք օր է. և երեք օրից յետոյ փարաւոնը քո գլուխը կվերցնէ վրայից և կախ կտայ քեզ փայտի վրայ, և թռչունները քո միսը կուտեն»։

Եւ երրորդ օրը փարաւոնի ծննդեան օրն էր, նա իր բոլոր ծառաններին ուրախութեան հաց տուեց. և յիշեց իր ծառաների մէջ տակառապետի և մատակարարի իշխանութիւնը։ Եւ տակառապետին յետ դարձրեց իր պաշտօնը, որ նրան բաժակ տայ, իսկ մատակարարին կախ տալ տուեց փայտի վրայ, ինչպէս որ Յովսէփը մեկնել էր։

Սակայն տակառապետը Յովսէփին էլ չյիշեց և մոռացաւ նրան։

3. Երկու տարուց յետոյ փարաւոնն էլ երազ տեսաւ. նրան երևեցաւ իբր թէ կանգնած էր Նեղոս գետի ափին և ջրից դուրս էին գալիս եօթը գեղեցիկ, գէր և ընտիր երինջներ և գնացին ճահճի խոտի մէջ արածելու։ Ապա այլևս եօթ երինջներ ջրից դուրս եկան, որ գէր և վտիտ էին և գնացին գետի ափը առաջուայ երինջների մօտ։ Գէշ և վտիտ երինջները կերան եօթը գեղեցիկ և գէր երինջներին։ Այդ ժամանակ զարթեցաւ փարաւոնը։

Յետոյ դարձեալ քնեցաւ և դարձեալ երազ տեսաւ, և ահա եօթը լիք և խնկագոյն հասկեր աճում էին մէկ փնջի

վրայ։ Յետոյ տեսաւ որ եօթը բարակ և խորշակից (հարաւային տաք քամի) զարկուած հասկեր ծլում էին նրանց ետևից։ Եւ եօթը բարակ և խորշակից զարկուած հասկերը կլանում էին եօթը լիք և խնկագոյն հասկերը։ Եւ զարթեց փարաւոնը և տեսաւ որ երազ է։

Առաւօտուն նա շատ տրտում էր. մարդիկ ուղարկեց և կանչել տուեց Եգիպտոսի բոլոր երազահաններին և իմաստուններին և պատմեց նրանց իր երազը. բայց մարդ չգտնուեցաւ որ այդ մեկնէր իրան։

Այն ժամանակ յանկարծ տակառապետի միտքն ընկաւ Յովսէփը. խօսք բաց արաւ և ասաց թագաւորին. «Երբ որ փարաւոնը մեր վրայ բարկացաւ և ինձ մատակարարի հետ ի միասին բանտը ձգել տուեց դահճապետի տանը, այն ժամանակ մենք երկուսս միևնոյն գիշերը երազ տեսանք, և մեր երազները մեծ նշանակութիւն ունէին ամեն մէկիս համար։ Բանտում մեզ հետ նաև մի եբրայեցի պատանի կար, նրան պատմեցինք, և նա մեր երազները մեկնեց մեզ, ամեն մէկի տեսածին համեմատ։ Եւ ինչպէս որ մեկնեց, այնպէս էլ կատարուեցաւ, ես վերստին ստացայ իմ իշխանութիւնը, նա կախուեցաւ փայտի վրայ»։

Փարաւոնն ուղարկեց և Յովսէփին կանչել տուեց։ Հանեցին նրան բանտից, մազերը խուզեցին, փոխեցին շորերը, և մտաւ փարաւոնի մօտ։ Եւ փարաւոնն ասաց նրան. «Ես երազ տեսայ, բայց մարդ չկայ որ մեկնէ ինձ։ Իսկ քեզ համար լսել եմ, որ դու գիտես երազ մեկնելը»։

Յովսէփը պատասխանեց և ասաց. «Այդ ինձանից կախուած չէ։ Աստուած կըպատասխանէ, թէ փարաւոնի փրկութիւնը ինչ է»։

Փարաւոնն ասաց Յովսէփին. «Երազ տեսայ, իբր թէ Նեղոս գետի ափին էի կանգնած և ջրից ելնում էին եօթը գէր և գեղեցիկ երինջներ, և գնում էին ճահճի խոտի մէջ

արածելու։ Ապա այլ եօթը լղար, շատ գէշ և վտիտ երինջներ դուրս եկան, ամբողջ Եգիպտոսում այդքան գէշ կենդանիներ չէի տեսել։ Եօթ լղար ու գէշ երինջները կերան առաջին եօթ գէր և գեղեցիկ երինջները և ուտելուց յետոյ էլ չէր երևում նրանց փորից թէ բան են կերել և առաջուայ պէս էլի գէշ էին երևում։ Այդ ժամանակ զարթեցայ։—Յետոյ միւս անգամ երազ տեսայ, որպէս թէ եօթը լիք և գեղեցիկ հասկեր մի փնջի վրայ աճում էին։ Յետոյ նրանց մօտ ծլում էին եօթն ապականած, նուազ և խորշակից զարկուած հասկեր։ Եւ եօթը նուազ հասկերը կուլ տուին եօթն առոք հասկերը։ Այս բանը արդէն պատմեցի երազահաններին, բայց նրանք չեն կարողանում մեկնել»։

Յովսէփն ասաց. «Փարաւոնի երկու երազն էլ մէկ է։ Ինչ որ Աստուած անելու է՝ փարաւոնին ցոյց է տալիս։ Եօթը գեղեցիկ երինջները եօթը տարի են, և եօթը գեղեցիկ հասկերը նոյնպէս եօթը տարի են։ Երազը միևնոյն է։ Եօթը տգեղ և վտիտ երինջները, որ նրանցից յետոյ դուրս եկան, և եօթը սին և խորշակահար հասկերը սովի եօթը տարի են։ Ահա այս է իմ ասածը թէ՝ Աստուած փարաւոնին ցոյց է տալիս իր անելիքը։ Ահա եօթը տարիներ կըգան, ուր ամբողջ Եգիպտոսում մեծ լիութիւն կըլինի։ Յետոյ կըգան եօթը սաստիկ սովի տարիներ, որ լիութիւնը իսպառ կըմոռացուի և սովը տագնապի մէջ կըձգէ երկիրը։ Այլ թէ փարաւոնը երկու անգամ երազեց, այդ նշանակում է, թէ Աստուծոյ ցոյցը ճշմարիտ է և Նա շուտով կըկատարէ այդ։ Իսկ այժմ թող թագաւորը իրան խորհրդական ընտրէ մի իմաստուն մարդ և նրան վերակացու կարգէ եգիպտացոց երկրի վրայ և գործակալներ նշանակէ երկրի վրայ և արմտիների հինգերորդ մասը պահանջէ եգիպտացոց երկրում եօթն լիութեան տարիների ժամանակ։ Թող յաջողակ տարիների բոլոր պտուղները ժողովեն և ցորեանը լցնեն փարա-

ւոնի շտեմարանները և պաշարները քաղաքներում պահեն, որպէս զի պաշարը պահուի եօթն սովի տարիների համար և որպէս զի երկիրը սովից չկոտորուի»։

Այս խօսքերին շատ հաւանեցան փարաւոնը և բոլոր նրա ծառաները։ Եւ նա ասաց իր ծառաներին. «Միթէ կը գտնե՞նք սրա պէս մի մարդ, որ Աստուծոյ հոգի ունենայ իր անձի մէջ»։ Եւ ասաց Յովսէփին. «Որովհետև այդ բոլորը Աստուած քեզ ցոյց տուեց, ապա ուրեմն քեզանից աւելի իմաստուն, խոհական և հասկացող մարդ չկայ։ Քեզ եմ կարգում իմ տան վրայ և քո խօսքիդ պէտք է հնազանդի իմ բոլոր ժողովուրդը։ Ես քեզանից բարձր կըլինիմ միմիայն աթոռով։ Ահա ես քեզ այսօր կարգում եմ եգիպտացոց երկրի վրայ»։ Եւ փարաւոնը մատանին հանելով իր մատից, դրեց Յովսէփի մատը, հագցրեց նրան բեհեզեայ պատմուճան և ոսկեայ մանեակ կախեց նրա պարանոցը։ Նստեցրեց նրան իր երկրորդ կառքի մէջ, և նրա առջևից քարոզը կանչում էր. «Երկրպագեցէ՛ք, սա է երկրի հայրը»։ Եւ նրան կարգեց եգիպտացոց երկրի վրայ։

Եւ թագաւորն ասաց Յովսէփին. «Ահաւասիկ ես փարաւոն. առանց քո հրամանիդ ոչ ոք ձեռք կամ ոտք պիտի չբարձրացնէ բոլոր եգիպտացոց երկրի վրայ»։ Եւ Յովսէփին պատուեց Կենսատու անունով, որ եգիպտացոց լեզուով ասել է Փամփթոմբանէ. և Արեգ քաղաքի քրմի դուստր Ասանէթին կնութեան տուեց նրան։

Այսպէս եղաւ Յովսէփ բոլոր Եգիպտոսը շրջելու։ Երեսուն տարեկան էր Յովսէփը՝ երբ որ փարաւոնի առաջ եղաւ։ Երկիրը եօթը լիութեան տարիներին չափազանց բարեբեր եղաւ. և լիութեան եօթը տարիներում ժողովեց նա բոլոր պտուղները և ամբարեց քաղաքներում. ինչ պտուղ որ ամեն քաղաքի շուրջը եղող դաշտերում բուսնում էր՝ բոլորը ժողովեց։ Եւ Յովսէփը ցորենը ժողովեց ծովի աւազի պէս խիստ

շատ, մինչև որ էլ դադարեց համարել, որովհետև թիւ չկար։

Եւ Յովսէփը ծնաւ երկու որդի, սովի ժամանակից առաջ, և կոչեց նրանց անունը՝ մէկինը Մանասէ և միւսինը Եփրեմ։

Եւ երբ որ եօթը լիութեան տարիները անցան Եգիպտացոց աշխարհից, սկսեցին եօթն սովի տարիները գալ, ինչպէս որ Յովսէփը դուշակեց։ Եւ սովը տարածուեցաւ աշխարքիս բոլոր երկիրները, բայց եգիպտոսում ամբարուած հաց կար։ Եւ որովհետև Եգիպտոսն էլ սովացաւ, ժողովուրդը աղաղակեց փարաւոնին հացի համար։ Բայց փարաւոնը ամենայն եգիպտացու ասում էր. «Գնացէք Յովսէփի մօտ և ինչ որ ասէ՝ այն արէք»։ Յովսէփը բաց արեց ցորենի շտեմարանները և վաճառեց Եգիպտացիներին ցորեն, որովհետև սովն աւելի սաստկանում էր։ Ամենայն աշխարհքից գալիս էին Եգիպտոս Յովսէփից ցորեն գնելու, որովհետև ամենայն տեղ սովը զօրանում էր։

Սուրբ գրքից։

26. Երկրագործութիւն։

Որսորդը անտառներում թափառում է, հովիւը մէկ արօտից միւսն է քաշվում, երկուսն էլ համարեա միշտ իրանց հանգստութեան տեղը փոխում են. այսպէս չէ երկրագործը։ Սա երկար տարիներ բնակում է միևնոյն տեղը. ունի իր տունն ու արտը, մարգն ու այգին։ Եւ ամենայն համբերութեամբ պէտք է աշխատէ, որպէսզի իր քրտնքի պտուղը վայելէ։

Տեսնենք մեր դրացի աշխարհների երկրագործի վաստակը տարուայ զանազան ժամանակներին։ Գարնանը նա դաշտում

վարուցանք է անում, որ Փետրուարին է սկսվում, այսինքն աւելի վաղ քան թէ մեզանում։ Մարտին առատ անձրևներով ցորենը արագ-արագ բուսնում և շուտով հասնում է։ Ամառը գրեթէ անձրև չէ գալիս, միայն գիշերուայ ցօղը պէտք է զովացնէ բոյսերը։ Այս պատճառով Իսահակն էլ իր որդի Յակոբին այս խօսքերն ասելով՝ օրհնեց. «Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից»։ Ապրիլին և Մայիսի առաջին կիսին ցանքը հնձվում է։ Մի կողմից գերանդաւորը քաղում թափում է որանը, հետևից փոցխաւորը փոցխում է, և միւս կողմից խրձնաւորը խուրձ կապում ու տանում բարդում է։ Դաշտից յետոյ կալոցն է գալիս. որանի սայլերով բերում են ցորենն ու դիզում են կալերում։ Նահապետների ժամանակ կամնելու համար ցորենը կամ ծեծում էին գաւազաններով կամ եզների ոտի տակ կոխոտում էին ու որան մանրում. ապա թեղում էին։ Թեղն էլ էրնում էին (քամու էին տալիս), որպէսզի հատիկները յարդից բաժանուէին։ Ցորենը աղացվում էր ձեռքի աղօրիքով, որ ծառաները կամ աղախինները պտտեցնում էին։ Ձեռքի աղօրիքը շատ պարզ էր և նոյնն էր՝ ինչով որ մենք այժմ աղ ենք աղում։ Նա բաղկացած է մէկ բոլորակ քարից՝ ներքին երկանից, որ անշարժ կայ, և նրա նման՝ բայց մէջտեղը ծակած մէկ ուրիշ քարից՝ վերին երկանից, որը վերին երեսի վրայ մէկ կողքին՝ շիտակ գործուած կոթ ունի բռնելու և նրանով ներքին երկանի միջի սլաքի վրայ հագցրած վերին երկանը պտտեցնելու համար։ Ցորենը հնձելուց յետոյ քաղում են մրգեղէնը և ապա կթում են խաղողը։ Սեպտեմբերին վերստին անձրև է գալիս և այդ ամսի սկզբին սկսվում է աշնան ցանքը։ Ձմեռն երկրագործը հանգիստ է առնում աշխատանքից ու իր ոյժերը կազդուրում է գալ գարնան աշխատանքի համար. բայց եթէ արօրն ու միւս գործիքները կարկատելու են, նա ձմեռն էլ անգործ չէ մնում։

Այսպէս մենք տեսնում ենք որ երկրագործը անդադար պէտք է աշխատի, որպէսզի հաց ունէ։ Բայց նա գիտէ՝ որ իզուր են նորա աշխատանքները, եթէ Աստուած իր օրհնութիւնը չտայ։ Ուստի ստէպ աղօթում է և գոհութիւն է մատուցանում Նրան Նրա ողորմութեանց համար։ Նահապետները այս բանը ոչ միայն աղօթքով, այլև զոհերով էին կատարում։ «Երբ որ տարին վերջանում էր, դաշտի արմտիքից ընծայ էին մատուցանում Աստծուն»։

Մեր պատմածների մէջ հանդիսացող մարդիկն ևս ոչ միայն հովուութեամբ, այլև երկրագործութեամբ էին պարապում։ Արդէն Աբրահամը ագարակ ձեռք բերեց, բայց լոկ միայն իր ազգականներին թաղելու համար. իսկ Իսահակը ցանեց Գերարա երկրում և հարիւրապատիկ հնձեց։ Երբ որ նա Յակոբին օրհնեց, ասաց. «Աստուած տայ քեզ երկնքի ցօղից և երկրի պարարտութիւնից և ցորենի ու գինու առատութիւնը»։ Եսաւը որսորդ և երկրագործ էր։

Երկրագործութիւնը աւելի ծաղկած էր Եգիպտոսում։ Բայց այնտեղի բնակիչները հարկաւորութիւն չունէին այնքան աշխատել և չարչարուիլ, ինչպէս որ ուրիշ երկրներում։ Երբ որ Նեղոսը իր յորդութիւնը պակսեցնում և մտնում է իր տաշտը, նրանք ցանում են ցորենը, և շուտով ամենայն տեղ ցանքը ծլում է. կարճ միջոցում հասնում է արեգակի կիզող ճառագայթների տակ։ Հունձն այնքան առատ է լինում՝ որ Եգիպտոսը ոչ միայն իրան, այլև բոլոր շրջակայ երկիրները կերակրել կարող է։ Նա եղել է և է արևելքի շտեմարանը։

27. Եգիպտոս։

Նեղոսի ներքին մասը կոչվում է Եգիպտոս։ Պտղաւէտ է Նեղոսի հովիտը, որ միայն միքանի ժամ լայնութիւն

ունի։ Այս հովիտը արեւմտքից և արեւելքից պատուած է լեռնաշղթաներով։ Արեւմտեանը տարածվում է մինչև Աֆրիկէի մեծ անապատը. արեւելեանը ձգվում է մինչեւ Կարմիր ծովը։ Նեղոսի դ ե լ տ ա յ ի մօտ լեռնաշղթաները միմեանցից շատ հեռացած են, և Եգիպտոսի պտղաւէտ երկիրը այստեղ մեծանում և դառնում է մի ընդարձակ դաշտավայր։ Նեղոսի աջ ափի վրայ եղած մասը կոչվում էր Գ ե ս է մ։

Եգիպտոսի բոլոր ք ա ղ ա ք ն ե ր ը Նեղոսի ափերումն են շինած։ Նրանք աւելի բազմաթիւ և մեծ են քան քանանացոց քաղաքները. ամեն մէկ քաղաքից մինչև միւս քաղաքը կան նաև մեծ քանակութեամբ գիւղեր։ Բոլոր այս բնակութեան տեղերը շինուած են բնական կամ արուեստական բարձրադիր բլուրների վրայ, որպէսզի ջրի յորդութեանց ժամանակ դարձեալ ջրից վեր մնան։ Հին ժամանակներում շատ քաղաքներ միլիոնի չափ ժողովուրդ են ունեցել։ Տները բազմայարկանի էին, քաղաքի պարսպներից վեր բարձրանում էին բարձր աշտարակներ։ Տ ա ճ ա ր ն ե ր ը աղիւսից շինած որմեր ունէին։ Որմի մէկ կողմը մուտքն էր, որի առաջ գրեթէ ամեն տեղ կանգնած էին հսկայական ա ր ձ ա ն ն ե ր, որ շատ անգամ մէկ ժայռի կտորից շինուած սիւներ էին, և որ օ բ ե լ ի ս կ (կոթող) էին կոչվում։ Մուտքի առաջ երկու կողմից ամբառնում էին աշտարակաձև շենքեր։ Գլխաւոր մուտքից (մեհենի դռնից) մինչև իսկական բագինը ճանապարհի երկու կողմից շարուած էին լինում ս ֆ ի ն ք ս ն ե ր, այսինքն արձաններ առիւծի մարմնով և մարդու գլխով։ Բագինը զարդարուած էր լինում սիւներով, նկարներով և հ ի ե ր ո գ լ ի ֆ ո վ (եգիպտացոց սրբագրերով)։ Նոյնպէս զարդարուած էին լինում ա պ ա ռ ա ժ ի շ ի ր ի մ ն ե ր ի պատերը։ Այս շիրիմները ոչ թէ բնական այրեր էին, ինչպէս որ քանանացոց երկրումն էին, այլ գերեզմաններ՝ շատ յարկերից բաղկացած, արուեստական ձեւքով շինուած։ Շիրիմի պատերի վրայ փորագրած պատ-

կերները նկարագրում էին հանգուցեալների գործքերը։ Թագաւորները թաղվում էին բ ր գ ե ր ո ւ մ։ Սրանք լեռնաբերձ բարձրութեամբ կոփածոյ քարից էին շինվում։ Ամենաբարձրը չորս հարիւր յիսուն ոտնաչափ բարձր էր (Տփխիսի Մթածմինդի բարձրութիւնը)։ Բրգերի ներսը մի փոքր խուց կար, ուր դրվում էին թագաւորների դագաղները։

Եգիպտոսի օ դ ը շատ տաք ու չոր է։ Գրեթէ անձրև չէ գալիս։ Խորշակները բոյսերը փչացնում են և շատ անգամ էլ հեռուները փչում բերում անապատի աւազը։ Երկիրը բոլորովին անպտուղ կըլինէր, եթէ ամենայն տարի Ն ե ղ ո ս ը չողողէր։ Իսկ սա գետինը ջրում է և ծածկում է տղմով։ Եւ որպէսզի նրա յորդութիւնը շատ տեղ տարածուի, շինուած էին արուեստական ջ ր ա ն ց ք ն ե ր և ա ւ ա զ ա ն ն ե ր։ Երբ որ գետը յետ էր քաշվում՝ աճում և ծաղկում էին բոյսերը շուտ և առատութեամբ։ Ուստի Եգիպտոսը «նախ աւազի անապատ, ապա քաղցր ծով, և ապա բուրաստան» էր։

28. Սովի տառապանքը, եղբայրների ճանաչումը, Եգիպտոս գաղթումը։

1. Եւ երբ որ Յակոբը լսեց թէ Եգիպտոսում ցորեն է վաճառվում, իր որդւոց ասաց. «Ի՞նչ էք ծանր շարժվում, ահա լսում եմ որ Եգիպտոսում ցորեն կայ, իջէք այնտեղ, գնեցէք մեզ կերակուր, որ ապրենք և չմեռնենք»։ Եւ իջան Յովսէփի տասը եղբայրները։ Յակոբը Յովսէփի հարազատ եղբայր Բենիամինին չարձակեց որ նրանց հետ գնայ, երկեւղ ունենալով թէ մի գուցէ նրան մի փորձանք պատահի։ Եւ այսպէս Իսրայէլի

որդիքը եկան ուրիշ շատ եկողների հետ ցորեն գնելու, որովհետև քանանացոց երկրում սով էր։

Յովսէփը երկրի իշխան էր, և նա էր ծախում ցորենը բոլոր ժողովրդին։ Եւ երբ որ եղբայրներն էլ եկան ու խոնարհ երկրպագեցին նրան, Յովսէփը նրանց տեսաւ ու ճանաչեց։ Բայց ծանօթութիւն չտուեց նրանց, խիստ խօսեց նրանց հետ և ասաց. «Որտեղից էք գալիս»։

Նրանք պատասխանեցին. «Քանանացոց երկրից, կերակուր գնելու համար»։ Թէև նա գիտէր թէ ովքեր են նրանք, բայց նրանք չճանաչեցին նրան։ Եւ յիշեց Յովսէփը իր հին երազները թէ ինչպէս եղբայրներն իրան երկրպագութիւն պիտի անէին և ասաց նրանց. «Լրտես էք դուք և եկել էք միայն՞ մեր աշխարհքի էլ ու մուտքը իմանալու»։

Նրանք պատասխանեցին. «Ոչ, տէր, ծառաներս եկել ենք կերակուր գնելու։ Մենք ամենքս մէկ մարդու որդիք ենք. մենք խաղաղութեան մարդիկ ենք և քո ծառաները լրտես չեն»։

Եւ ասաց նրանց. «Ոչ, դուք եկել էք երկրի էլ ու մուտքը տեսնելու»։

Նրանք պատասխանեցին. «Մենք, քո ծառաները, տասներկու եղբայր ենք, մէկ քանանացի մարդու որդիք, և կրտսերը հօր մօտ մնաց, իսկ միւսը էլ չկայ»։

Յովսէփն ասաց նրանց. «Ինչպէս ասացի ձեզ, այնպէս է, լրտես էք դուք։ Եւ ես պէտք է ձեզ փորձեմ. փարաւոնի արևով եմ երդվում, որ այստեղից չէք գնալ, մինչև ձեր կրտսերը եղբօրը չբերէք։ Ձեզանից մէկին ուղարկեցէք, որ նրան բերէ այստեղ, իսկ դուք կացէք դիպահի մէջ, մինչև յայտնուի ճշմարիտ էք խօսում թէ սուտ։ Եթէ ձեր ասածը սուտ լինի, ապա ուրեմն փարաւոնի արևով երդվում եմ՝ թէ դուք լրտեսներ էք»։ Եւ միասին բանտի մէջ պահել տուեց նրանց երեք օրով։

Երրորդ օրը ասաց նրանց. «Եթէ ապրել էք ուզում, հետ արէք. որովհետև և ես Աստծուց երկիւղ ունիմ։ Եթէ դուք խաղաղ մարդիկ էք, ձեզանից մէկին թողէք այստեղ բ[illegible]տում, իսկ դուք գնացէք և տարէք ցորենը, որքան որ այ[illegible]էր ձեր ազգի կարօտն է։ Եւ ապա ձեր կրտսեր եղբօրը բերէք ինձ մօտ, որ ձեր խօսքը հաստատուի։ Այնժամանակ կըհաւատամ ձեր խօսքին, և դուք չէք մեռնիլ»։

Նրանք իրանց մէջ խօսեցան. «Ահա մեր մեղքը, որ մեղանչեցինք մեր եղբօր դէմ, կատարվում է մեր վրայ։ Մենք նրա ոգու նեղութիւնը տեսանք, երբ որ նա մեզ աղաչում էր, և մենք արհամարհեցինք ու չլսեցինք նրան։ Այս է պատճառը, որ մենք այժմ նեղութիւն ենք կրում»։

Ռուբէնը պատասխանեց նրանց և ասաց. «Չասացի՞ ձեզ, թէ այդ մանուկի դէմ մեղք մի գործէք։ Եւ դուք չուզեցաք լսել։ Եւ այժմ նրա արիւնն է պահանջվում»։

Բայց նրանք չգիտէին թէ Յովսէփը հասկանում է, որովհետև նա նրանց հետ թարգմանչի բերանով էր խօսում։ Եւ նա երեսը միւս կողմը դարձրեց և լաց եղաւ. յետոյ դարձաւ նրանց մօտ միւս անգամ, խօսեց նրանց հետ և առաւ նրանցից Շմաւոնին և կապեց նրան նրանց առաջ։ Եւ Յովսէփը հրամայեց որ նրանց պարկերը ցորենով լցնեն և նրանց դրամը իրանց վերադարձնեն, ամեն մէկինը իր պարկի մէջ դնելով, և որ պաշար տան նրանց ճանապարհի համար։ Եւ այդպէս էլ կատարեցին։

Իսկ նրանք ցորենը էշերի վրայ բառնալով՝ գնացին։ Նրանցից մէկը պարկը բաց արաւ իջևանում՝ գրաստին կերակուր տալու համար և տեսաւ իր արծաթի ծրարը պարկի մէջ։ Եւ ասաց եղբայրներին. «Իմ փողը դարձեալ այստեղ գտնուեցաւ իմ պարկում։ Նրանք վախեցան և ասացին միմեանց. «Այս ի՞նչ փորձանք է բերում Աստուած մեր գլխին»։

Երբ որ եկան քանանացոց երկիրը իրանց հօր մօտ, պատ-

որդիս նրան բոլոր անցքը և ասացին. «Այն մարդը, որ երբով իշխան է, խստութեամբ խօսեց մեզ հետ և մեզ բանտում հեց որպէս լրտեսներ։ Բայց մենք պատասխանեցինք. «Մենք խաղաղ մարդիկ ենք, մենք լրտեսներ չենք, այլ տասներկու եղբայրներ, մեր հօր որդիքը, մէկն այլևս չկայ, իսկ կրտսերը այժմ մեր հօր մօտ է քանանացոց աշխարհում»։ Եւ երկրի իշխանն ասաց մեզ. «Սրանով կիմանում թէ խաղաղ մարդիկ էք, եթէ ձեր մէկ եղբօրը ինձ մօտ թողնէք, ցորենը տանէք ձեր տան կարօտութեան համար և յետ գաք ձեր կրտսեր եղբօրը ինձ մօտ բերէք. այսպէս կիմանամ, թէ լրտես չէք, այլ խաղաղ մարդիկ էք։ Այնժամանակ այս ձեր եղբօրն էլ յետ կըտամ ձեզ, և դուք կարող կըլինիք այս երկրում վաճառ անել»։

Եւ երբ որ իրանց պարկերը դատարկում էին, նրանցից ամեն մէկը իր արծաթի ծրարը իր պարկի մէջ գտաւ. այս տեսնելով, նրանք և հայրը շատ վախեցան։ Եւ ասաց նրանց հայր Յակոբը. «Դուք ինձ անորդի էք անում. Յովսէփը էլ չկայ, Շմաւոնը կորաւ և Բենիամինին էլ ուզում էք տանել. այս բոլորը իմ գլխին է թափվում»։

Պատասխանեց Ռուբէնը և ասաց. «Իմ երկու որդկերանց սպանիր, եթէ դրան քեզ չդարձնեմ։ Դու իմ ձեռքն յանձնիր դրան, և ես քեզ կըդարձնեմ»,

Նա ասաց. «Իմ որդին ձեզ հետ չի իջնի. որովհետև սրա եղբայրը մեռաւ, և միայն սա է մնացել. եթէ սա ձեր գնացած ճանապարհին հիւանդանայ, դուք իմ ծերութիւնը տրտմութեամբ մահուան կըհասցնէք»։

2. Բայց սովը աւելի և աւելի սաստկանում էր երկրի վրայ, և երբ որ Եգիպտոսից բերած ցորենը սպառեցաւ, հայրն ասաց նրանց. «Գնացէք դարձեալ կերակուր գնելու»։

Պատասխանեց Յուդան և ասաց. «Այն մարդը միքանի անգամ սաստեց մեզ և ասաց. «չտեսնէք իմ երեսը, եթէ

ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չլինի։—Արդ եթէ մեզ հետ կարձակես մեր կրտսեր եղբօրը, մենք կիջնենք և կերակուր կառնենք։ Իսկ եթէ չես արձակիլ, մենք էլ չենք իջնի։ Որովհետև այն մարդն ասաց. «Իմ երեսը չէք տեսնիլ, եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չլինի»։

Յակոբն ասաց. «Ինչու իմ գլխիս այս պատուհասը բերիք և այն մարդուն պատմեցիք թէ դուք էլի մէկ եղբայր ունիք»։

Նրանք պատասխանեցին. «Այն մարդը շատ էր հարցնում և տեղեկանում մեր մասին, մեր ազգի մասին և ասաց. «Տակաւին կենդանի՞ է ձեր հայրը։ Այլևս եղբայր ունի՞ք»։ Մենք էլ պատմեցինք, ինչ որ նա հարցնում էր։ Միթէ գիտէինք թէ նա մեզ կասէ. «Բերէք ձեզ հետ ձեր եղբօրը»։

Եւ ասաց Յուդան Յակոբին, իր հօրը. «Թո՛ղ պատանին մեզ հետ գայ, մենք էլ ճանապարհ ընկնենք որ ապրենք և չմեռնենք մենք ամենքս՝ և մենք, և դու և մեր մանուկները։ Ես երաշխաւոր եմ նրա համար, և իմ ձեռից պահանջիր նրան։ Եթէ չդարձնեմ, յաւիտեանս յանցաւոր մնամ։ Եւ եթէ այսքան չուշացնէինք բանը, մենք արդէն երկու անգամ վերադարձած կըլինէինք»։

Եւ ասաց նրանց Իսրայէլ, նրանց հայրը. «Է՛հ, եթէ այդպէս հարկաւոր է, ուրեմն կատարեցէք. առէք մեր երկրի պտուղներից ձեր պարկերում և ընծաներ տարէք այն մարդուն. առէք ռետին, մեղր, խունկ, ստաշխ, պիստակ և նուշ։ Դարձեալ արծաթ առէք հետներդ կրկնապատիկ. և այն արծաթը՝ որ դուք պարկերում գտաք, այն ևս յետ դարձրէք, գուցէ սխալմունք է պատահել։ Առէք և ձեր եղբօրը հետներդ և իջէք Եգիպտոս այն մարդու մօտ։ Աստուած տայ ձեզ շնորհ այն մարդու առաջև, որ ձեր միւս եղբօրը և Բենիամինին արձակէ։ Բայց ես ինչպէս անզաւակեցայ՝ անզաւակեցայ»։

Նրանք առան ընծաները և կրկնապատիկ արծաթ և Բե-

նիամինին, գնացին Եգիպտոս և Յովսէփին յանդիման կացան։ Երբ որ Յովսէփը նրանց տեսաւ և նրանց հետ Բենիամինին, ասաց իր տան վերակացուին. «Տար այս մարդկերանց տուն, մորթիր անասուն և պատրաստիր, սրանք ինձ հետ հաց պէտք է ուտեն կէսօրին»։

Եւ կատարեց մարդը, ինչ Յովսէփը պատուիրեց։ Բայց նրանք վախեցան, որ Յովսէփի տունը պէտք է տարուին և և ասացին. «Այն փողի համար, որ այն անգամ մեր պարկերում գտնուեցաւ, տանում են մեզ որ մեզ հարցափորձեն, մեղադրեն մեզ և մեզ ու մեր էշերն էլ իրանց ծառայեցնեն»։ Ուստի մօտեցան Յովսէփի վերակացուին, խօսեցան նրա հետ դռան առաջ՝ և ասացին. «Լսիր, Տէր, անցեալ անգամ եկանք կերակուր գնելու, և երբ հետ գնալիս իջևանն հասանք և մեր պարկերը բաց արինք, մէկէլ տեսանք որ ամեն մէկիս փողը անպակաս կշռով պարկի բերանումն էր, ուստի մենք այժմ դարձեալ հետերս բերել ենք. և ուրիշ փող էլ բերել ենք որ կերակուր գնենք։ Բայց մենք չգիտենք, թէ ո՞վ էր դրել փողերը մեր պարկերը»։

Նա պատասխանեց. «Խաղաղեցէք. մի՛ վախենաք։ Ձեր և ձեր հայրերի Աստուածը ձեզ գանձ է տուել ձեր պարկերում։ Իսկ ես պատկանելի վճարը ձեզանից ստացել եմ»։ Եւ բերեց նրանց մօտ Շմաւոնին. և տարաւ նրանց Յովսէփի տունը, տուեց նրանց ջուր, որ ոտները լուանան, և նրանց գրաստներին կերակուր տուեց։ Իսկ նրանք ընծաները պատրաստեցին, քանի որ Յովսէփը չէր եկել. որովհետև լսեցին, թէ նա այնտեղ պէտք է գայ ճաշելու։

Եւ երբ որ Յովսէփն եկաւ, մատուցին նրան իրանց ձեռքըն եղած ընծաները և խոնարհեցան նրա առաջ։ Իսկ նա նրանց ողջութիւնը հարցրեց և ասաց. «Ձեր ծերունի հայրը ո՞ղջ է, որի մասին ինձ ասացիք թէ տակաւին կենդանի է»։

Նրանք պատասխանեցին. «Քո ծառան՝ մեր հայրը դեռ

կենդանի է և ողջ է»։ Եւ նրանք խոնարհեցան նրա առաջ։ Նա բարձրացրեց իր աչքը և տեսաւ Բենիամինին, իր համամայրը եղբօրը, և ասաց. «Սա՞ է ձեր կրտսեր եղբայրը, որի մասին ինձ առաջ ասացիք»։ Եւ աւելացրեց. «Աստուած ողորմի քեզ, որդեակ»։ Եւ հեռացաւ Յովսէփը, որովհետև նրա գութը շարժեցաւ իր եղբօր համար և լաց էր ուզում լինել. մտաւ սենեակը և լաց եղաւ։ Եւ յետոյ երեսը լուաց, դուրս եկաւ, պնդեց ինքն իրան և ասաց. «Հաց բերէք»։ Եւ բերին նրան առանձին, նրանց էլ առանձին և եգիպտացոց, որ նրա հետ էին ճաշում, նոյնպէս առանձին, որովհետև եգիպտացիք չէին կարող եբրայեցիների հետ միասին ուտել, որովհետև գարշելի էին սրանք նրանց։ Եւ եղբայրները նստեցան Յովսէփի դիմաց. անդրանիկը՝ իր երիցութեան համեմատ, կրտսերները՝ իր կրտսերութեան համեմատ, և բոլորեքեանք զարմանում էին իրանց եղբօր վրայ։ Եւ նրա սեղանից բերում էին նրանց համար քաղցր կերակուրներ, բայց Բենիամինի համար հինգ անգամ աւելի բերին, քան նրանց ամեն մէկի համար։ Եւ նրանք կերան և խմեցին նրա հետ։

Եւ Յովսէփը հրամայեց իր վերակացուին և ասաց. «Սրանց պարկերը լցրու ցորենով որչափ որ կըմտնէ, և ամեն մէկի փողը իր պարկի բերանը դիր. և իմ արծաթէ սկիհը դիր կրտսերի պարկի բերանը և նրա ցորենի գինը։—Եւ նա կատարեց, ինչպէս որ Յովսէփը պատուերել էր։ Եւ երբ որ առաւօտ եղաւ արձակուեցան մարդիկը՝ իրանք և իրանց էշերը։ Նրանք քաղաքից դեռ շատ հեռու չէին գնացել, երբ Յովսէփը վերակացուին ասաց. «Վերկաց գնա՛, հասիր նրանց և ասա՛. ինչո՞ւ գողացաք արծաթէ սկիհը, որով իմ տէրը խմում և նրանով հմայում էր։ Դուք չարութիւն գործեցիք»։

Եւ նա հասաւ նրանց և ասաց այս խօսքերը։ Նրանք պատասխանեցին. «Ինչո՞ւ խօսում է տէրը այդպիսի բաներ. Աստուած ոչ անէ, որ քո ծառաները այդպիսի բան անեն։ Եթէ

այն փողը, որ պարկերում գտանք, ձեզ դարձուցինք Քանանացոց երկրից, ինչու պէտք է գողանայինք քո տիրոջ տնից արծաթ կամ ոսկի։ Այժմ քո ծառաներից որի մօտ որ այն սկիհը գտնուի, թող մեռնի նա, իսկ մենք թող ծառայ դառնանք մեր տիրոջը»։

Եւ իսկոյն ամեն մէկը իր բեռը իջցրեց գետին և բաց արեց պարկը։ Նա ման եկաւ բոլորը, սկսելով երէցի պարկից մինչև եկաւ կրտսերի պարկը և գտաւ սկիհը Բենիամինի պարկում։ Այս տեսնելով, նրանք պատառեցին իրանց հանդերձները և ամեն մէկը իր բեռը դրեց էշի վրայ և դարձան քաղաք։ Յուդան մտաւ իր եղբայրների հետ ի միասին Յովսէփի մօտ, որովհետև նա դեռ այնտեղ էր, և նրանք գետնի վրայ ընկան նրա առաջ։ Եւ ասաց նրանց Յովսէփը. «Այս ինչ է ձեր արածը։ Չգիտէք որ ինձ պէս մարդը գուշակել կարող է ամենայն բան»։

Յուդան պատասխանեց. «Ինչ պատասխան տանք իմ տիրոջ և ինչպէս արդարանանք։ Աստուած քո ծառաների յանցանքը գտաւ։ Եւ ահա, մենք և նա, որի մօտ որ սկիհը գտնուեցաւ, իմ տիրոջ ծառաներն ենք»։

Իսկ նա ասաց. «Աստուած ոչ անէ, որ այդպէս անեմ. միայն նա, ում մօտ որ սկիհը գտնուեցաւ, միայն նա պէտք է իմ ծառայ լինի. իսկ դուք խաղաղութեամբ դարձէք ձեր հօր մօտ»։

Առաջ եկաւ Յուդան և ասաց. «Աղաչեմ, տէր, թող քո ծառան մի խօսք ասէ քո առաջ, և չբարկանաս ծառայիդ վրայ, որովհետև փարաւոնից յետոյ դու ես տէրը։ Դու քո ծառաներին հարցրեցիր և ասացիր. «Ունի՞ք դուք հայր և էլի եղբայր»։ Եւ մենք պատասխանեցինք. «Ծերացած հայր ունինք և կրտսեր եղայր, և որովհետև նրա եղբայրը մեռած է, միայն նա է մնացել իր մօրից և հայրը նրան շատ է սիրում»։ Յետոյ դու ասացիր քո ծառաներին. «Բերէք նրան

ինձ մօտ, ես ուզում եմ իմ աչքով նրան տեսնել»։ Իսկ մենք իմ տիրոջ պատասխանեցինք. «Մանուկը չի կարող հօրը թողնել. եթէ թողնէ, նա կըմեռնի»։ Դու ասացիր քո ծառաներին. «Եթէ ձեր կրտսեր եղբայրը ձեզ հետ չիջեցնէք, էլ իմ երեսը չտեսնէք»։ Եւ երբ որ մենք գնացինք մեր հօր մօտ, պատմեցինք նրան բոլորը՝ ինչ որ իմ տէրը հրամայեց։ Եւ մեր հայրն ասաց. «Գնացէք և դարձեալ ցորեն գնեցէք»։ Իսկ մենք ասացինք. «Մենք չենք կարող գնալ, եթէ մեր կրտսեր եղբայրը մեզ հետ չլինի»։ Եւ ասաց մեր հայրը. «Դուք գիտէք, որ Ռաքէլը երկու որդի ծնաւ ինձ. մինը գնաց ինձանից և գազանակուր եղաւ և էլ չտեսայ նրան։ Արդ եթէ սրան էլ ինձանից հեռացնէք, և սրան մի հիւանդութիւն պատահի, դուք իմ ծերութիւնը տրտմութեամբ գերեզման կըտանէք»։ Ես, քո ծառադ, երաշխաւոր եղայ մանուկի համար, և ասացի հօրս. «Եթէ ես որդուդ չվերադարձնեմ, յաւիտեանս յանցաւոր մնամ»։ Ուրեմն թող մանուկի փոխարէն ես քեզ ծառայ մնամ, և թող նրան, որ եղբայրների հետ ի միասին տուն դառնայ։ Ապա թէ ոչ ինչպէս դառնամ հօրս մօտ, եթէ մանուկը ինձ հետ չի լինի։ Ես ուրեմն այն թշուառութիւնը պէտք է տեսնեմ, որ իմ հօրս անշուշտ պատահելու է»։

Յ. Էլ չկարողացաւ Յովսէփը դիմանալ ուրիշների առաջ, որ նրա շուրջ կային, և ասաց. «Դուրս տարէք ամենուն այս տեղից»։ Եւ երբ որ էլ ոչ ոք չմնաց այնտեղ, եղայրներին ճանաչել տուեց իրան։ Եւ ինքը բարձրաձայն լաց եղաւ, մինչև որ եգիպտացիքն ու փարաւոնի տունը լսեցին, և ասաց եղբայրներին. «Ես եմ Յովսէփ. արդարև տակաւին կենդանի՞ է հայրս։»

Եւ եղբայրները էլ չկարողացան պատասխանել, այնքան վախեցան նրանից։ Բայց նա ասաց եղբայրներին. «Մօտ եկէք ինձ»։ Եւ նոքա մօտեցան։ Եւ նա ասաց. «Ես եմ Յով-

սէփ, ձեր եղբայրը, որին դուք Եգիպտոս վաճառեցիք։ Բայց այժմ մի վախենաք և չկարծէք թէ բարկանում եմ որ դուք ինձ ծախեցիք, որովհետև Աստուած ինձ ձեզանից առաջ Եգիպտոս ուղարկեց ձեր կեանքը փրկելու համար։ Այս միայն երկու տարի է, որ սով է երկրում և դեռ էլի հինգ տարի կայ, որ ոչ ցանք և ոչ հունձ լինելու չէ։ Եւ Աստուած ձեզանից առաջ ինձ ուղարկեց այստեղ, որպէսզի այս երկրում ձեզ համար հիմք դնեմ, և որպէսզի ապրեմ ձեզ հրաշապէս փրկելու համար։ Եւ ոչ թէ դուք ինձ ուղարկեցիք այստեղ, այլ Աստուած։ Այժմ շտապեցէք, գնացէք իմ հօր մօտ և ասացէք նրան. «Այս է ասում քո որդի Յովսէփը. «Աստուած ինձ տէր արաւ եգիպտացոց բոլոր երկրի վրայ, եկ ինձ մօտ և մի ուշանար։ Դու կըբնակես Գեսէմ երկրում, ինձ մօտ կըլինիս դու և քո որդիքը և քո որդւոց որդիքը, քո ոչխարները և արջառը և բոլորը ինչ որ քոնն է։ Եւ ես կըկերակրեմ, որովհետև էլի հինգ տարի կայ սովին. և դու և քո տունը և ամենայն, ինչ որ քոնն է, կապրիք և նեղութիւն չէք կրիլ։» Ահա դուք ձեր աչքով էք տեսնում և իմ եղբայր Բենիամինն էլ տեսնում է, որ խօսողը ես եմ։ Պատմեցէք ուրեմն հօրս թէ ինչ փառքումն եմ Եգիպտոսում. պատմեցէք, ինչ որ տեսաք։ Շտապեցէք և բերէք հօրս ինձ մօտ։» Եւ փաթաթուեցաւ Բենիամինի պարանոցին և լաց եղաւ, և Բենիամինն էլ լաց էր լինում նրա պարանոցի վրայ։ Յովսէփը համբուրեց իր բոլոր եղբայրներին և լաց եղաւ. ապա թէ վստահութիւն առան նրանք և խօսեցան նրա հետ։

Երբ որ համբաւը փարաւոնի պալատը հասաւ, թէ Յովսէփի եղբայրները եկել են, ուրախացան փարաւոնը և նրա ծառաները և նա ասաց Յովսէփին. «Ասա եղբայրներիդ.— Այսպէս արէք, լցէք ձեր բեռները և գնացէք, և երբ որ քանանացոց երկիրը հասնէք, առէք ձեր հօրը և ձեր ստացուածը և եկէք ինձ մօտ. ես ձեզ կըտամ եգիպտացոց ամե-

նայն բարութիւններից, որպէսզի երկրի ընտիր բարիքներով կերակրուիք։ Տարէք եգիպտացոց աշխարհից սայլեր, ձեր որդւոց և կանանց համար, և առէք ձեր հօրը և եկէք։ Եւ մի ագահանաք ձեր կահի վրայ, որովհետև եգիպտացոց երկրի բոլոր բարութիւնները ձերը կըլինի։»

Յովսէփն այդպէս արեց. տուեց նրանց սայլեր փարաւոնի պատուիրանի համեմատ, տուեց և պաշար ճանապարհի համար։ Ամեն մէկին էլ մի մի պատմուճան ընծայեց, իսկ Բենիամինին տուեց երեք հարիւր դահեկան և հինգ պատմուճան։ Եւ հօրն ուղարկեց տասն էշ եգիպտացոց բարութիւններով բեռնաւորուած, տասն ջորի ցորենով, և հաց ու կերակուր հօր ճանապարհի համար։ Եւ այսպէս գնացին նրանք Եգիպտոսից և եկան քանանացոց երկիրը իրանց հօր Յակոբի մօտ և պատմեցին նրան բոլորը և ասացին. «Յովսէփը դեռ կենդանի է և նա է իշխան ամբողջ Եգիպտացոց աշխարհի»։

Իսկ նա այնպէս էր, որպէս թէ երազիցն է զարթում, և չէր հաւատում նրանց։ Բայց երբ որ նրանք Յովսէփի բոլոր խօսքերը պատմեցին, որ նրանց ասել էր, և երբ որ նա սայլերը տեսաւ, որ Յովսէփն էր ուղարկել նրան տանելու, զուարթացաւ իր ոգին, և ասաց ծերունի հայրը. «Բաւական է, իմացայ որ կենդանի է իմ որդի Յովսէփը. գնանք տեսնեմ նրան քանի չեմ մեռել»։

4, Եւ վերկացաւ Իսրայէլը և առաւ հետը իր բոլոր կայքը և եկաւ Բերսաբէ և պատարագ մատոյց իր հօր, Իսահակի Աստծուն։ Եւ Աստուած գիշերուայ տեսիլքում խօսեց նրա հետ. «Յակոբ»։ Եւ նա ասաց. «Ահաւասիկ եմ»։

Եւ Նա ասաց. «Ես եմ ամենակարող Աստուածը, քո հօր Աստուածը, մի վախենար Եգիպտոս իջնել, որովհետև քեզ ուզում եմ մեծ ազգ անել այնտեղ։ Ես քեզ հետ կիջնեմ Եգիպտոս, և ես դարձեալ կըհանեմ քեզ այնտեղից,

և Յովսէփը կփակէ քո աչքերը իր ձեռքով»։

Վերկացաւ Յակոբը Բերսաբէից, և նրա որդիքն առան նրան և նրանց կանանց ու որդւոց այն սայլերի վրայ, որ փարաւոնը ուղարկել էր, և հետը առնելով իրանց անասունը և ստացուածքը, որ քանանացոց երկրում ստացան, եկան Եգիպտոս, Յակոբն ու նրա բոլոր ցեղը, այսինքն նրա որդիք, նրա որդւոց որդիք, դստերք, նրա դստերաց որդիք, և իր բոլոր զաւակներին բերեց Եգիպտոս, որ թւով վաթսուն ու վեց էին։ Յովսէփին իր երկու որդւով էլ հաշուելով, Յակոբի տան բոլոր ոգիք որ Եգիպտոս մտան, եօթանասուն էր։

Եւ Յակոբը իրանից առաջ Յուդային ուղարկեց Յովսէփի մօտ, որ յայտնէ նրան իր գալուստը, իսկ ինքը եկաւ Գեսէմ։ Յովսէփը կազմեց իր կառքը և ելաւ գնաց իր հօր Իսրայէլին հանդիպելու Գեսէմի կողմը։ Եւ երբ որ նրան տեսաւ, փաթաթուեցաւ նրա պարանոցին և երկար լաց եղաւ նրա կուրծքի վրայ։ Եւ Յակոբն ասաց Յովսէփին. «Թող այսուհետև մեռնեմ, երբ որ քո երեսը տեսայ, որ դու դեռ կենդանի ես»։

Յովսէփն ասաց իր հօրը և եղբայրներին. «Կերթամ և փարաւոնին կասեմ. իմ եղբայրները և իմ հօր ազգատոհմը եկել են ինձ մօտ քանանացոց երկրից. բայց դրանք հովիւներ են և իրանց մեծ ու փոքր անասունները հետները բերել են։ Արդ եթէ փարաւոնը ձեզ կանչէ և հարցնէ. «Ի՞նչ է ձեր գործը»։ Դուք պատասխանեցէք. «Քո ծառաները խաշնադարմաններ ենք՝ սկսած մեր մանկութիւնից մինչև այսօր, և ոչ միայն մենք, այլև մեր հայրերն ու պապերը նոյնն են եղել»։ Որպէսզի ձեզ Գեսէմի մէջ բնակեցնեն, որովհետև եգիպտացիք գարշում են ոչխարների հովիւներից»։

Եւ եկաւ Յովսէփը, պատմեց փարաւոնին և ասաց. «Իմ հայրը և իմ եղբայրները իրանց ոչխարներով և արջառով

և բոլոր կայքով եկել են քանանացոց երկրից և այժմ Գեսէմումն են»։ Եւ իր եղբայրներից առաւ հինգին և փարաւոնի առաջ կանգնեցրեց։ Եւ ասաց փարաւոնը եղբայրներին. «Ի՞նչ է ձեր գործը»։ Նրանք պատասխանեցին. «Քո ծառաները ոչխարների հովիւներ են, ինչպէս և մեր հայրերն էլ եղել են։ Եկել ենք այստեղ պանդխտանալու, որովհետև քո ծառաները ճարակ չունէին խաշների համար, այնքան սաստկացաւ սովը քանանացոց երկրում. արդ թող քո ծառաներքն, որ Գեսէմ երկրում բնակին»։

Փարաւոնն ասաց Յովսէփին. «Քո հայրը և քո եղբայրները եկել են քեզ մօտ, եգիպտացոց աշխարհը բաց է քո առաջ, բնակեցրու նրանց երկրի ամենալաւ տեղը, թող Գեսէմում կենան, և եթէ գիտես, թէ նրանց մէջ զօրաւոր մարդիկ կան, թող վերակացութիւն անեն իմ խաշներին»։

Յովսէփը իր հօր Յակոբին էլ տուն բերեց և փարաւոնի առաջ կանգնեցրեց։ Եւ Յակոբը օրհնեց թագաւորին։ Իսկ թագաւորը հարցրեց. «Քո կենաց օրերը քանի՞ տարի են»։

Եւ Յակոբը պատասխանեց. «Իմ պանդխտութեան օրերը հարիւր և երեսուն տարի են։ Սակաւ և դժուարին էին իմ կեանքի օրերը, և չհասան իմ նախահարց պանդխտութեան օրերին»։

Եւ Յակոբը օրհնեց փարաւոնին և դուրս գնաց նորից։ Յովսէփը իր հօրը և եղբայրներին բնակութիւն տուեց և բնակեցրեց երկրի ամենալաւ տեղում, Գեսէմում, ինչպէս որ թագաւորը հրամայեց։ Եւ իր հօր տունը կերակրում էր հացով իւրաքանչիւրին առանձին խնամելով։

5. Բայց դեռ էլի հաց չկար բոլոր երկրներում և սովը սաստկացաւ, և սովից խիստ նուաղեցան եգիպտացոց ու քանանացոց երկիրները։ Յովսէփը ժողովեց բոլոր արծաթը, որ գտնվում էր Եգիպտոսի և Քանանու մէջ այն ցորենի փո-

խարէն որ վաճառում էին, և Յովսէփը այս բոլոր արծաթը հաւաքեց Թագաւորի գանձի մէջ։

Եւ որովհետև Եգիպտոսում փողը պակասում էր, եկան եգիպտացիք Յովսէփի մօտ և ասացին. «Տուր մեզ հաց։ Ինչո՞ւ թողնում ես, որ աչքիդ առաջ մեռնենք, որովհետև մենք փող չունինք»։

Իսկ Յովսէփն ասաց. «Բերէք ձեր անասունները, և ես ձեզ հաց կըտամ նրանց փոխանակ»։ Նրանք բերին իրանց անասունը, և նա նրանց հաց տուեց փոխանակ ձիերի, ոչխարների, արջառի և էշերի։ Այդպէս կերակրեց նրանց մի տարի ևս նրանց անասունների փոխանակ։

Անցաւ այն տարին էլ, նրանք եկան նրա մօտ և ասացին. «Ձենք ծածկի մեր տիրոջից Թէ՝ ո՛չԹէ միայն փողը, այլև անասունը սպառեցաւ. և էլ ոչինչ չունինք մեր տիրոջ տալու, բացի մեր անձինքներից և մեր դաշտերից։ Արդ որպէսզի մենք չմեռնենք և մեր դաշտերը չաւերուին, գնիր մեզ հացի փոխարէն, և մենք և մեր երկիրը՝ Թագաւորի ծառաներ կըլինինք. տուր մեզ սերմ, որ սերմանենք, ապրենք և չմեռնենք և երկիրը չաւերուի»։

Այսպէս Յովսէփը փարաւոնի համար գնեց բոլոր Եգիպտոսը, և եգիպտացիք ծախեցին ամեն մէկը իր դաշտը, որովհետև սովը սաստիկ ստիպում էր նրանց։ Եւ այսպէս երկիրը փարաւոնի սեպհականութիւն դարձաւ, և բաժանեց ժողովուրդը ուրիշ քաղաքներում Եգիպտոսի մէկ ծայրից սկսած մինչև միւս ծայրը։ Միայն քուրմերի երկիրը չգնեց, որովհետև փարաւոնը այդ պարգևել էր քուրմերին, որ կերակրուեն, և միայն այստեղից պիտի կերակրուէին, ուստի իրաւունք չունէին ծախելու։ Ապա ասաց Յովսէփը ժողովրդեան. «Ահա այս օր ստացայ ձեզ և ձեր երկիրը Թագաւորի համար. առէք սերմը և սերմանեցէք հողը. և հնձելուց յետոյ արդիւնքի հինգերորդ մասը փարաւոնին պէտք է տաք. իսկ

չորս մասը ձերը կըլինի սերմանելու և կերակրելու Թէ ձեզ և Թէ ձեր բոլոր տան համար»։

Նրանք ասացին. «Դու մեզ ապրեցնում ես, և շնորհք գտանք մեր տիրոջ առաջ, ուստի ուրախութեամբ կըծառայենք փարաւոնին»։

Եւ այսպէս Յովսէփը եգիպտացիներին օրէնք դրեց մինչև այսօր, որ եգիպտացիք արդիւնքի հինգերորդ մասը Թագաւորին են տալիս։

Այսպէս՝ Յակոբի ազգատոհմը բնակեցաւ Եգիպտոսում, Գեսէմ երկրում. այնտեղ ժառանգութիւն ունեցաւ, աճեց և բազմացաւ։ Եւ Յակոբը Եգիպտոսում կացաւ տասնուեօԹը տարի, այնպէս որ նա հարիւր քառասուն և եօԹը տարեկան դարձաւ։ Եւ երբ որ նրա մահուան օրերը մերձեցան, կանչեց Յովսէփ որդուն և ասաց նրան. «ԵԹէ շնորհ ունիմ քո առաջև, երդուիր՝ որ դու ինձ ողորմած և հաւատարիմ կըլինիս և Եգիպտոսում չես Թաղի։ Այլ ես կամենում եմ իմ հայրերի հետ ննջել. և դու պէտք է ինձ Եգիպտոսից տանես և նրանց գերեզմանում Թաղես»։ Յովսէփը պատասխանեց. «Կըկատարեմ խօսքդ»։ Բայց նա ասաց. «Երդուիր ինձ»։ Եւ նա երդուեց։ Յակոբն էլ աղօԹեց իր մահճում։

Յետոյ Յովսէփին իմացուցին. «Տես, հայրդ նեղուԹեան մէջ է»։ Նա առաւ իր երկու որդւոց՝ Մանասէին և Եփրեմին, և գնաց նրա մօտ։ Յակոբին այս յայտնեցին. «Ահա Յովսէփդ քեզ մօտ է գալիս»։ Եւ Յակոբը զօրացաւ և նստեց մահճի վրայ և ասաց Յովսէփին. «Ամենակարող Աստուածը երևեցաւ ինձ քանանացոց երկրում, օրհնեց ինձ և ասաց. «Ահա քեզ կաճեցնեմ և կըբազմացնեմ և մեծ ազգ կանեմ և կըտամ քեզ այս երկիրը ժառանգուԹիւն»։ Արդ քո երկու որդիքդ, որ մինչև իմ գալը Եգիպտոսում ծնան, իմ որդիքն են՝ Եփրեմն ու Մանասէն, ինչպէս որ իմն են Ռուբէնն ու Շմաւոնը»։

Եւ Իսրայէլը Յովսէփի որդկերանցը տեսնելուն պէս, ասաց. «Ի՞նչ են սրանք քեզ»։ Յովսէփը պատասխանեց հօրը. «Սրանք իմ որդիքս են, Աստուած ինձ այստեղ պարգևեց»։

Նա ասաց. «Մօտեցրու դրանց ինձ՝ որ օրհնեմ»։ Իսրայէլի աչքերը ծերութիւնից մթնացնել էին և լաւ չէր տեսնում։ Յովսէփը մօտեցրեց իր որդւոց Յակոբին. Նա նրանց գրկեց, համբուրեց, և ասաց Յովսէփին. «Ահա քո երեսի կարօտն առայ, և Աստուած քո զաւակներին էս ցոյց տուեց ինձ»։

Եւ Յովսէփը առաւ նրանց նրա ծնկներից և նրանք նրա առաջ խոնարհեցան։ Եւ Իսրայէլը մեկնեց իր ձեռքը, դրեց նրանց գլխին, օրհնեց նրանց և ասաց. «Աստուած, որին որ հաճոյ եղան Աբրահամ և Իսահակ իմ հայրերը, Աստուած՝ որ ինձ մանկութիւնից մինչև այսօր կերակրում է, հրեշտակը՝ որ ինձ ամենայն չարիքներից փրկեց, օրհնէ այս մանուկներին»։

Եւ ասաց Յովսէփին. «Ահաւասիկ ես մեռնում եմ, բայց Աստուած ձեզ հետ կըլինի, և վերստին կըդարձնէ ձեզ ձեր պապական երկիրը»։

Ապա կանչեց Յակոբը իր բոլոր որդւոց և օրհնեց նրանց, ամեն մէկին առանձին օրհնութիւն տալով։ Եւ Յուդային, չորրորդին, կարգեց գլուխ նրանց բոլորի վրայ, որովհետև Ռուբէնը և Շմաւոնը և Ղևին զանազան յանցաւորութիւններով երիցութեան արժանի չեղան։

Եւ պատուիրեց նրանց և ասաց. «Ես աւելանում եմ իմ պապերիս մէջ. թաղեցէք ինձ նրանց հետ կրկին այրում, որ յանդիման Մամբրէի է քանանացոց երկրում, որ Աբրահամ գնեց ագարակի հետ ի միասին, ժառանգական շիրիմ շինելու համար։ Այնտեղ թաղեցին Աբրահամին և նրա կնոջ Սառային, նմանապէս Իսահակին և նրա կնոջ Ռեբեկային. այնտեղ թաղեցի ես էլ Լիային»։

Եւ երբ որ Յակոբը վերջացրեց պատուէրը իր որդւոցը, ժողովեց ոտերը մահճում և վախճանեց և աւելացաւ իր ժողովրդին։ Յովսէփը ընկաւ նրա երեսի վրայ և սգաց նրա վրայ և համբուրեց նրան։

7. Եւ Յովսէփը հրամայեց բժիշկներին, որ իր հօրը զմռսեն—նրանք էլ այդ կատարեցին։ Եւ անցաւ քառասուն օր, որովհետև այսքան էր տևում զմռսելը։ Եւ Եգիպտոսը սուգ արաւ նրա համար եօթանասուն օր։ Եւ երբ որ սգի օրերը անցան խօսեց Յովսէփը փարաւոնի իշխանների հետ և ասաց. «Եթէ շնորհք գտայ ձեր առաջև՝ խօսեցէք փարաւոնի հետ և ասացէք նրան. իմ հայրը ինձ երդուել տուեց և ասաց. ահա ես մեռնում եմ, և թաղիր ինձ այն շիրիմի մէջ, որ ես փորեցի քանանացոց երկրում։—Այժմ կամենում եմ գնալ և հօրս թաղել, և կըվերադառնամ»։

Փարաւոնն ասաց. «Գնա՛, թաղիր հօրդ, ինչպէս որ երդուել ես»։

Եւ գնաց Յովսէփը հօրը թաղելու, և նրա հետ գնացին փարաւոնի բոլոր ծառաները, իր տան ծերերը և եգիպտացոց երկրի բոլոր ծերերը, նոյնպէս Յովսէփի համօրէն տունը, նրա եղբայրները և իր հօր ամբողջ տունը։ Սակայն իրանց որդւոց, ոչխարները և արջառը թողեցին Գեսէմ երկրում։ Նրա հետ գնացին նաև կառքեր և ձիաւորներ, և այսպէս բանակը շատ մեծ էր։ Երբ որ նրանք Ատադի կալն եկան, որ գետի այն կողմն է, մեծ լաց ու կոծ հանեցին ննջեցեալի համար. և նա իր հօր համար եօթը օր սուգ արեց։ Ահա այսպէս կատարեցին Յակոբի որդիքը, ինչ որ նա պատուիրել էր, և տարան քանանացոց երկիրը և թաղեցին կրկին այրի մէջ Մամբրէի ագարակում։

Երբ որ թաղեցին նրան, նրանք դարձան Եգիպտոս։ Սակայն Յովսէփի եղբայրները վախենում էին, որովհետև հայրը վախճանել էր և ասում էին. «Գուցէ Յովսէփը ոխ է

պահում մեր դէմ և կուզենայ այն չարութիւնները մեզ հատուցանել, որ մենք նրա դէմ գործեցինք։» Եւ ասացին նրան. «Քո հայրը, քանի չէր վախճանած, պատուիրեց և ասաց.— Ասացէք Յովսէփին. «Ներիր եղբայրներիդ յանցանքը և թո՛ղ նրանց մեղքը, որ այնպէս չարութեամբ վարուեցան քեզ հետ»։ Եւ դու ներիր մեզ մեր չարութիւնը, քո հօր Աստուծոյ ծառաների չարութիւնը ներիր։»

Բայց Յովսէփը լաց էր լինում երբ այս խօսքերը լսեց։ Եղբայրները մօտեցան, գետնի վրայ ընկան նրա առաջ և ասացին. «Ահա քո ծառաներն ենք»։ Յովսէփն ասաց նրանց. «Մի՛ վախենաք։ Ես էլ Աստուծոյ կամքը պիտի կատարեմ։ Դուք ուզեցաք ինձ չարութիւն անել, բայց Աստուած մտածեց այդ ձեր գործով բարութիւն գործել. որովհետև ինձ ուղարկեց ժողովրդեան մեծ բազմութիւնը կերակրելու, ինչպէս որ այսօր արդէն կատարուել է։ Ուրեմն մի՛ վախենաք. ես կըկերակրեմ ձեզ և ձեր որդւոց։» Եւ մխիթարեց նրանց և սփոփեց նրանց սիրտը։

Այսպէս բնակեց Յովսէփը Եգիպտոսում իր հօր ազգատոհմի հետ և ապրեց հարիւր և տասը տարի. և տեսաւ Եփրեմի զաւակների շառաւիղը մինչև երրորդ անդամը, նոյնպէս և Մանասէի որդոց շառաւիղը։»

Եւ Յովսէփն ասաց իր եղբայրներին. «Ես մեռնում եմ և Աստուած ձեզ այցելութիւն կանէ և այս երկրից կըհանէ կըտանէ Աբրահամին, Իսահակին և Յակոբին խոստացած երկիրը»։ Եւ Յովսէփը երդուեցրեց Իսրայէլի որդւոց և ասաց. «Երբ որ Աստուած ձեզ այցելութիւն գայ, տարէք ձեզ հետ այստեղից և իմ ոսկորները»։

Եւ վախճանեցաւ Յովսէփ հարիւր տասը տարեկան հասակին. իսկ նոքա զմռսեցին նրան և տապանի մէջ պահեցին Եգիպտոսում։

Սուրբ գրքից։

29. Ազգատոհմ։

Ամենայն գերդաստանի մէջ հայրն է գլուխ։ Նա է տան տէրը։ Նրան պէտք է հնազանդեն ծառաներն ու սպասաւորները։ Քանանացոց երկրի պանդուխտ հովիւների մէջ էլ այս սովորութիւնը կար. նրանց մէջ էլ հայրը իշխում էր ամբողջ գերդաստանի վրայ։ Եթէ որդիքը մեծանում էին և մի նոր սեպհական ընտանիք էին հիմնում, նրանք չէին թողնում իրանց ծնողներին, այլ նրանց մօտ էին մնում իրանց կիներով և որդիներով։ Բոլորեքեանք միասին կազմում էին մի ազգատոհմ կամ ցեղ, ու շատ սերտ կապուած էին իրար հետ և ամեն մարդու, որ ազգատոհմի անդամ չէր, համարում էին որպէս մի օտար։ Ազգատոհմի գլուխն էր հայրը, որ կոչվում էր նահապետ (ազգատոհմի հայր)։ Նրա անունով կոչվում էր և ամբողջ ազգատոհմը։ Նա ամենայն բան կարգում և կառավարում էր։

Նա էր քահանայ, որովհետև մենք գիտենք, թէ ինչպէս Աբրահամը Աստծուն սեղան շինեց. աղօթեց և նրա անունը կանչեց։

Եթէ մի վէճ էր ծագում, դարձեալ նահապետն էր վճռտալիս։ Բոլորեքեանք պէտք է նրան դիմէին՝ եթէ միւսի դէմ գանգատ ունէին։ Նա բանակի կարգ ու կանոնին պահապանն էր, նա էր դատաւոր։

Ուրիշ ազգատոհմի պետերի հետ կամ քաղաքների թագաւորների հետ նա էր կապում ուխտ ու դաշինք, ինչպէս Իսահակը Աբիմելէքի հետ, Յակոբը Լաբանի հետ։ Եթէ թշնամիները յարձակվում էին հովուի բանակի վրայ կամ նրանք որևիցէ կերպով սպառնում էին ազգատոհմի բարեկամներին. այդժամանակ ազգատոհմին պատերազմ էր տանում դարձեալ նոյն նահապետը, նա նոյնպէս առաջնորդ և հրամա-

նատար էր կռուի մէջ, ինչպէս Թագաւորները քաղաքնե-րում։ «Երբ որ Աբրահամը լսեց, թէ իր եղբօրորդի Ղովտը գերի է առնուած, երեք հարիւր և տասնուութ ընդոծին-ներին զինաւորեց և ասպատակ Թագաւորների ետևից վազեց մինչև Դանի կողմերը։ Այստեղ գիշերուայ ժամանակ հասաւ նրանց իր ծառաներով, որ երկու խումբ բաժանեց, յաղթեց և փախցրեց նոցա Դամասկոսից էլ հեռու»։

Եթէ նահապետը մահին էր մօտենում, կանչում էր իր որդւոց և օրհնում էր նրանց։ Մեծաւ մասամբ երէցը ժա-ռանգում էր նրան և առաջնորդում էր ազգատոհմին։ Իսկ եթէ երէցութեան արժանի չէր, այնժամանակ հայրը կարող էր մի ուրիշ որդուն գլուխ նշանակել իր տան վրայ։ Վերջապէս երբ նա վախճանում էր, մեծ լաց ու կոծ էր բարձրանում։ Սուգը երկար տեւում էր ամբողջ բանակում, և ապագայում եւս երկար ժամանակ մեծ յարգանքով յիշում էին վախճանածին ու մինչև անգամ այնտեղը՝ ուր նա կեն-դանութեան ժամանակ աւելի երկար կացաւ։ Թաղվում էր նա ժառանգական շիրիմի մէջ, ուր և ազգատոհմի ամենայն անդամների մարմինները ամփոփվում էին։ «Աբրահամը Եփրո-նից գնեց Քետի զաւակների աչքի առաջ Քեբրոն քաղաքի դռների դիմաց մի ագարակ կրկին այրով»։

ՏՈՀՄԱԿԱՆ ԱՂԻՒՍԱԿ

Թարա.

Աբրահամ — Նաքովր — Հարան

Սառա

Ղովտ

Իսահակ — Ռեբեկա — Լաբան

1. Լիա

Եսաւ — Յակոբ — 2. Ռաքէլ

1. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղևի, Յուդա,
Դան, Նեփթաղիմ, Գադ, Ասեր,
Իսաքար, Զաբուղոն
2. Բենիամին, Յովսէփ

Եփրեմ — Մանասէ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԱՂԻՒՍԱԿ

2000 տարի Քրիս. առաջ։

ԱԲՐԱՀԱՄ, Հրէից նահապետը, չուում է Միջագետքից Քանանացոց աշխարհը։

Իսահակ։ Յակոբ կամ Իսրայէլ։ Նորա տասերկու որդիք. Ռուբէն, Շմաւոն, Ղևի, Յուդա, Դան, Նեփթաղիմ, Գադ, Ասեր, Իսաքար, Զաբուղոն, Յովսէփ և Բենիամին։

1800 տարի Քրիս. առաջ։

ՅՈՎՍԷՓ Եգիպտոսում։ Յակոբը չուում է իւր ազգա-տոհմի հետ Եգիպտոս։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջաբան չորրորդ տպագրութեան։

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

Երես

1. Միջագետք 1
2. Աբրահամի Միջագետքից դուրս գալը (Ս. Գրքից) 2
3. Յորդանանու դաշտը 3
4. Աբրահամի և Ղովտի բաժանուիլը (Ս. Գրքից) . 4
5. Հովուական կեանք 5
6. Սենաար 8
7. Աբրահամի կռիւը չորս թագաւորների հետ (Ս. Գրքից) 9
8. Ջինուորական կեանք 10
9. Մեռեալ ծով 11
10. Սոդոմի և Գոմորի կործանումը (Ս. Գրքից) . . 12
11. Արաբիա 16
12. Աբրահամի զաւակները (Ս. Գրքից) 17
13. Քաղաք և տուն արևելքում 19

14. Կրկին այրի գնելն (Ս. Գրքից) 20
15. Քեբրոնից Խառան 22
16. Ռեբեկա (Ս. Գրքից) 23
17. Փղշտացոց աշխարհը 28
18. Իսահակ (Ս. Գրքից) 29
19. Քանանացոց աշխարհը 31
20. Եսաւ և Յակոբ (Ս. Գրքից) 33
21. Որսորդական կեանք 47
22. Քանանացոց երկրից մինչև Եգիպտոս 48
23. Յովսէփի եղբայրները նրան ծախում են (Ս. Գրքից) 49
24. Նեղոս 51
25. Յովսէփը Եգիպտոսում (Ս. Գրքից) 52
26. Երկրագործութիւն 59
27. Եգիպտոս 61
28. Սովի տառապանքը, եղբայրների ճանչումը, Եգիպտոս գաղթուիլը (Ս. Գրքից) 63
29. Ազգատոհմ 81
30. Տոհմական աղիւսակ 83
31. Ժամանակագրական աղիւսակ . . . . —

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Ականջ արէ՛ք քօռ աշուղիս՝ ձեզ հրաշալի բան եմ ասում,
Ջահել տղէ՛րք, լաւ ուշկ դրէ՛ք՝ զարմանալի բան եմ ասում,
Սիրուն կուսանք, լաւ միտք դրէ՛ք՝ արտասուելի բան եմ ասում,
Յարգոյ ծերե՛ր, ինձ լսեցէ՛ք՝ ձեր պապերու բանն եմ ասում։
Ուշկով միտքով ականջ դրէ՛ք՝ ձեզ ամենքիդ բան եմ ասում։

Պատկանեանց:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

Ա. ԸՆՏԱՆԻՔ

1. Օրհնութիւն տան։

(Թարգմանութիւն)

Նոր Տունն արդէն կանգնած է,
Բայց դեռ ծածկած, սարքած չէ,
Անձրև, արև կարող են
Ամէն կողմից ներս մտնեն.
Ուստի խնդրում ենք աշխարհի Արարչից
Որ կամենայ իւր երկնային խորանից
Առողջութիւն և օրհնութիւն վայր ցօղել
Այս տան վրայ՝ որ դեռ մնում է անծածկել։
Եւ թող Նա մեզ նախ և առաջ պարգևէ՝
Մեր ցորենի ամբարներին լիութիւն
Եւ յարկի տակ պարկեշտութիւն, ժրութիւն,
Խոհանոցում խնայութիւն, մաքրութիւն,
Եւ մանաւանդ առողջութիւն մեր գոմում
Եւ մեր գինուն քաղցրը ճաշիվ մառանում.

Եւ թող նա մեր խաչակնքէ դուռ՝ երդիք,
Որ ներս մտնել չըկարենան չար ոգիք,
Եւ որ նորաշէն այս դըռնէն
Պարկեշտ երեխայք ելեւմուտք անեն։
Ա՛յժմ, Ո՛րմնադիր, ծածկէ պըծի քո շէնքը,
Տանը վրայ իջաւ Աստծու օրհնէնքը։

ՈՒԼԱՆԴ․

(Ա. Մ. Եղեկեան—Պրոյեանց)

2. Հին տունը։

(Թարգմանութիւն)

Ահա ելաւ որմնագործն՝
Փլուցանէ պիտի քեզ,
Թըւում է թէ դո՛ւ, հին տուն,
Խօսում լինիս ինձ այսպէս.
«Կարե՞ս ինձ, որ շատ տարի
Քեզ հանգստեան տուն էի,
Կարե՞ս դու ինձ կործանել։

«Նախապապդ էր ինձ շինել
Եւ օրհնարժան աղօթքով
Պարկեշտագեղ տիկնոջն հետ
Յարկիս տակը մուտ գործել։
Նոցա գլխով անցածին՝
Ուրախութիւն թէ վշտին՝
Վկայ եմ ես ճշգրագէտ։

«Աշխարհ ա՛յստեղ հայրդ եկաւ,
Այս մրոտած սենեկում.
Նախկին ակնարկն ինձ տուաւ
Աշխոյժ մանուկն այն կայտուռուն։
Երդիկով մտած շողում՝ նախ
Տեսաւ Ջուարթնոց խայտալը,
Ապա տեսաւ նա մայրը։

«Թէեւ վերջինն ես դու տան,
Թէեւ կեանքիդ էլ պատրոյգն
Առ կայծվում է հուպ ընդ հուպ,
Այլ միթէ չե՞ս դու այնքան՝
Որ, ուր հոգին ետ հայրդ
Եւ փակեց աչքն մայրդ,
Կռուես կռիւը վերջին»։

Ասաց՝ լռեց տունը հին։
Սակայն թըւում է մեռելներս
Ելած գալիս են դէպ ինձ
Խնդրել՝ չքանդեմ տունը հին.
Եւ իմ սրտում կանչում է
Հին զգացմանցն անոյշ ձայն՝
«Թո՛ղ, մի քանդեր տունը հին»։

Բայց հա՛ արդէն կտրում է
Քարուփայտի բանուորը,
Ուժգին ուժգին բախում է,
Հոսում քարն, ակուռը։
«Կա՛ց, ով վարպետ, թո՛ղ գնա,
Առ օրավարձդ, ահա՛.
Տո՛ւնը... տունը թող մնայ։

ՀԷԲԲԵԼ.

(Ա. Մ. Եղեկեան—Պրոյեանց)

3. Աչքի տակից եղածը հեռու մի՛ ման գար։

Աշտարակում Գեւարանենց օճախը երևելի էր, նորա յիշատակը էս օր էլ էնտեղ մնացել է։ Գեւարանենց մեծ ու պստիկը, արու և էգը իրանց աշխատաւոր ձեռքով տան պարծանքն էին։ Նրանց հօր բաղդաւորութիւնն ու ուրախութիւնը պէտք է տեսնէիր, որ զմայլէիր։ Ինքը ոնց որ մէկ վիթխարի կաղնու ծառի բուն, իր որդիքը, թոռանքը, մինչև անգամ թոռանց որդիքը ու թոռանքը սիրուն ճղների պէս տան հաստատութիւնն էին պահում։ Գեւարանենց 70 տարեկան Յակոբ պապին ո՞վ չէր ճանաչում։ Գեղցիք քոռ չէին, տեսնում էին, ինչպէս դրա տունը ճոխանում, հարըստանում է։ Ամենքն զարմանում և երեխութենից մէկմէկու կըպատմէին, թէ Գեւարանենք ոսկէ գուլթան ունին, թէ ոսկի գուլթանն է, որ դրանց տունը շինում է։

Բայց Աշտարակը փուչ մարդիկ էլ շատ է ունեցել։ Մատնիչ Ղևոնդն էլ բոլորեցունց յայտնի էր։ Սա վաղուց մըտքումը դրել էր Երևանու խանին յայտնել Գեւարանենց ոսկէ գուլթանը. ու ասաց, թէ ինքը իր աչքով տեսել է։ Խանն իսկոյն սարվազներ ուղարկեց Աշտարակ, որ տակն ու վրայ անեն գեղը, և որտեղից ըլի ոսկի գուլթանը գտնեն, բերեն իրան տանի։— Պարսից սարվազներն էլ ամեն փողոցով վազէվազ են անում ու ամեն մի դռան առաջին կանգառնում, Խանի մէկ հրամանը հազարով կատարելու համար. էլ ոչ մի դուռ դրանց առաջին փակ չի մնում, մի քանի քացի խփելումը դուռը տեղահան են անում ու տուն թափվում. էլ քունջ ու պուճախ չի մնում, էլ գոմերի մսուրքներ, պատերի խոռոչակներ,

սանդուղների տակեր չեն թողնում, ամեն տեղ քրքըրում են։ Մի տանից տեսնում ես՝ պղնձեղէն են դուրս քաշում, միւս տանից՝ կճուճ բժուժներ, մի ուրիշ մառանից՝ ծիրանի չրով լիքը քթոցներ. ինչ որ պէտքական գտան, ձեռից չեն թողում։ Մի խօսքով ամէն բան կոտրատեցին, քանդեցին, շուռ տուեցին։ Գեղի ժողովուրդն էլ հեռուից նայում է, վա՜յ է տալիս գլխին, դաղվում ու կրակվում է։ Չար Ղևոնդը պարսիկներին տանում է դէպ Գեւարանենց բակը։ Գեւարանենց քունջ ու պուճախը քրքրեցին. էստեղ էլ ծակ տեղ չմնաց տակն ու վրայ արին, ոսկէ գուլթանը չկար։ Ղևոնդն իր միսն էր ուտում, նա երեխութենից լսել էր, բոլոր Աշտարակեցիք էլ նրա հետ հաստատ հաւատացած էին, որ Գեւարանենք ոսկէ գուլթան ունին, հապա ո՞ւր է։ Էլի ման եկան, էլի քրքրեցին, չկայ, չկայ ու չկայ. իսկ Ղևոնդը հաւատացնում ա, թէ կայ։ Յակոբ պապը հիռուից նայում ու լսում ա։ Ոնց որ մի կանգնած ջուր, որ եղանակը հանդարտ ժամանակ չես էլ իմանալ, շարժվում է թէ ոչ, այդպէս ոչինչ ազդեցութիւն չէին կարողանում անել ծերունու վերայ ոչ տունը քրքրելը, ոչ Ղևոնդի խօսքերը։ Ամենևին այնմ էլ չէր քցում. երևում էր, որ պարզ ծիծաղում էր մարդկանց արարքի վերայ։

«Ցիմար Ղևոնդ», վերջապէս բեղի տակին ծիծաղելով ասաց Յակոբ պապը, «ոսկէ գուլթանը ձեր առաջին ընկած ա, ու դուք չէք տեսնում։ Գիտէք ինչ կայ, — յետ դարձաւ նա հետաքրքրութեամբ ականջները սրած իւր չորս կողմը հաւաքուածներին, — Գեւարանենց տունը նախնուց պարծեցել ա իր ոսկէ գուլթանովը, համա ընչանք էս օր ձեզանից մինը տեսել չի. ընենց չի՞։ Ա՜յ, ասեմ ձեզ. մենք ունենք ոսկէ գուլթան. տեսնում էք բակումը պատի տակին ընկած փէտէ գուլթանը. տեսնում էք ծերի ժանգոտած երկաթէ խոփը, հէնց էն ա, որ մեզ համար ոսկի ա բերում. պապ ու տատից

մենք լսել ենք մանկութենից, որ գուլթանի անունը Ոսկէ
պատի տուած, նա որ չըլնի՝ բոլորեքեանքս էլ սոված կը կո-
տորուինք»։ Աշտարակեցիք բերանը բաց՝ զարմացած մնացին։

Պռօշեանց։

4. Հայ գերդաստանը։

Դ...գեղի վերի թաղումը մի տուն կար բոլորովին հե-
ռու միւս տներից։ Այդ տան չորս կողմովը բաւականին բար-
ձըր չափար էր քաշած, որ պարսպի ամրութիւն ունէր, և
ինչպէս ասում են հեքիաթներումը, ղուշն՝ իրան թևովը,
օձն իրան փորովը չէր կարող դորա վերայով ներս թափան-
ցել։ Ժամանակով մեծ տուն էր այդ տունը։ Մի անգամից ութ
ինը օրօրոց էր օրօրվում այդ տանը, չորս հինգ թորոն հաց
էր թխվում Աստուծոյ օրը։ Երկու գուլթան էր դուրս գա-
լիս այդ տանից, վաթսուն գլուխ կով ու գոմէշ էր կթ-
վում. սուրուով ոչխարներ, բոլուկներով խոզեր, իլխիներով
ձիաներ էին պահվում։ Այդքան ապրանքի կառավարութեան
համար ոչ մի վարձկան ծառայ չունէին։ Տան աղպէր էին
որդոց ու թոռանց տէր, որոց թիւը հասնում էր եօթա-
նասունի։ Բայց երբէք չէր պատահում, որ դոքա ամենքը
երբ և իցէ ի միասին մի սուփրի վերայ գտնուէին, ի միասին
իրանց նահապետի չորս կողմը ժողովուէին։ Քանի մի հոգի
տարուայ մեծ մասը սարերումն էին անց կացնում, ըստ ո-
րում ոչխարներ էին պահում, մի քանիսը որպէս տաւարած
գոմերումն էին մնում, որ մի աւուր չափ հեռու էր գիւղի-
ցը, մնացածներն էլ հեռաւոր դաշտերում վարուցանքով էին
պարապում։ Թէպէտ սոքա այսպէս միշտ տանից հեռու

БИБЛИОТЕЧНЫЙ

էին մնում, այնու ամենայնիւ իրարու կարօտ էին քաշում
և իրարու հետ սիրով մնում։

Ահագին մեծութիւն ունէր այդ տան շինութիւնը, և
եթէ այդպէս շէն չլինէր, մտնողի վերայ սարսափ կը բե-
րէր, ինչպէս որ հէքիաթներում ամայի տունը սարսափ է
բերում մտնողի վերայ, մանաւանդ նախապաշարեալ գեղա-
ցու վերայ։ Հարիւր երեսուն տարեկան էր որ մեռաւ այս տան
վերջին նահապետը և ինքն ականատես էր իւր բոլոր ժա-
ռանգների և հարստութեան կարճ միջոցում ոչնչանալուն,
բայց Աստուծոյ փառքը իւր բերնից չպակսեցրեց մինչև
մահը։ Յակովբ էր նորա անունը և միտս էր ձգում Հրէից
Յակովբ նահապետին։ Շատ անգամ եմ համբուրել նորա
ձեռքը և նա ինձ օրհնել է։ Դորա օրհնութիւնը մեծ տպա-
ւորութիւն էր գործում իմ մանկական սրտի վերայ։ Սուրբ
էր համարվում դրանց օջախը և սովորութիւն կար գիւղի
մէջ, որ նորապսակ հարս ու փեսաներին, եկեղեցուց դուրս
բերելուց յետոյ, կը բերէին դրանց օջախը համբուրելու։ Զո-
գում էին նորապսակները և ծերունազարդ Յակովբի օրհնու-
թիւնը ստանալով գնում էին իրանց մուրազին հասնում։

Աղայեանց։

5. Մեծ նանը։

Գերդաստանի մէջ ամենքից աւելի նախապատիւ է հա-
մարվում և ամենքի վերայ իշխում է հ ա յ ր ը։ Նորա վերայ է
բոլոր տան բեռը, հոգսը, սնուցանելու և հագցնելու ծան-
րութիւնը։

Տան երկրորդ սիւնն է մ ա յ ր ը։ Քանի հայրը կենդա-

նի է, մայրը նորա աջու ձեռքն է ամեն բանի մէջ, նորան օգնում է ինչով որ կարող է։ Տան մէջ Աստուծոյ երկիւղ, սէր, պատկառանք պահպանողը մայրն է, աղքատի աղաչանքի լսողը, ղարիբին և ղօնաղին օթևան տուողը դա է, ամենայն բան տնտեսողը, մեծ ու պստիկի վրայ հոգ տանողը դա է, ամենի մխիթարիչ, ուրախակից և ցաւակիցը դա է։ Հօր մահուանից յետոյ, տան գլուխը մայրն է դառնում, նա առնում է իւր վրայ ամբողջ գերդաստանի սանձը և վայելում է ընդհանուր յարգանք։

Այս այրի կինը այնուհետև կոչվում է ն ա ն ի, ա գ ի կամ մ ե ծ ն ա ն ի յարգելի անունով, և ունի մեծ իշխանութիւն ամենու վրայ։ Այն օրուանից առանց դորա տնօրէնութեան և խորհրդի ոչինչ բան չի կատարուիլ։ Ոչ միայն աղջիկները, ոչ միայն տան փոքրիկները, այլ և նրա կատարելահասակ որդիքն էլ առանց նանու, կամ մեծ նանու ոչինչ գործ չեն բռնիլ։ Եթէ եղբայրները անբաժան են, սոքա բոլորեքեանք ամեն երեկոյ մանրամասնօրէն հաշիւ կը տան իւրեանց մօրը բոլոր կատարած գործողութեանց համար,—իսկ եթէ բաժանուած են, նոքա ևս առանձնապէս իւրեանց մօրը կը հաղորդեն իւրեանց գործելիքը, և կը լսեն նրա տուած բարի խորհրդին։

—Գնամ նանիս հարցնեմ, օրհնի էս իմ նոր գործը, որ Աստուած էլ յաջողի։

Եօթը որդիքը բաժանուած են, նանին ապրում է մէկի մօտ, որն աւելի կարօտ է հոգողութիւնների, որի երեխայքը մանր են, կամ որի կինը աւելի պատանի և անփորձ է։ Բայց և այնպէս իւր բոլոր որդոց տները իւր սեպհականութիւնն է. ժամանակ անժամանակ մտնում է նոցա մօտ, այնտեղ կարգադրում է, կերակուր է եփում ու առանց իւր հարսին հարցնելու՝ բաժիններ է ուղարկում իւր մէկէլ որդւոցը կամ ամուսնացած աղջիկներին ու մօտիկ

հէքաւոր հարևաններին։ Հարսն էլ պէտք է անպայման հնազանդի իւր սկեսօր հրամաններին և ինքնագլուխ ոչինչ չկատարի։ Այսօր նա մեծ նանին է, քանի որդի ունի՝ էնքան էլ տուն ու օճախ ունի, էնքան էլ շերեփ կայ ձեռին։

Մեծ նանուն ոչ թէ միայն հարազատ որդիքն են լսել, երեք չորս հօրեղբօր որդիք զաւակներով, թոռներով և ծոռներով նայել են մի ժամանակ մի մրաջան տանտիկնոջ ձեռին, քառասուն, յիսուն, վաթսուն, մինչև անգամ 80 հոգի մի ընտանիք են կազմել, և այդ փոքրիկ գիւղի ամբողջութիւնը, ընդակազմութիւնը մեծ նանին է եղել, նա է իւր ձեռքովն ամենքին իւր արժանաւորութեան համեմատ բաժին տուել ու նրա արածի վրայ ոչ ոք չի տրտնջացել։ Նանու ահուց ոնց կը համարձակուին տեքերակնանիքը իրար հետ կռուել կամ իւրեանց երեխեքանցը կեղտոտ պահել։ Ամենայն տեղ հասնում է նանու սուր աչքը։

Այսպիսի մեծ նաները ոչ միայն իւրեանց ընտանեկան շրջանի մէջ, նոքա դուրսը գիւղի մէջ յարգ և պատիւ ունին, հարսանիքներում ու մահէնիքներում միշտ վերի կողմն են բազմում։ Օտարները նոցա խորհուրդն են հարցնում։ Գիւղի մէջովն անց կենալիս երիտասարդ տղայ մարդիկ նրա առաջին ոտքի կը կանգնեն և համեստութեամբ կը պատասխանեն մեծ նանու բարևին։ Ջահել կանայքը տանն էլ, քուչումն էլ պարտական են մեծ նաների ձեռքը պաչել. Թէկուզ կուժն ուսին էլ լինի, պէտք է մօտենայ մեծ նանուն գլուխ տայ ու այնպէս անց կենայ։

Պռօշեանց։

6. Մայր և որդի։

Մի մայր մի պստլիկ որդի ունէր. նա այնպէս գեղեցիկ և խելօք էր, որ ով որ տեսնէր պէտք է ակամայ սիրէր նորան, և ամենքն էլ շատ սիրում էին նորան։ Մէկ անգամ յանկարծ հիւանդացաւ, և Աստուած նորան իւր մօտ կանչեց. խեղճ մայրը մնաց անմխիթար և օր ու գիշեր լաց էր լինում։ Նորան թաղելուց միքանի ժամանակ յետոյ, մանուկը երևեցաւ գիշերը այն տեղ, ուր կենդանութեան ժամանակ սովորաբար նստած խաղում էր. մայրը արտասուք էր թափում, մանուկն էլ լաց էր լինում և առաւօտեան լոյսը բացուելուն պէս՝ անյայտանում էր։ Բայց որովհետև չէր դադարում լաց լինելուց, եկաւ նա մի գիշեր իր սպիտակ շապկով, որով որ դագաղն էր դրուած, նստեց նորա ոտի տակին անկողնու վրայ և ասաց. «Մայրիկ, էլ լաց մի՛ ըլի, թէ չէ ես իմ դագաղումս չեմ կարողանում քնել, որովհետև իմ շապիկը չի չորանում քո արտասուքներից, որ բոլորը նորա վրայ են թափվում»։ Այս լսելով մայրը՝ մեղքացաւ իր որդուն և լաց չեղաւ։ Եւ ահա միւս գիշերը մանուկը դարձեալ եկաւ, ունէր ձեռին մի ճրագ և ասաց. «Տեսնո՞ւմ ես, մայրիկ, շապիկս չորացել է, և ես գիրեզմանիս մէջ հանգիստ եմ»։ Մայրն այնուհետև Աստծուն յանձնեց իր վիշտը, համբերութեամբ ու անխռով տարաւ իր ցաւը. իսկ մանուկն այլ ևս չերևեցաւ և հանգիստ հանգչում էր գետնի տակի հողէ անկողնու մէջ։

7. Հայր և երեք որդի։

Շատ տարի առաջ արևելքումը ապրում էր մի մարդ, որ մի թանկագին մատանի էր ընծայ ստացել իրան սիրելի անձից։ Քարն էր մի գոհար, որ բիւր գեղեցիկ գոյներով խաղում էր, և ունէր իւր մէջ ծածուկ զօրութիւն՝ Աստծուն և մարդկանց հաճելի անել, ով որ այդ յուսով կրում էր մատին։ Ուրեմն ի՞նչ զարմանք, որ այդ պատճառով արևելաբնակ այն մարդը երբէք մատից չէր հեռացնում այն մատանին, և կարգադրութիւն արեց յաւիտեան պահել իւր տան մէջ։ Ահա այս կերպով մատանին թողեց նա իւր ամենից սիրելի որդուն և կտակ արեց, որ սա էլ նոյնպէս յանձնէ այն որդուն, որին աւելի սիրում կը լինի. և միշտ ամենից սիրելի որդին, առանց նայելու նորա հասակին, միայն մատանու զօրութեամբ՝ լինի տան տէրն ու մեծը։

Եւ այսպէս որդոց որդի անցնելով՝ վերջապէս հասաւ մատանին մի հօր, որ ունէր երեք որդի։ Երեքն էլ հաւասար հնազանդ էին միշտ նորան, և հետևաբար ինքն էլ հաւասար սիրում էր նոցա։ Միայն երբեմն սա, երբեմն նա, երբեմն երրորդը թվում է նորան աւելի, քան թէ միւս երկու որդին, արժանի ստանալ այն թանկ մատանին, որ և առանձին խոստանում էր նա իւրաքանչիւրին։ Այդ բանը այսպէս շարունակուեցաւ—մինչև մեռնելու ժամանակն եկաւ, և բարի հայրը տարակուսեցաւ։ Նա շատ ցաւում է որ պէտք է զրկէ իւր երկու որդուն, որոնք իւր խոստմանը հաւատացին։—Ի՞նչ պէտք է անէր։—Ծածուկ կանչում է իւր մօտ մի վարպետ, որին յանձնում է իւր մատանու պէս երկուսը շինել, և պատուիրում է չխնայել ոչինչ ծախս և աշխատանք, որ բոլորովին նման լինի իւրին։ Այդ յաջողում է վարպետին։ Երբ որ

մատանիները բերում է հօր մօտ, ինքը հայրն անգամ չէ
կարողանում որոշել, ո՞րն է իւր իսկականը։ Ուրախ կանչում
է իւր որդկերանցը իւրաքանչիւրին առանձին իւր մօտ, իւ-
րաքանչիւրին առանձին տալիս իւր օրհնութիւնը և իւր
մատանին,—ապա մեռնում է։

Հազիւ թէ հայրը ոգին աւանդեց, որ ամեն մէկը առա-
ջ գալիս է իւր մատանիով և ուզում է տան իշխանը լինել։—
Սկսում են քննել, վիճել, գանգատել։ Ի զո՜ւր. ոչ մէկը չէ
կարողանում ապացուցանել, թէ իւր մատանին է իսկականը։
Ինչպէս ասացինք, որդիքն իրար դէմ գանգատ յայտնեցին
և ամեն մէկը երդմամբ հաստատում էր դատաւորին, թէ
անմիջապէս հօրիցն է ստացել նա իւր մատանին և պիտի
վայելէր նա այն մատանու արտօնութիւնը։

Դատաւորն ասաց. «Թէ տեղն ու տեղը չէք բերիլ իս-
«կոյն ինձ մօտ ձեր հօրը, ապա կարտաքսեմ ձեզ իմ ատեա-
«նից...Բայց կացէք։ Չէ՞ որ լսեցի ձեզանից, թէ այն մատա-
«նին ունի հրաշալի զօրութիւն իւր մէջ, Աստուծոյ և մարդ-
«կանց առաջ սիրելի անել իւր տիրոջ։ Այդ պէտք է վճռէ,
«որովհետև սուտ մատանիները չունին իրանց մէջ այդ զօ-
«րութիւնը։—Դէհ այժմ ասացէք, ձեզանից երկուսը որի՞ն
«աւելի սրտով սիրում էք։—Դէհ, ասացէք է։ Ինչ՞ էք
«լռում...։ Մատանիներն ազդում են միայն տէրերի՞... և ո՞չ
«ուրիշների վրայ...։ Եւ ամեն մէկը ձեզանից միայն ինքը
«իւր ա՜նձն է սիրում։—Ապա ուրեմն երեքդ էլ խաբուած
«խաբեբաներ էք. և ձեր երեքի մատանիներն էլ իսկականը
«չեն։ Անշուշտ իսկական մատանին կորաւ, և այդ կորուստը
«ծածկելու համար նորա փոխարէն ձեր հայրը շինել տուեց
ուրիշ երեքը»։

«Ուրեմն եթէ», այսպէս դատաւորը շարունակեց, «վճռիս
«փոխանակ չէք ուզում լսել դուք իմ խորհուրդը, գնացէք
«այստեղից։—Իսկ խորհուրդս այս է։ Դուք ա մ ե ն մ է կ դ

«բ ա ւ ա կ ա ն ա ց է ք ձեր ունեցածով. եթէ ձեր հօրից էք
«ստացել դուք ձեր մատանիները, թող ամեն մէկը ձեզանից
«հաւատայ, թէ իւր մատանին է իսկականը։—Գուցէ ուզում
«էր ձեր հայրն այն մատանու բռնութիւնը իւր տանից վերա-
«ցնել։—Ա ն շ ո ւ շ տ ս ի ր ո ւ մ է ր ն ա ե ր ե ք ի դ էլ հա-
«ւ ա ս ա ր ս ի ր ո վ, որ չէր կամենում թոյլ տալ, որ մէկը
«ճնշէ երկուսին։—Ուրեմն ձեզանից թ ո ղ ա մ ե ն մ է կ ը՝
«ա շ խ ա տ ի ս ի ր ե լ անկեղծ և առանց նախապաշարման
«մ ն ա ց ա ծ ե ր կ ո ւ ս ի ն։ Թող ամեն մէկը ձեզանից ձըգ-
«տի, որ իւր մատանու քարի զօրութիւնն երևան հանէ, և
այդ զօրութեան օգնական լինի նա իւր հեզութեամբ, խա-
«ղաղասիրութեամբ, անկեղծ, ջերմեռանդ անձնուիրութեամբ
«առ Աստուած»։ Ահա ինչ ասաց դատաւորն Համեստ։

Թարգ. Բարխուդարեանց։

8. Երկու քոյր։

Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր,
Հոգւով դեռ արի , գլխով ալևոր,
Մեծ ծով էր պատել նորա աշխարհը,
Ոսկի ասացին գիտունք այն դարը։
Ունէր նա երկու մատաղահաս աղջիկ՝
Մինը խիստ տգեղ, միւսը գեղեցիկ։
Մի օր տըգեղը ասաց միւսին.
«Երթանք ծովի ափ, քուրիկ, միասին։»
Սիրունը գնաց առաջից տրտում,
Տըգեղը ետնից ոխ պահած սրտում։
Հազիւ թէ ծովի ափին էր հասած,

Իւր սիրուն քրոջ գլորեց նա ցած։
Կանչեց կիսամեռ սիրունը ջրից.
«Քուրի՛կ իմ, քուրի՛կ, փրկէ ինձ մահից.
Ես ունիմ տանը գեղեցիկ մանեակ,
«Ա՛ռ, էն քեզ լինի, պարգեւէ ինձ կեանք...»
—Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ։
«Քուրի՛կ, թէ այդ էլ քեզ չէ բաւական,
«Կու տամ քեզ ոսկի պըսակ պատուական։»
—Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ,
Ինձնից փրկութիւն դու բնաւ մի՛ յուսալ։
«Քուրի՛կ, մի՛ թողնիլ դու ինձ անտէրունջ,
«Քեզ սիրուն փեսաս կու տամ անտրտունջ։»
Տգեղի սիրտը դառել էր ժէռ քար,
Քըրոջ խնդիրքը թողեց անկատար։

* * *

Ցկնորսը ծովը ձըգեց մեծ ուռկան,
Բռնեց մարմինը սիրուն աղջկան.
Ջրից հանեց, դըրեց ափի մօտ,
Շատ ծաղիկ ցանեց վրան ու շատ խոտ։
Մի աշուղ անցաւ՝ տեսաւ աղջըկան,
Լացեց ու առաւ, դըրեց ուսի վրան.
Տարաւ իրա տուն այդ անգին գիւտը,
Զօրացուց նորա մարմնու դիփ հիւթը։
Գեղեցիկ տաւիղ շինեց ոսկերից,
Քաղցրաձայն լարեր հիւսեց մազերից։
Երբ որ ամեն բան պատրաստեց կարգին,
Գնաց արքունիք տաւիղը ձեռքին։
Երբ մտաւ դահլիճ շըքեղ զարդարած,
Տեսաւ տըգեղին փեսի մօտ կայնած.

Բացեց բերանք, լարերին խփեց,
Հիւրերի առջեւ քաղցրաձայն երգեց.
«Հնչէ իմ, տաւիղ, հնչէ համարձակ,
«Հարազատ քոյրըս խըլեց իմ պսակ.
«Լըսէ, իմ ծնող, լըսէ, սիրական,
«Հարազատ քոյրս խըլեց իմ փեսան.
«Լսէ ժողովուրդ, լսէ անխըռով,
«Հարազատ քոյրս գըլորեց ինձ ծով։»

* * *

Միւս օրը դահիճք խարոյկ շինեցին,
Մահապարտ քրոջ մէջը գլորեցին։
Հուրը պըլպըլաց, աղջիկը կանչեց.
—Իմ մեղաց համար Աստուծ ինձ պատժեց։

Ռ. Պատկանեան։

9. Եօթն ագռաւներ։

Մի մարդ ունէր եօթը տղայ և ոչ մէկ աղջիկ, թէպէտ և շատ էր ցանկանում մէկն ունենալ. վերջապէս Աստուած մէկ աղջիկ էլ բաշխեց նորան։ Այդ աղջիկը շատ սիրուն էր. բայց ծնուեցաւ խիստ թուլակազմ, ուստի և հարկաւոր էր ժամ առաջ կնքել նորան, որովհետև երևում էր որ չպէտք է ապրի։ Հայրը փութով ուղարկեց իր որդկերանցից մէկին աղբիւրը՝ կնունքի համար ջուր բերելու, և մնացած վեց որդիքն էլ հետը վազեցին։ Բայց նոցանից ամեն մէկը ուզում էր, որ ինքը առաջինը ջուր հանէ, և ամանը միմեանց ձեռքից խլելով անզգուշաբար ջրհորը ձգեցին։ Խեղճերը մնացին շուարած և չըգիտէին, թէ ինչ անեն։ Իսկ

հայրը անհամբեր ու երկիւղով սպասում էր, չըլինի թէ աղջիկը չկնքած մեռնի, և չէր իմանում, թէ ինչու տղերքն ուշացան։ «Անշուշտ», ասաց նա, «խաղի ետևից ընկնելով մոռացան նոքա իմ պատուէրս։» Եւ որովհետև սպասելուն վերջ չկար, բարկանալով անիծեց. «Ագռաւի պէս սևանաք, որդիք»։ Այս ասելն ու իր գլխի բոլորքը օդի մէջ թևերի խշշոց լսիլը մէկ եղաւ, վերև նայեց և եօթն ագռաւ տեսաւ դէս ու դէն թռչելիս։

Տարակուսած ծնողները հնար չունէին կապած անէծքը յետ առնել և շատ տրտում էին իրանց եօթը տղերանց կորստեան համար. նոցա միակ մխիթարիչը իրանց չքնաղ աղջիկն էր, որ քիչ ոյժ ստացաւ և օրէցօր աւելի գեղեցկացաւ։ Աղջիկը երկար ժամանակ չգիտէր, թէ եղբայրներ է ունեցել, որովհետև ծնողները աշխատում էին ամենևին չխօսել այդ մասին, որ մի օր պատահաբար լսեց, ինչպէս մարդիկ իրար մէջ խօսում էին, թէ աղջիկը արդարև գեղեցիկ է, բայց և այնպէս՝ դա է իր եօթը եղբայրների դժբախտութեան իսկական պատճառը։ Սաստիկ տխրեցաւ և գնաց հօրն ու մօր մօտ և հարցուց, թէ արդեօք եօթը եղբայրներ ունեցե՞լ է երբևիցէ և ո՞ւր են նոքա։ Ծնողները չէին կարող այլ ևս գաղտնիքը ծածկել, բայց ասացին, թէ երկնքի տնօրէնութիւնը այդ էր եղել, իսկ աղջկայ ծնունդը միայն մի անմեղ առիթ էր։ Բայց աղջիկն ամենայն օր խղճահարվում էր և ասում էր, թէ ինչպէս ինքը նոցա կորստեան պատճառ դառաւ, այնպէս էլ պէտք է ազատէ նոցա։ Էլ հանգիստ և խաղաղութիւն չունեցաւ, մինչև որ մի օր ելաւ և գնաց հեռու երկիրներ եղբայրների հետքը գտնելու և նոցա փրկելու համար, յանձն առնելով ամենայն տեսակ դժուարութիւններն ու չարչարանքները։ Հետն առաւ միայն իր ծնողաց մատանին յիշատակի համար, քիչ հաց և ջուր։

Այս աղջիկը գնաց, գնաց մինչև աշխարհքի վերջը։

Եկաւ արեգակի մօտ, բայց նա շատ տաք և սարսափելի էր և փոքր երեխէքին լափում էր։ Փութով հեռացաւ այդ տեղից և գնաց լուսնեակի մօտ, բայց նա էլ շատ ցուրտ էր և խիստ ու չար, և երբ որ եկողին նկատեց, ասաց. «Մարդու հոտ եմ առնում»։ Արագ հեռացաւ դորանից էլ և եկաւ աստղերի մօտ, տոքա ուրախ սրտով ընդունեցին նորան։ Ամեն մէկ աստղը իւր աթոռի վերայ առանձին նստած էր։ Իսկ առօթարանը վեր կացաւ տեղից, տուեց նորան մի փոքր բանալի և ասաց. «Եթէ այս բանալին չունենաս՝ դու չես կարող ապակեայ աղահանքի լեառը բաց անել, իսկ այդ լեռան մէջն են եղբայրներդ»։

Աղջիկը առաւ բանալին, փաթաթեց շորի մէջ և գնաց շարունակեց ճանապարհը, մինչև որ աղահանքի լեառը հասաւ, որի դուռը կողպած էր։ Ուզեց բանալին հանել, բայց երբ որ շորը բաց արաւ, տեսաւ որ դատարկ է և բարի աստղի ընծան կորել է։ Ի՞նչ պէտք է անէր. ուզում էր եղբայրներին ազատել, բայց աղահանքի լեռան բանալին չունէր։ Բարի քոյրիկը վեր առաւ դանակը, կտրեց իր փոքրիկ մատը, դրեց դռան մէջ և յաջողութեամբ բաց արեց։ Երբ որ մտաւ մէջը, նորա առաջ դուրս եկաւ մէկ թզուկ և ասաց. «Որդի, ի՞նչ ես ուզում»։—Ես իմ եղբայրներին եմ ման գալիս, եօթը ագռաւներին, պատասխանեց նա։ Թզուկն ասաց. «Ագռաւ պարները տանը չեն, բայց եթէ կը համբերես մինչև նոցա գալը, մտիր այստեղ և սպասիր»։ Յետոյ թզուկը ագռաւների ճաշը բերեց եօթը լաւաշի վրայ, և եօթը բաժակով. իւրաքանչիւր լաւաշից աղջիկը մի պտղուց կերաւ և իւրաքանչիւր բաժակից մի կում խմեց, բայց վերջին բաժակի մէջ մատանին ձգեց, որ իր հետը բերել էր։

Յանկարծ օդի մէջ լսուեցաւ թևերի խշշոցը, այն ժամանակ թզուկն ասաց. «Ահա գալիս են ագռաւ պարները»։ Եկան նոքա, ուզեցին ուտել և խմել, և սկսեցին որոնել

իւրեանց բաժինն ու բադիան։ Եւ մէկ մէկու ետեւից ամենքն ասացին. «Իմ լաւաշից ո՞վ է կերել, իմ բադիայից ո՞վ է խըմել... մի մարդու բերան է այս արել»։ Եւ երբ որ եօթներորդը բադիայի տակը հասաւ, մատանին չըշխկալով ընկաւ նորա բերանը. Նա ձեռքն առաւ իսկոյն մատանին, նայեց և ճանաչեց, որ իւր հօրն ու մօրն է, և ասաց. «Աստուած տայ, որ մեր քոյրը այստեղ եկած լինի, մենք այն ժամանակ կը փրկուէինք»։ Հէնց որ աղջիկը այս փափագը լսեց, դուրս եկաւ դրան ետեւից, ուր թախ էր կացել ականջ դնելու համար, և իսկոյն բոլոր ագռաւները վերստին իրանց մարդկային կերպարանքն առան։ Եւ ինչ խնդում և ուրախութիւն էր, ինչպէս համբուրում էին միմեանց, որ կարող են տուն դառնալ նոր աշխարհք տեսածի պէս։

10. Երգ պանդուխտ պատանեկի։

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
Դու գարնան սիրուն թռչնակ,
Դէպի ո՞ւր, ինձ ասա,
Թռչում ես այդպէս արագ։

Անդ հեռու աւելւոր
Հայր ունիմ սրգաւոր,
Որ միակ իւր որդուն
Սպասում է օրէ ցօր։

Դու պատմէ, թէ ինչպէս
Աստ անտէր ու խեղճ եմ ես.
Միշտ լալով, ողբալով՝
Կեանքս մաշուել եղել, է կէս։

Երբ տեսնես դու նորան՝
Ինձնից շատ բարև արա՛,
Ասա՛, թող նստի լայ
Իւր անբախտ որդու վրայ։

Ա՜խ, թուիր ծիծեռնակ,
Ծնած տեղս Աշտարակ,
Անդ շինի՛ր քո բունը,
Հայրենի կտուրի տակ։

Ինձ համար ցերեկը
Մութ է շրջում արեգը,
Գիշերը թաց աչքիս
Քունը մօտ չի գալիս։

Ցուրտով սառ հողի տակ
Կը պառկեմ այստեղ մենակ,
Թողնելով հօրս սրտում
Միշտ ցաւալի յիշատակ։

Դէհ, սիրուն ծիծեռնակ,
Հեռացի՛ր գնա՛ արագ,
Դէպ սիրածս աշխարհը՝
Ծընած տեղս—Աշտարակ։

Դոդոխեանց։

11. Ամուսնական հաւատարմութիւն

I.

Մէկ աշխարհքում կենում էր իշխան Նալան, մէկ ուրիշ աշխարհքում—թագաւորի աղջիկ Դամայեանտին։ Մէկ օր մէկ սպիտակ կարապ, որի թևերը ոսկուց պեծպծին էին տալիս, ասաց Նալային. «Կերթամ Դամայեանտի թագուհու մօտ քեզ էնպէս կը գովեմ, որ նա իւր օրումն էլ ուրիշ թագաւորի որդու վրայ չմտածէ, բայց միայն քեզ վրայ։ Նալա՛յ, գիտես թէ ինչ է Դամայեանտին։ Դամայեանտին, ա՛խ, ի՞նչ ասեմ—աշխարհքի աչքն է Դամայեանտին. երկնքի տակին, գետնի երեսին անթառամ ծաղիկ է Դամայեանտին. վարդ մանուշակ, անգին անուշ է Դամայեանտին. ի՞նչ լեզու պէտք է լինի, որ նրա գեղեցկութիւնը պատմէ, ի՞նչ աչք, որ նրա տեսքը ու կերպարանքը մէկ բանի նմանեցնէ։ Ո՞րն ասեմ, Նալայ, ո՞րը. նրա նմանը ո՛չ եղել է էս երկրի վրայ, ոչ էլ կը լինի։ Դու ես մարդկերանց զարդը, նա աղջկերանց զարդը, բայց ի՞նչ է քու բախտաւորութիւնը, երբ դու նրան չունիս՝ երբ նա քեզ չէ սիրում»։ Էս ու հազար էսպիսի բան ասաց էս ոսկեփետուր կարապը։ Նալայի սիրտը կրակ ընկաւ ու ասաց. «Գնա՛ ինձ համար էլ էդպէս խօսի՛ր Դամայեանտու առաջ»։ Թռչունը գնաց ամպերը պատռեց և եկաւ կանգնեց Դամայեանտու առաջ։ Հիմա էլ նորա հետ սկսեց էսպէս խօսել.

«Միրո՛ն Դամայեանտի, թո՛ղ քեզ Նալայ թագաւորի վրայ պատմեմ, որի ձեռից յօրէս թռել եմ, քեզ մօտ եմ եկել։ Ա՜խ թագուհի, ինչպէ՛ս սկսեմ—նրա գեղեցկութիւնը աննման է. նրա աննման գեղեցիկ պատկերը, նրա անուշ լեզուն, քաղցր ձէնը մարդի խելք են տանում։ Քարին, փետին—շունչ հոգի է տալիս։ Նա որ ծիծաղում է, հէնց իմանաս վարդ է բաց լինում, երեսիցը լոյս վեր թափում։ Թագուհի՛, որտեղ ես գնացել եմ, ոչ մի տեղ չեմ տեսել նրա պէս գեղեցիկ, նրա պէս առաքինի։ Չնայելով որ թագաւորի որդի է, նրա մէջ հպարտութենի նշոյլ չկայ—նա մեծի հետ մեծ է, փոքրի հետ փոքր։ Ա՜խ, Նալա՛ն, Նալա՛ն, երկրիս պարծանքը, աշխարհքիս զարդը, մարդկերանց աչքը, թագաւորներու թագաւորը, որբերու հայրը, այրիներու և աղքատներու պաշտպանը, ամենի սիրեկանը, որի անունով ողջ աշխարհ երգվում է և արևով խնդում։ Էս Նալան պէտք է քու փեսան լինի, որ դու ամենաբախտաւոր կին լինիս աշխարհի վրայ. քեզ հիմի՝ Դամայեանտի՛, ուրիշ բան չէ պակաս էդ զարդից աւելի։ Դու գիտես, Դամայեանտի՛, որ սէրից լաւ բան չկայ երկրիս վրայ, բայց թէ սէրը երկու ձեզ պէս հրեշտակներու մէջ լինի, էն ժամանակ ձեր արքունիքը կը դառնայ դրախտ՝ երանելիների բնակարան»։ Էստոնք ասելուց ետոյ, թռաւ կարապը Դամայեանտու ձեռիցը։ Սա երկար ժամանակ անշարժ նստած, կարծես էլի մի բան ականջ լինէր դնում։ Վերջապէս ուշքի եկաւ, տեսաւ, որ կարապը թռել է ու ասաց. «Ա՜խ, ինչ կը լինէր, որ էն ոսկեթև կարապը ինձ համար էլ էդպէս խօսէր Նալայի մօտ»։

Էս օրուանից սկսած Դամայեանտին գիշեր ցերեկ Նալայի վրայ էր մտածում. էլ ոչ քուն ունէր, ոչ հանգստութիւն, նրա թշերու վարդը կամաց կամաց սկսեց թառամել, աչքերի պէծը պակասել։ Ոչ ոք չէր իմանում նրա տխրութեան պատճառը։ Հայրը, որ նրան աչքի լսի պէս էր սիրում,

մտքումը դրեց նրան մարդու տալ։ Ամեն տեղից թագաւորներ ու իշխաններ իր մօտ հրաւիրեց, որ Դամայեանտին կարողանայ նրանց միջից իրան փեսայ ընտրել։ Էս համբաւը լսուեցաւ թէ չէ՝ ամեն կողմից թագաւորներ ու իշխաններ ճանապարհ ընկան, զարդարուած գեղեցիկ շորերով, թանկագին քարերով, մարգարիտներով ու զանազան պսակներով։ Բայց Դամայեանտին ամենու միջից ընտրեց Նալային։ Էս տեսնելով՝ ամենքը ուրախացան և օրհնեցին ընտրութիւնը։ Նալան չոքեց իր հարսի առաջևը և երդում տուեց, որ նրան հաւատարիմ կը մնայ և կը սիրի մինչև որ շունչը բերնումը կունենայ։

II.

Սոքա էսպէս բախտաւոր ապրում էին, բայց չար դևը նախանձում էր դոցա բախտաւորութեան վրայ. նա գիշեր ու ցերեկ այն էր մտածում, որ մէկ կերպ Նալայի սիրտը մտնի, որ նորան փչացնել կարողանայ։ Բայց չարը չէր կարողանում Նալային մօտենալ, ինչու որ սա միշտ Աստուծու հրամանները կատարում էր, բարի և արդարադատ էր, իր հպատակներու հայրն էր, չէ թէ թագաւորը։ Վերջապէս եօթն տարուց ետոյ՝ մէկ գիշեր Նալան շատ դադրած լինելով, քնեց առանց աղօթք անելու ու առանց լուացուելու, և որովհետև նրա մարմինը մաքուր չէր՝ չար ոգին ճանապարհ գտաւ նրա մարմնու մէջ։

Այս օրուանից Նալան սկսեց խաղալ և ամեն զար գլորելիս Նալայի ոսկին, արծաթը, ապրանքներն ու քաղաքներն էլ հետն էին գլորվում։ Նալան անդադար տանուլ էր տալիս ու էդ պատճառով աւելի տաքանում էր խաղի մէջ։ Դամայեանտին տեսաւ, որ Նալան պիտի իր ունեցած չունեցածը ողջ տանուլ տայ, սկսեց խնդրել Նալային, որ խաղից ձեռք վերցնի, բայց ի զուր։ Նալան մինչև էս օր մէկ օր նրա

խօսքից չէր դուրս եկել—միշտ աչք ու ականջ սրած ունէր՝ որ իմանայ թէ իր սիրելի Դամայեանտու կամքն ինչ է, ու գլուխը մահու էր տալի, որ նրա կամքը կատարէ. Հիմիկ ոչ նրա խնդիրքն է լսում և ոչ նրա աչքի արտասունքին էր մտիկ անում։ Նալայի ունեցած չունեցածը խաղի մէջ գնաց. վրայից հանեց իր թագաւորական զարդերը, ունեցած ոսկին ու մարգարիտը ու մի հասարակ զգեստով դուրս եկաւ իր թագաւորական պալատից։ Դամայեանտին էլ մի միակ զգեստով դուրս եկաւ նրա հետ։ Սրանք էսպէս տանից տեղից զրկուած երեք օր և երեք գիշեր երկնքի տակը անցկացնելից ու պտուղներով կերակրուելից յետոյ՝ մէկ փոքրիկ թփի վրայ երկու թռչուն տեսան։ Նալան շատ ու շատ ուրախացաւ սրանց տեսնելով ու իր մտքումը ասաց. «Սրանք լաւ խորովածացու են»։ Էս ասելը իր զգեստն վրայից հանել ու ցանցի պէս թռչուններու վրայ գցելը մէկ եղաւ, բայց ափսոս որ սրանք էն թռչուններից չէին, որ Նալային համով խորոված ուտեցնէին։ Ղորդ է, զգեստը նրանց վրայ մնաց, բայց նրանք էլի վեր թռան ու զգեստն էլ հետը տարան ու Նալային վերևից ձէն տուին.

«Ա՜յ անխելք, մենք էն զարերն ենք, որ քու հարստութիւնը ուրիշին տուեցինք, եկանք որ քու վերջին զգեստն էլ տանենք, որ քու թագաւորութենից ամենևին տկլոր դուրս գնաս»։

Նալան տարակուսած մնացել էր կանգնած, տեսնում էր ինչպէս իր զգեստը օդումը փռփռւում էր, բայց ոչ թռչուններուն կանգնեցնել կարող էր, ոչ իր շորին հասնել։ Խոր ախ քաշեց ու աչքերը արցունքով լիքը դէպի Դամայեանտին շուռ եկաւ.

«Տես, աչքի լոյս, ասաց նրան, ահա էս տեղ ճանապարհը երկու է բաժանվում, մէկը տանում է, ուր միայն ցաւ և քաղց է, միւսը, ուր քու ազնիւ հայրն ու մայրն են բնակ-

վում։ Լաւ մտածիր, սիրուն Դամայեանտի, և մէկնումէկը ընտրի՛ր քեզ համար»։ Դամայեանտին երկար ժամանակ չէր կարողացել լացը բռնել։ Վերջապէս ասաց.

—Սիրելի՛ Նալայ, սիրտս կրակ է ընկնում, երբ որ մտածում եմ, որ ես քեզ էդպէս տարաբախտութենի մէջ մենակ պիտի թողնեմ. բայց ինչպէս թողնեմ քեզ էն ժամանակ, երբ դու քու թագաւորութենից, փողից զրկուել, անտուն, անփող, անհագուստ մնացել ես և սովից ու ծարաւից նեղացել ես։ Չէ, իմ աննման Նալայ, կը բաժանեմ ես քեզ հետ քու ցաւը, քաղցն ու տխրութիւնը. ընկեր կը դառնամ ես քեզ ամեն ցաւի մէջ և քո մխիթարողը կը լինիմ։

Դամայեանտին աչքերը արտասունքով լցուած՝ փաթաթեց իր մարդուն զգեստով ու էսպէս երկուսը մի զգեստով ծածկուած՝ յոգնած, թուլացած, քաղցած ու ծարաւ գնացին իրանք էլ չիմանալով թէ ուր, մինչև որ անտառում մի փոքրիկ խրճիթ տեսան։ Էս տեղ գլուխները մի քարի դրին ու խոնաւ գետնի վրայ պառկեցան մի քիչ հանգստանալու, բայց Նալայի տխուր սիրտը երկար ժամանակ հանգիստ չմնաց։ Նա ողջ էնդուր վրայ էր մտածում, թէ իր ազիզ Դամայեանտին ինչպէս պէտք է տանէր էն դժուարութիւններն ու պակասութիւնները, որ նրանք պէտք է քաշէին։ Մէկ էլ մտածեց նորան մենակ թողնի որ ստիպուած լինի իր հօր տունը գնալու, իսկ ինքը հեռանայ սարէ սար ընկնի։ Էսպէս էր մտածում, որովհետև չար ոգին դեռ էլի նրա սրտումն էր։ Բայց երբ որ միտն եկաւ, թէ Դամայեանտին զգեստ ունի ու ինքը չունի՝ վճռեց կէսը կտրել մի սուր թրով, որնոր նա խրճթի մօտ գտաւ։ Էս բանն անելուց յետոյ, ընկաւ գժի պէս անտառն ու հեռացաւ իր սիրեկան Դամայեանտուց։

III.

Դամայեանտին որ զարթեց տեսաւ որ մենակ է, լեղին պատռուվեցաւ։ Ո՛վ կարող է նկարագրել նրա վախը, նրա ահ ու դողը։ Եւ սկսեց նրան կանչել.

«Ա՜խ իմ սիրելի, ասում էր, իմ թագաւոր, իմ աչքի լոյս, իմ ուրախութիւն, ո՞ւր ես, դուրս եկ. վախում եմ էս մութը անտառում առանց քեզ, արի, իմ աչքի լոյս. ես մեռնում եմ վախից, ա՛խ, միթէ դու էլ չես սիրում ինձ»։ Էս խօսքերից յետոյ ճուտը կորցրած հաւի պէս՝ էս կողմ, էն կողմ ընկաւ գողալով—մէկ էս թուփը քրքրեց, մէկ էն ծառի ետև մտիկ արաւ։ Վերջապէս երբ տեսաւ որ Նալան ղորդ գնացել ու նրան թողել էր, էլ իր անմխիթար վիճակի վրայ չէր լաց լինում ու գանգատում, իր ուշք ու միտքը Նալայի կողմն էր։ Նալան մենակ, քաղցած, ծարաւ միայն կիսով չափ ծածկած, առանց մխիթարողի ինչ պիտի անէր։ Դամայեանտին էս մտքերով չարչարուած՝ անտառի մէջ մէկ դէս էր գնում՝ մէկ դէն. անտառն էլ քանի գնում էր խտանում ու մթնանում էր։ Էս անտառը լիքն էր պատուական թռչուններով ու ամեն տեսակ վայրենի գազաններով. բայց նա անահ, անվախ առաջ էր գնում, մինչև մի բարձր սար նրա ճանապարհը կապեց, Դամայեանտին էս սարի հետ սկսեց էսպէս խօսել.

—Դո՛ւ, որ գլուխդ մինչև ամպերը բարձրացրել ես ու ծառերով, ծաղիկներով զարդարուել, մէջդ հազար տեսակ թանկագին մետալներով ու քարերով լցրել. դո՛ւ, որից գըլգչան ջրեր են ներքև վազում. դո՛ւ, որ հազարաւոր կենդանիների պատսպարան ու բնակարան ես, որի մէջ թզուկներ, վիթխարիներ ու վիշապներ են բնակվում. դո՛ւ, անյաղթելի, անհասանելի թագաւոր սարերի, կարո՞ղ ես արդեօք ինձ ասել, թէ ո՞ւր է իմ մարդը։—Բայց սարը ոչինչ նշան

չտուեց և անմխիթար Դամայեանտին իր ճանապարհը շարունակեց։ Այսպէս ումը պատահեց, ամենուց հարցրեց, տեսե՞լ են արդեօք իր մարդուն, թէ չէ։ Երբ որ ճգնաւորներին էլ հարցրեց, նոքա ասացին նրան.

—Գեղեցի՛կ Դամայեանտի, մեզ տուած է ապագան գուշակելու զօրութիւն, ինչ որ ուրիշ մահկանացու չունի։ Իմացիր, որ քու ապագան էնպէս պայծառ ու պարզ է, ինչպէս քու երեսը. դու Նալային էլի կը տեսնես՝ եթէ դու կը համբերես, ու նրան հաւատարիմ կըմնաս. նա էլի իր երկրի տէր ու թագաւոր կը դառնայ։

Էս խօսքերից յետոյ յանկարծ թռան Դամայեանտու աչքից ճգնաւորները։ Խեղճը միտք անելով էլի իր ճանապարհը շարունակեց։ Էսպէս տխուր շատ սար ու ձոր անցկացաւ Դամայեանտին, ինչ ծառ, ի՛նչ թուփ, ինչ աղբիւր ու ջուր տեսնում էր, ամենին հարցնում էր լալով ու աղաչելով, որ ասեն, Նալային հօ չե՞ն տեսել, կամ ո՞ր կողմը պիտի գնայ, որ նրան գտնի։ Վերջապէս հասաւ իր նպատակին և գտաւ Նալային, որ իր սրտի ցաւը և Դամայեանտու կէս շորը հետը տարել էր։ Սրանք ոչ միայն մոռացան իրանց կրած չարչարանքները, այլ և աւելի բախտաւոր համարեցին իրանց, որ ոչ սար, ոչ ձոր, ոչ ցաւ, ոչ տանջանք չկարողացան նոցա բաժանել իրարից։

Թարգ. Աքիմեանցի։

12. Ուսումնածարաւ մանուկը։

Մեր գիւղում չկար ուսումնարան. ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղից հեռու չէ։ Ես շատ նախանձում էի մեր քահանի որդուն,

Սարգսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս զուարթն» էր երգում։ Նա շատ յաջողակ ձայն ունէր և երբ նա եկեղեցում սկսում էր «Լոյս զուարթը»՝ բոլոր ժամաւորները զարմացած նրան էին մտիկ տալիս։ Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ գաւթում խումբ խումբ հաւաքվում էին գիւղացիք և չէին դադարում նրան զանազան գովեստներ տալուց։ Նրան գիւղացիների կողմից տուած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խնդրել իմ մօրից, որ միջնորդէր իմ հօրս մօտ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարդալու համար, բայց խնդիրներս միշտ անկատար էին մնում և ես շարունակում էի իմ հօտաղութիւնս։ Մի անգամ Ծննդեան տօնի, ճրագալոյցի երեկոյին, եկեղեցում ասեղ ձգելու տեղ չկար։ Երբ սովորական աղօթքները ասում էին ու տիրացուները շատ գրքեր էին կարդում, յանկարծ տեսնեմ սեղանի վարագուրի մի կողմը բացուեցաւ և Սարգիսը դեղին ղ է ն է վ ի ւ ղ է շապիկ հագած երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունէին բռնած ձեռքերին, սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով՝ սկսաւ բերանացի Դանիէլի գիրքը կարդալ։ Նա շատ լաւ և առանց սխալանքի սկզբից մինչև վերջը անգիր ասաց այդ գիրքը։ Նրա կարդացած ժամանակ աղօթողների գովասանաց ձայները արդէն հասնում էին ականջիս և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս ետևից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում տիրացու Սարգսին տեսնելու։ Եւ այդ բաները նկատելով իմ նախանձը հետզհետէ գրգռվում էր և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ և այնտեղի ուսումնարանը կարդալ և Սարգսի նման Լոյս զուարթ երգել և Դանիէլի գիրքը կարդալ։ Իմ մէջ այդ ցանկութիւնը առաւել շատացաւ հէնց միևնոյն ճրագալոյցի երեկոյին, երբ մի քանի դրացի մանուկների հետ տներում «Աւետիս» ման եկած ժամանակ, տեսնում էի որ այդ երեկոյեան ամեն մինի խօսակցութեան

նիւթը տիրացու Սարգիսն էր։ Այդ բաները լսելուց և աւելի ու աւելի բորբոքուելուց յետոյ՝ ես որոշեցի—Ծննդեան կիւրակէները վերջանալից յետոյ—ծնողներիցս ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այնտեղի ուսումնարանումը սովորել։ Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խոտեցի, սրըմները քաշեցի և պատրաստուեցայ։ Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստծուն աղօթք չէի արել անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին։ Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընդհանուր աղօթք էր ինչպէս մեր ընտանիքի նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար։ Տիրացու Սարգսի «Լոյս զուարթով», նորա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նրա «դեղին ղէնէվիւղի շապիկով» յափշտակուած և Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգևորուած, ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում.

Կրակը մարեցաւ,
Ջարը խափանաւ,
Քրիստոս քօղն երեսին,
Հրեշտակները չորս դին,
Երկնքէն իջաւ,
Խաչապաշտից տները մտաւ։
—Տէր իմ, ու՞ր կերթաս։
—Հուր ունիմ հրեղէն,

Բուրվառ ունիմ բոցեղէն,
Ամեն թել է լուսեղէն,
Գրնացի խանձարուրքիս,
Երթամ հասնիմ պատարագիս։
—Կէս գիշերին դուրս ելայ,
Մեծաւորիս խաչը տեսայ,
Աղաչեցի. Տէր, դու ո՞վ ես։
—Յիսուս Քրիստոսն եմ ես։

Առաւօտեան արշալուսի ծէգը բացուելուն պէս՝ մայրս ըստ սովորութեան ինձ ձայն տուեց վեր կենալու և հորթերը ջրել տանելու։ Առաւօտեան աղօթք անելուց յետոյ հորթերը քշեցի առաջս՝ քայլերս դէպի ձորի ճանապարհը ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկուել, թողի իսկոյն հորթերը ձորի գլխին ճանապարհի վրայ և գիւղի ետևի կողմով ընկայ Ախալքա-

լաքայ ճանապարհը։ Շարունակ վազ տալով և անդադար ձեան մէջ խրուելով՝ վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհի մէջ։ Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով։

—Սագօ, ինչ գլլի ինձի գաւակդ առնես, այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգսին։—«Տօ, Օվակ, ո՞ւր»։—Ախրքէլէկ կարդլու։—«Հարըդ ու մարըդ գիտէ՞ն»։—Չէ, Սագօ ջան. Սագօ՛, ինչ գլլի ինձի գաւակդ առնես։—«Իմ ձիս խրտան է»։—Տէ քիչմ կամաց գընը, ես հետդ կուգամ, ճամփան մենակ չիտիմ։—«Ծօ, դու ձիուն հետ չես կրնայ գայ, աշէ ճամփան կը մնաս, գայլերը կուգան քեզի կուտեն»։

—Սագօ՛ ջան, Սագօ... դեռ չէի վերջացրած իմ խօսքերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իւր ձիու գլուխը դարձրեց դէպի գիւղ և մի քանի մտրակ խփելով թռաւ։ Ես հասկացայ, որ նա գնում էր հօրս իմ փախուստը իմաց անելու. ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով, ույժ տուի իմ ոտքերին և սկսեցի վազ տալ, անդադար կրկնելով իմ գիտեցած «գայլ—կապի» աղօթքը.

Գայլը կապին երկու բթով,
Աստուածածնայ քաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսայ ձիուն ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչայ սուրբ հաւատով.
Լեզուն կապուի, ակռան թափի,
Եկած ճամփան գայ մոլորի,
Իմ տիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանքի պէս թող սասանի։

Բայց ահա տեսնում եմ ետևից ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը։ Նոքա շուտով հասան ինձ, հայրս վրաս յարձակուեցաւ. ես ճանապարհից շեղուեցայ ընկայ ձիների մէջ,

բայց իմ գլխին և կողքերին եղած հարուածներից հազիւ ազատեց ինձ մայրս, որ գիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց գաւակից և գուրգուրելով ձեռքերից բռնած տուն տարաւ։ Այսպէսով իմ Ախալքալաք գնալս չյաջողուեցաւ։

Գեղամեանց։

13. Աղ ու հաց։

Սոխ ու հաց սիրտը բաց,—այս սովորական առածի ասողը իմացնում է թէ ինքը քչով բաւականանալ գիտէ. գոհ է, ինչ որ նորան Աստուած պարգևել է. անտրտունջ, ուրախ է և սիրտը բաց ունի իր չափաւորութեան մէջ։ Ում սիրտը բաց է, նորան տան դուռն էլ բաց է ընկերի համար։ Եւ արդարև Հայի տունը միայն գերդաստանի տունը չէ, այլ և հիւրի տուն է։ Հայի սեղանը շատ երկայն է ձգուած. նորա բոլորքը ոչ միայն տան մարդիկն են նստում, այլ և գլխին քահանան, մէջ տեղը աշուղը, աջ կուռը ղարիբը։ Բայց սեղանի վրայ դեռ էլի շատ տեղ կայ, եթէ ղոնաղ գայ, Աստուծոյ փայ է, տանտիրոջ աչքի լոյսն է։ Հայի մօտ հիւրը գալիս է, հիւրը գնում է, տեղը դատարկ չի մնում։ Բայց մէկ անգամ աղուհաց կերածը, թրով կտրած է, ամօ՛թ ու խայտառակութիւն այն մարդուն, որ մի անգամ կերած աղուհացը մոռանում է և անհաւատարիմ է մնում։ Անաղուհաց քրդի շուն կասեն նորան, ով որ աղուհացի սրբութիւնը չի պահի։

14. Կարեկից։

Երբ մենք սեւ օրուան ունինք կարեկից,
Ասում են, կէսն է պակսում մեր ցաւից.
Թշուառին թշուառն է միշտ մխիթար,
Ո՞րտեղ կը գտնես դու քանց իս թշուառ։
Քեզ պէս մըտատանջ, քեզ պէս անտէրունջ,
Սրտումս գաղտնիք, բայց լուռ, անմըռունչ
Անցնում եմ օրերս, վայ գլխուս տալով,
Մարդկանց մէջ ուրախ, միայնակ լալով։
Ամէն շնչաւոր ունի մի ընկեր,
Միայն ինձընից պէտք է պակսի սէր,
Եթէ դու էլ ես թշուառ ինձ նըման,
Իմ քաղցր խօսքը կըլինի քեզ դարման.
Սրտիդ խորհուրդը բաց ինձ անկասկած...
Ցէրը նըմանից պէտք է պահանջած։

Ռ. Պատկանեանց։

15. Քահանայ։

Այն ո՞վ է կանգնած ամբիոնի վրայ,
    Դողդոջուն ձեռքերն երկինք ամբարձած,
Գըթառատ աչերն լի արտասունքով,
    Բազմութեան ուշքը դէպի նա դարձած.
Որին ամէնը հայրն են անուանում,
    Ծանօթ անծանօթ՝ հաւասար յարգում,
Որի լոկ խօսքը օրէնք է նոցա,
    Սրտի գաղտնիքը նորան են յայտնում։

Քահանայ է նա, քաւող մեղքերու,
    Միջնորդ Աստուծոյ մարդկան ազգի հետ,
Հովիւ է անխոնջ Քրիստոսի հօտին,
    Երկնաբեր գանձին նա արթուն դէտ։
Երբ մենք թաթախուած Ադամայ մեղօք
    Եկանք այս աշխարհ լըցեալ ցաւերով,
Ո՞վ սրբեց մաքրեց մեր հին մեղքերը,
    Ո՞վ մեզ սփոփեց իւր սուրբ խօսքերով.
Կամ՝ երբ ժանտախտած, ընկած մահճումը՝
    Մըտատանջ անյոյս մահ էինք խնդրում,
Պանդըխտի նըման ամենից թողած՝
    Ո՞վ մեզ առաջին հասաւ օգնութիւն.
Կամ՝ երբ մոլորուած գառներու նման
    Կոյր վազում էինք դէպի խորխորատ՝
Ո՞վ արդեօք այն օր փրկեց մեզ մահից,
    Դիւական գըբէն հանեց անարատ.
Կամ՝ երբ մեղսալիր աչքըներըս բընաւ
    Չենք համարձակում երկինք ամբառնալ՝
Ո՞րն կանչում ենք միջնորդ հաշտութեան,
    Ո՞ւմով յոյս ունինք թողութիւն ստանալ.
Եւ կամ՝ ըզբաղած ունայն գործերով,
    Մոռացել ենք Աստուած, կըրօն, սուրբ հաւատ,
Ո՞վ է մեր տեղը մեր մեղաց համար
    Արտասունք թափում աչքէն յորդառատ։
Քահանան է այն և միշտ քահանան,
    Մեր միջնորդ, հովիւ քաջ և աղօթիչ,
Որբոց հայր, եղբայր աղքատ մուրացկին,
    Արտասուաց սրբող, յանցանաց քաւիչ։
Ե՛կ պատուենք, եղբա՛րք, այդ սուրբ քահանան,
    Սիրենք միշտ նորան մանկական սիրով,

Որ ամբողջ գիշեր իւր որդոց վերայ
Պատրաստ է հսկել անքուն աչքերով.
Նա բոլոր կեանքը զոհեց մեզ համար,
Զուգեց փառք, պատիւ, գբօսանք աշխարհիս։
Քանց սուրբ քահանան էլ ո՞վ է կարող
Արդեօք մեզ համար լինել հայր բարի։

Ռ. Պատկանեան։

~~~~~~~~

16. Տէր Մարգարը։

Մեր գիւղի քահանայ տէր Մարգարը մի պատկառելի կերպարանքով աշխատասէր մարդ էր։ Զնայելով իւր ալիտակ ալիքներին, նա իւր ընտանիքի հետ միշտ մասնակցում էր դաշտային պարապմունքներին։ Յարաջէն մի կողմ ձգած, Թևերը վեր քաշած, գուլթանի մաճը իւր ջլոտ ձեռքերում բռնած, նա արտ էր հերկում, հունձքի ժամանակ հունձք անում, կալոցին կալ կալսում։ Բացի այդ իւր առանձին պարապմունքներից և քահանայական պաշտամունքներից, նա մի և նոյն ժամանակ դատաւորի պաշտօն էր վարում մեր գիւղում։ Գիւղացիներն ամեն տեսակ վէճերն ու բողոքները նորան էին յայտնում և տէր հայրը իւր անաչառ բնաւորութեամբ քննում էր այդ ամենը և նրանց մի վերջ դնում։ Նա խօսում էր միշտ ծանր կերպով և նրա ամեն մէկ խօսքը, ամեն մէկ վճիռը, պատգամի նման ընդունվում էր գիւղացիներից։ Վէճերը մաքրելուց յետոյ տէր Մարգարը վիճողներին չէր արձակում առանց նախապէս նրանց միմեանց հետ հաշտեցնելու, և «պահպանիչ» աղօթքով իւր վճիռը կնքելու և վերահաստատելու։ Տէր Մարգարի կարծիքով խաչապաշտ չէ, այլ անհաւատ է այն քրիստոնեան, որ իւր

կեանքումը եօթանասուն և եօթն անգամ ներողամիտ չէ գտնուել դէպի իւր քրիստոնեայ եղբայրը և նրան իրան դէմ գործած յանցանքները չէ ներել։ Ձմեռուայ երկար երեկոներում երբ գիւղացիները սովորաբար հաւաքվում են գիւղի այս կամ այն քէհի գոմը, խօսակցութեամբ ժամանակ անցկացնելու, Տէր Մարգարի յաճախակի ներկայութիւնը այդ ժողովներին մի առանձին նշանակութիւն էր տալիս։ Երբ տէր հայրը գոմը ներս էր մտնում, բոլոր ժողովականք իսկոյն ոտքի էին կանգնում և տէր հօր «ողջոյն ձեզ սիրելիք» բառերին՝ «օրհնեա տէր» որդիական ամենաջերմ համակրութեամբ պատասխանելով. գիւղացիներից մէկը գնում էր տէր հօր գաւազանը ձեռքից առնելու, միւսը նրա ոտնամանները հանելու, մի երրորդը գնում էր բարձեր բերելու և տէր հօր նստելիք տեղում դարսոտելու և այլն։ Տէր հայրը սովորաբար նստում էր սէքիւի (բազմոց ախոռներում) վերի գլխում օճախի մօտ։ Մինչև նրա նստելը ժողովականք բոլորն էլ ոտքի վրայ կանգնած մնում էին, չէին նստում, մինչև տէր հայրը չհրաւիրէր։ Այդ հրաւունքը ստանալուց յետոյ գիւղացիք նախ և առաջ գնում՝ էին և առանձին առանձին տէր հօր «սուրբ աջը» առնում, ապա կարգով նըստում էին տէր հօր երկու կողմում նախ ծերերը, ապա չափահասները և յետոյ երիտասարդները։ Տան կանայք, հարսներն, աղջիկները թէպէտ գալիս էին և տէր հօր աջը նոյնպէս համբուրում, բայց նրանցից միմիայն տան մեծ նանը, հարսների սկեսուրը կարող էր տէր հօր մօտ այդ մարդկանց մէջ նստել, իսկ միւսները քաշվում էին դէպի գոմը և սէքիւի չորս բոլորքը շարուելով՝ լուռ ու մունջ հանդիսատես էին լինում։ Մինչև տէր հօր խօսք բաց անելը՝ խորին լռութիւնը տիրում էր գոմի մէջ և ուրիշ ոչինչ չէր լսվում, եթէ ոչ գոմումը մսուրքների վրայ կապոտած կովերի, եզների, մատակների, գոմէշների մշմշոցը և նրանց հորթերի
~~~~~~~~

և քուռակների իրանց մայրերի ստինքները ծծած ժամանակ բարձրացրած շփշրփոցը։ Տէր Մարգարը ընդհատում էր այդ լռութիւնը՝ նախապէս գիւղացիներին զանազան հարցեր ու փորձեր անելով վարուցանքի մասին, և մինչև դ է հ վ է եփելն և փոքրիկ փ ի ն ջ ա ն ն ե ր ո վ հիւրերին թ ա ւ ա գ ա յ անելն՝ խօսակցութիւնը սովորաբար առտնին բաներու վրայ էր լինում։ Հիւրերին դէհվէյով մեծարելու սովորութիւնը տէրտէրի ներկայութեանը պէտք է վերագրել, ուրիշ ժամանակ տանտէրը իւր հիւրերին բացի քաղցր ընդունելութիւնից սովորաբար ուրիշ ոչինչ չէ տալիս։ Դէհվէն վերջանալուց յետոյ ժողովականների խնդրանօք տէր Մարգարը պատմում էր նրանց զանազան պատմութիւններ Սուրբ Գրքից և Հարանց վարքից. նրա պատմութիւնն իւր հասկանալի բառերով, դարձուածքներով և գրաւիչ բովանդակութեամբ՝ մի այնպիսի ազդեցութիւն էր անում ժողովականների վրայ, որ նրանցից ոմանց աչքերից արտասունքի կաթիլներ էին թափվում։ Օրօրինակ տէր Մարգարը առանձին ոգևորութեամբ նկարագրում էր Մ ա ր կ ո ս ճգնաւորի 70—ամեայ խիստ ճգնութիւնը և 30—ամեայ չարչարանքը սատանաների ձեռքով, և նորա մեծ հաւատը ցոյց տալու համար այս էլ էր աւելացնում, թէ մէկ անգամ Մարկոս ճգնաւորը մէկի հետ մարդկանց հաւատի մասին խօսելու ժամանակ հարցրեց նորան. «Աշխարհքում այնպիսի հաւատով մարդիկ կա՞ն, որոնք եթէ լեռներին ասէին գնացէք և ծովն ընկէք—նրանք լսէին»։ Եւ այդ խօսքերի վրայ իսկոյն շրջակայ լեռները իրանց տեղերից շարժ եկան և ուզում էին ծովը թափուել։ Բայց Մարկոս ճգնաւորը կանգնեցրեց նրանց ասելով. «Ես ձեզ համար չեմ ասում, դուք տեղերումդ կացէք»։

Երբ որ այս լսում էին ժողովականները—«վա՜յ ինձ, վա՜յ ինձ»—գոռոց էին հանում և ամենքը խղճահարվում էին իրանց թուլութեան և մեղքերի մասին։ Ուշ գիշերով մեկնում

էր Տէր Մարկոսը գիւղական այդ ժողովարաններից, իւր սրտաշարժ պատմութիւններով ամենապինդ կերպով կապելով գիւղացիների ուշքն ու միտքը, սիրտն ու հոգին քրիստոնէական հաւատի հետ։

Գեղամեանց։

17. Պանդուխտ առ կռունկ։

Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառայ եմ ձայնիդ.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս.
Մի վազիր՝ երամիդ շուտով կը հասնիս.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս։
Թողեր եմ ու եկեր մլքերս ու այգիս,
Քանի որ ախ կանեմ, կուքաղուի հոգիս.
Կռունկ, պահ մի կացիր, ձայնիկդ ի հոգիս.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս։
Սրտերնիս կամեցաւ ելանք գընացինք,
Այս սուտ աստըւորիս դարդերն իմացանք,
Ազուհացկեր մարդկանց կարօտ մնացանք.
Կռունկ մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս։
Աստըւորիս բաներն կամաց կամաց է.
Ղարիպին սիրտն է խոց, ջիգարն է վարամ,
Կերած հացն է լեղի ու ջուրն է հարամ.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս։
Ոչ բըլբուլ օրն գիտեմ, ոչ բըկիրակին,
Զարկած է գլս շամփուրն, բըռնած կըրակին,
Այրիլս չեմ հոգար, ձեզնէ կարօտ եմ.
Կռունկ, մեր աշխարհէն խաբրիկ մի չունի՞ս։

Աշունն է մօտեցեր, գնալու ես Թէպդիր,
Երամ ես ժողովեր հազարներ ու բիւր.
Ինձ պատասխան չտուիր, ելար գնացիր,
Կռո՛ւնկ, մեր աշխարհէն գընա՛ հեռացիր:

Ժողովրդական բանաստեղծութիւն։

18. Պսականարօտ:

Գուցէ ոչ մէկ հայաբնակ քաղաքի մէջ այնքան մեծ ու պստիկ մանուկներ չկան, ինչպէս Վանում: Այս մասին Վանը օրհնուած է, բայց ո՞ւր են նոցա մեծերը:

Պատմում են, թէ երբեմն Էջմիածնի մէկ նուիրակ բոլոր քաղաքները շրջելով ուր որ Հայեր կան՝ ամեն տեղ Վանցիներ է գտել. Հնդկաստանի էն վերջին ծայրը հասնելով, լսեց թէ մէկ կաղ Հայ կայ, երբ հարցրեց. «Ո՞ր տեղացի ես», այն տեղ էլ «Վանցի եմ եմ»—պատասխան ստացաւ: Ուստի առած է դառել՝ թէ Վանեցոց կաղը, մինչև Չինաստան է հասել:

Վանից բազմաթիւ Հայեր պանդխտել են մանաւանդ Պոլիս և ուրիշ մեծ քաղաքներ. և զարմանալին այն է, որ այդ բոլոր պանդուխտները անշուշտ կնոջ տէր և որդոց հայրեր են: Որովհետև երբ որ հարկը ստիպում է մէկին, որ պարտքերի կամ ուրիշ ծանր կարօտութեան պատճառով պանդխտէ, նորա մայրը կամ ազգականները շտապում են «Աստուծոյ կամօք» մի աղջիկ են պատրաստում, նշանում են, և նորա հարսանիքի համար էլ պարտք են անում, պսակում են. «Ոտը կապենք, որ դառնայ» ասելով: Արդարև որքան դժուարութեամբ այնուհետև պսակուածը իր տնից հեռանում է, և թէպէտ նորա ոտքը գնում է, բայց սիրտը կապուած է մընում պսականարօտի կապով: Այնուհետև պանդխտութեան մէջ նորա միակ կարօտը մի նամակ ստանալն է, որ գրեթէ միշտ այսպէս է սկսվում. «Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ քո տան անդիւորից (ամուսնից) շատ սիրով և յոյժ կարօտով բարև իմ երկու աչաց լոյս գլխաւորին»: Եթէ որդի էլ ծընուել է նորա նոր պանդխտութեան ժամանակ. սիրտը խըշխըշացնող այս բառերն էլ կարդում է նա. «Եւ քո նորաբոյս ծաղիկ, քո սիրոյ պտուղ, անուշահոտ վարդ Վարդանից, կամ Մանուշակից»: Իսկ եթէ տարիներ անցել են, նամակն աւելացնում է. «Որ բուլբուլի պէս կը խօսի, որ հրեղէն հրեշտակի աչքեր ունի, որ արեգակի պէս կը փելկտայ, որ սարեկի պէս կը ճխայ, կը թռվռայ, որ կաքվու պէս կը գըլգըլայ. ախ, կ՚ասի, երբ կուգայ իմ խերիկ...» և այլն: Ճըշմարիտ է, ծնող մայր, ծերունի հայր, դրացիներ, բարեկամներ, քոյրեր, եղբայրներ, այգի, ջուր, ծառ, տուն, տեղ, և այլն սոքա ամենքն էլ յիշատակվում են պանդխտի թղթի մէջ, և իւրաքանչիւրն իւր խորին ազդեցութիւնն է անում կարդացողի սրտի վրայ, բայց նոցա բուն կապը, որ նոցա քաշում և վերադարձնում է հայրենիքը, բուն բոցն ու կրակը, որ գիշեր ցերեկ նոցա ջիգարը խորովում է—տան Անդիւորն է և նոցա սիրոյ անուշահոտ Պտուղը: Ա՜յս միայն է, որ այն զարհուրելի Սև ծովի ալիքները, սարերի սառնամանիքը, զանազան վտանգներ և տագնապները համբերութեամբ տանել և քաղցրացնել է տալիս մեր հայրենակիցների սրտին, որպէս զի նոցա համար ապրուստ ճարեն և նոցա կեանքը երկարացնեն. այս միայն է, որ մեր պանդուխտ հայրենակիցները առ ոչինչ են համարում Պոլսի փափկութիւնը, բարեկեցութիւնն ու ազատութիւնը, և չարքաշ կեանք են վարում, որպէս զի եթէ հարկը պահանջէ՝ հինգ, վեց, եօթն և էլի աւելի անգամ երթան Պոլիս նըժդեհեն, բայց դարձեալ նորից վերադառնան իրանց տունը և

այսքան մանուկներին հոգատար հայր դառնան։

Օրհնուա՜ծ հարսները, օրհնուա՜ծ մանուկները, որ այս կապը հնարել և յօրինել են, և բուն կապն են եղել. ապա թէ ոչ, Վանի այն գեղեցկազարդ այգեստանի փողոցները այժմ կամ Թափուր կամ անհայ կը գտնէինք։

Սրուանձտեան։

19. Սայաթ-Նովա։

Վառ է արեգակը՝ ամենի համար լոյս է ու պայծառ.
Միայն աշուղին ցերեկուայ մէջն էլ մութն է ու խաւար.
Մութն է աչքերը, բայց լոյս է հոգին, սիրտն է բոցավառ.
Քանց գրագիտէն լեզու ունի նա անուշ ու ճարտար։

Ռ. Պատկանեան։

Մօտ երկու հարիւր տարի առաջ մէկ խեղճ հայ մղդսի գալիս է Թիֆլիզ։ Սրան ըլում է տղայ, անունը տալիս է Արութիւն։ Պստիկ Արութիւնին տալիս են աշակերտ մէկ ջուլհակի մօտ. խիստ աչքաբաց ըլելով՝ կարճ ժամանակի մէջ Արութիւնը լաւ վարպետ է դառնում։ Մեր վարպետ ջուլհակը ուրիշ շնորհք էլ ունէր, կտաւ գործելու հետ սազ էլ էր ածում, պստիկուց պաս պահելով գլուխ է գնում ամենայն խաղին, ու սուրբ Կարապետի կարօթունով սովորում է քամանչէն ու չօնգուրը։ Առաջ հորում նստած բանելիս առաւօտեան հանած խաղն գիշերն քաղցըր ձայնով իշխաններու բարձր ու լէն դարբասում ասում է էլել։ Վերջը համարձակ դուրս է եկել մէյդան աշուղութիւն անելու Սայաթ-Նովա անունով. նրան ժողովուրդը մին-

չև էս օր էլ միայն աշուղական անունով է ճանաչում ու էլ չգիտէ թէ ջուլհակ Արութիւնն ով էր։

Վաղ ժամանակը հայ աշուղները ինչ որ երգել են՝ Թուրքերէն են ասել, Սայեաթ-Նովէն Թուրքերէն ու վրացերէն է ասել։ Մէկ օր էլ սրտումն ասել է. հիմի գուզիմ թէ հայեվար ասեմ, ու էն է հայերէն է երգել էս անուանի աշուղը՝ ամենքին զմայլեցնելով։ Սայեաթ-Նովէն Երեկլէ Թագաւորի ու ազգի խրախճաններու պատուական ու անհրաժեշտ զարդն էր. ով որ ուրախութիւն էր ուզում տեսնել, գնում էր Սայեաթ-Նովին լսելու։ Ոնց որ իրան սիրում էին, էնպէս էլ տխրում էր, երբ ինքը իր սազով նրանց մէջը չէր և ասում էր. թէ մէկ շաբաթ քեզ չեմ տեսնի, կուկտրիմ քամանչի սիմն։ Մէջլիսի մէջ նստած ժամանակ ինքը խալխի նօքար է, ժողովրդին ուզում էր համով ղուլուղ անել անուշ խօսքով, սազի ձէնով դրուստն էր ասում ամեն բանին, ինքը ոնց որ դուրգեար, իր խաղի հունարով դըրստում էր ինչ որ խալխի սրտումը ծուռն էր. և եթէ նրան լեղի էին պարգևում, նա շաքարով էր ուզում պատասխանել, գիտէր որ շատ մարդուն դրուստ բանը հասկանիլը դժար բան է, համբերութիւն է հարկաւոր. մարիփաթով քաղցր լեզուն դիփունի վրայ անգին է։ Օր ու ցերեկ նրա քարոզած բանն էր բարի գործն, որն որ դասում էր բարձր ամեն իմաստութեան ու գիտութեան վրայ, ասելով. թէ գուզ իմանաս, գիտենաս աստղերու համբարքըն սիրուն, անբարի գործըն կորած է՝ կարթա Հարացն վարքն սիրուն։ Էսպէս նա մէկ մէկ խրատեց ու քարոզեց Աստուած, հոգի, սէր, պարկեշտութիւն, գիր, համբերութիւն, աղքատ, ղօնաղ, օտար։

Բայց Սայեաթ-Նովի առաջուայ ցնծութիւնը չէ քաշում

շատ ժամանակ և սկսում է գանգատել. թէ ղուրթն ճամփայ չէ գտնում, էնդուր որ շատացել է խալխի սուտն։ Նրա հոգին սկսում է ձանձրանալ կեանքից, աշխարքից, երգերից էլ. էրեգ լաւ էր կանց վուր էս օր,—բաղերումէն բեզարիլ իմ. մարդ համաշա մէկ չի ըլլի,—խաղերումէն բեզարիլ իմ։ Վերջապէս ձանձրացած էս երազական կեանքի վայելչութիւններից Սայեաթ-Նովէն ասում է. կու հագնիմ մազեղէն, կու հագնիմ շալն, կերթամ ու մանկուգամ վանքիրն մէմէկ, և գնում է Հաղպատու վանքը և ձեռնադրվում է աբեղայ։ Հիմի ժողովուրդը իմացաւ, թէ Սայեաթ-Նովի կորուստը ինչ կորուստ էր նրա համար ու դիփ էն կօսէր, թէ վայ քի Սայեաթ-Նովա, ինչ ուրախութիւնիր իս շանց տուէ, ու երբ նա վարդապետ ժամանակ հազրէն մէկ անգամ գալիս է էլել Թիֆլիս, երեխէրքըն նրա էգնէն վազելիս՝ մատով մէկ մէկու շանց են էլել տալիս, ասելով. Տօ, գիդէ՞ս՝ Սայեաթ-Նովէն է։ Թիֆլիսցիների աչքում էլ ոչ մէկ աշուղ Սայեաթ-Նովի հատը չէ էլլի։ Պատմում են, թէ մէկ անգամ Թիֆլիս եկել է մէկ երևելի աշուղ, որ Թիֆլիսի բոլոր աշուղների հետ բաս է բռնել, այսինքն ով որ խաղով հարցմունք է տուել, ինքը հանգով ջողաբ է տուել, բայց իրան ջուղաբ տուող ոչով չէ էլել, ուստի և նրանց ձեռից սազն առիլ է ու հրամայել է նրանց, որ էլ չհամարձակուին յաղթողի առջևն, ինչ տեղ կ՚ուզէ ըլլի, խաղ ասիլն։ Քաղքցիք խիստ տխրել են, որ իրանց աշուղների պատիւը էդպէս գետինը գլորուեցաւ։ Հիդն էլ Թիֆլիսու խաղ սիրող տղերքն դարսել են զրուցք, իբր թէ Սայեաթ-Նովի ականջն ընկնում է էդ երևելի օտարական աշուղի Թիֆլիս գալն ու քաղքի յաղթուիլը։ Սաստիկ ձմեռւին մտիկ չտուած՝ շտապով գալիս է Հաղպատից Թիֆլիս։ Ոչովին բան չասած աշխարհականի շորեր հագնում է.

մենակ իր հին ընկերներու ու բարեկամներու մէջ՝ կամրջի տակն սառած Քռի վրայ նստած, քամանչէն ձեռին՝ բաց է անում նոր եկած աշուղի հետ բաս (վէճ) և յաղթում է նրան՝ քաղքի պատիւը էլի հաստատելով։ Էս զրուցքը էն բանի նշան է թէ՝ որքան Սայեաթ-Նովէն անուանի և սիրելի էր Թիֆլիսցիներու համար։

Սայեաթ-Նովի հաստատ հաւատն էլ շատ գոված է։ Ձեր առաջ երգել էր, թէ Սայեաթ-Նովէն հաւատն չի ուրանալ, Հայ է։ Էս հաստատեց, երբ որ Աղա Մահմէդ-Խանը եկաւ Թիֆլիսը կոտորելու ու քանդելու։ Էդ ժամանակ Սայեաթ-Նովէն Թիֆլիսումն էր Բերդի եկեղեցում։ Թշնամիքը տուն են ընկնում եկեղեցու գաւիթն ու կցում են կոտորելն ու կողոպտելն։ Սայեաթ-Նովուն վրայ են հասնում աղօթք անելիս։ Սրանից պահանջում են դուրս գալն ու հաւատն ուրանալն. բայց կրօնաւորն Պարսից թրերու տակն աւանդում է հոգին՝ ասելով.

«Ջըխմանամ քլիսադան, դօնմանամ Իսադան»։
(Ընչըղըցուց չեմ դուրս գալ չեմ ուրանալ Յիսուսէն)։

Ախվերդեանց։

20. Նախապաշարմունք և մոտխապաշտութիւն։

Ով որ Աստծու հաւատ չունի, նա շատ աւելորդ բաներին է պաշտում, ով որ գիր չգիտէ, ուսում չունի, չտեսած բաներին է հաւատում։ Լսենք այս պառաւների խօսակցութիւնը և տեսնենք, թէ ինչ ծիծաղելի բաներ են պատմում. այնպէս որ միամիտ մարդիկ գուցէ և հաւատան։ Բայց մենք ոչ միայն պէտք է ծիծաղենք դոցա վրայ, այլ պէտք է խղճանք այդ ողորմելի մարդկանց վրայ, որովհետև այդ

պատմածներին հաւատ ընծայելով, նոքա միշտ երկիւղի մէջ են, միշտ ահ ու դողի մէջ են, և ուրիշներին էլ պատմելով, նոցա էլ սարսափի մէջ են ձգում։ Բայց եթէ մենք ուզենանք իմանալ, թէ ինչու համար նոքա այդպէս տանջվում և չարչարվում են, մինչև անգամ երեխան էլ կարող է ասել, թէ ոչինչ պատճառով. որովհետև ինչ որ պատմում են, այն բոլորը սուտ է, նախապաշարմունք է և անտախապաշտութիւն է։ Ահա լսենք օրինակի համար այս պառաւական գրուցատրութիւնը.

—Ծողէր խաթուն, ուրբաթ գիշեր հաւախօսին շները գարշելի կերպով ոռնում էին. մեր դրացի Նարգիզ խաթունը հիւանդ էր, և շների ոռնալուց իմացանք, որ Գ ր ո ղ ը ե կ ե լ է ն ո ր ա ո ր և ը հ ա ն գ ց ն ե լ ո ւ։ Իմ տեգերկինս հիւանդպահէր գնացել այն գիշեր։ Գրողի գալու ժամանակին պառկած է եղել, աչքին երևացել է Գրողը. և զարհուրել է։ Գրողն ու հիւանդը շատ կռուել են, բայց հոգին չէ տուել, երեք օր հոգեդարձ է մնացել։ Տեգերսկնկան լեզուն կապուել, կապկպուել էր, խելքը թռուցել էր. ոչ կարողացել է նստել, ոչ պառկել, ոչ կանգնել, ոչ ուտել խմել։ Ասում են հրեշտակակոխ է եղել, էլ սրբերից սուրբ չմնաց՝ կանչեցինք, խաչ աւետարան հանել տուեցինք. էս օր էլ եկայ թուղթ բաց անել տուեցի, թուղթ բաց անողն էլ ասաց. «Գրողին տեսել վախեցել է. սուրբ Աստուածածնին ուխտ տարէք»։

—Թառիկ խաթուն, հաւատա որ այդպէս է։ Աշխարհ գիտէ, որ Նարգիզ խաթունը միշտ գրողների հետ է։ Քանի՜ քանի անգամ նորա բերանից լսել եմ, որ ասում էր. «Գիշերս գրողների գլխաւորը կանչել էր, գնացինք խորհրդի, երբ որ ձեռքի հրեղէն կանաչ ճիպոտը երեք անգամ գետնին խփեց հազար հազար գրողներ ժողովեցան մէկ անկնթարթի մէջ»։ Գրողների գլուխը ամպերի մէջն է, ոտները գետնի տակ անդունդն է հասնում. նոցա երեսները սև՝ քան Ադամայ մութը. նոցա պինչը կախուած է մինչև իրանց ծունկը. բերաններ ունին Վանայ ծովի պէս. լեզուներ—ոնց որ Վանայ բերդը. քիթ,—ոնց որ Սիփանայ սար։ Նոցա լէշը խոզի պէս է, ամեն մազից բոց է դուրս գալի, կրակ է թափվում։ Հաւի պէս թև ունին, թռչում են, խանի պէս ման են գալիս, մէկ ոտը Բաղդատն են դնում, մէկ ոտը Սև ծով. մէկ ձեռքը Զինմաչին է հասնում, մէկ ձեռը—Ֆրանգստան։ Ուզեն կը պստիկանան լուի պէս, ուզեն երկինք գետին պատող ամպ կը դառնան։ Ամեն գրող իր սինօրն ունի, պտըտում է, ռաստ եկածին խփում է. չես տեսել, մեռնողների մէկի ոտը, մէկի թևը, մէկի քամակը, մէկի երեսը, մէկէլի մի ուրիշ տեղ կապուտանում է, գրողի ճիպոտի տեղն է։ Յանկարծ մէկը հիւանդանում է, մեռնում է. էն ինչի՞.—Գրողի խփածն է։ Մենակ ինչ տան մէջ որ աղօթք անող կայ, ով որ օրը քսանչորս ծունր է դնում, կիրակամուտ գիշերը մոմ է վառում, ով որ թլիսմա ունի, նորա տնից գրողը փախչում է։—Ինչ տեղ որ սով, մահ, հիւանդութիւն է պատահում, Գրողների գլխաւորն իմանում է, որ Աստուած իր ձեռքը էն տեղից, էն մարդուց քաշել է. նորա անունը գրում է գրողի դ ա ւ թ ա ր ի մէջ. գրողներին ժողովում, ուղարկում է այն տեղեր, որոնք գնում են արտերը փչացնում են, հասնողին խփում են և հոգին առնում են։ Ծննդկան կնկայ շատ թշնամի են. թէ որ նոցա բարձի տակ թլիսմ, Նարեկ, Սաղմոս, Աւետարան, աղօթագիրք չտեսնեն, իսկոյն կը խփեն։ Մարդ եթէ որոշտայ և բերանի վրայ խաչ չհանէ, գրողները կը մտնեն նորա փորը և կը դիւահարեն։ Մութ ժամանակ ծառերի մէջ, ջրի ակների մօտ, ջրի հորերի մէջ, քանդուած տների մէջ են բնակվում. ով որ այդ տեղերից՝ անցնի «Յիսուս Քրիստոս» չասի, կը խփեն։ Գօռերի (գերեզմանի) մէջ են մտնում. որ մեռելի վրայ որ «փառք ի բարձունս» չեն ասել, այն մեռելին գօռնադաք են անում»։

Նողեր խաթունը այս գոռնազաճների պատմութիւններն էլ արաւ, իբրև թէ մեռելները վեր են կենում և գիշերները փողոց է փողոց թափառում են և միամիտներին վախեցնում են, ուստի Վանայ մէջ շատ անգամ պատահել է, որ մինչև այդ գոռնազաճների գլուխները բահով կամ փայտով չեն կոտրել, չեն անհետացել:

Բայց Նողեր խաթունը այսպիսի բաներին հաւատալով և երեսը խաչակնքելով, շարունակում է.

—Գիշերուայ մայրեր կան, որ պառաւի կերպարանք ունին. դոքա ցերեկները մտնում են քանդած ջաղացները, ցամաք հորերը, այնտեղից ճանապարհ են շինում և իջնում են մինչև գետնի տակ, ծովի տակը աշխարհ երկիր կայ, գընում են այնտեղ շրջում են, իրիկունները սարերի տակից դուրս են գալիս մեր աշխարհը: Դոքա Աստծուց անիծած, Աստուծու երեսից ընկածներ են, դրանք թէ որ արեգակի երեսը տեսնեն, հողի երեսին մարդ չի մնայ՝ ամենին էլ կը փչացնեն, օձերով կը լցնեն: Ադամի օրից սկսած Արեգակի ետևից վազում են, Արեգակը գնում է, նրանք էլ ետևից գնում են, բայց չեն կարողանում հասնել. իրիկունները հասնում են մեր աշխարհ, տեսնում են որ արևը մտել է, մեռելի արևն է մնացել (վերջալոյսը), մէկ բերան փչում են, մութ խաւար արարած բռնում է. սար, քար, տուն, տեղ, գիւղ, քաղաք, ամենայն տեղ մտնում դուրս են գալիս, կարծելով թէ Արեգակը մի տեղ պահուել է, չեն գտնում, մտնում են գետնի տակ պտըրտելու. նրանց մտնել ու չմտնելու պէս՝ աղօթարանը (արշալոյսը) ճաճանչել է սկսում՝ Արեգակը գետնի տակից դուրս է գալիս: Այսպէս նոքա չեն հասնում սորան և գիշերուայ բոլոր չարութիւնները նոքա են բերում մարդու գլխին:

Ահա այսպիսի բաներ էին Նողեր խաթունի պատմածները. ուրիշ բան չէր իմացել, ուրիշ բան չգիտէր, ուստի

և հաւատում էր այս բաներին: Երանի՜ նրան ով որ գիր է սովորել, ուսում է ստացել և պառաւի պէս այսպիսի անմիտ բաներին չէ հաւատում. նա ոչ չարից կը վախենայ, ոչ վատից կը սարսափի, եթէ ինքը չար և վատ չէ:

Սրուանձտեան.

Թ. ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

I. ՀՈՎԻՒ

1. Հովուի սրինգը:

Ծառի հովանին, տերևի շըշիւն,
Տխուր ողբերգակ աղբիւրի շաչիւն,
Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի ըսքանչելի գեղեցկութիւնով,—
Միշտ ասում են քեզ. «Ո՛վ դու անցաւոր,
«Ո՛վ ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
«Ինչո՞ւ չես գալի այս հազարաւոր,
«Բարութեան լինել մասնակից, կցորդ»:
Եւ ահա հովտից մի քաղցր քամի
Բերում է իր հետ աննշան ձայներ...
Լա՛ւ ականջ դի՛ր դու... այն խաշնարածի
Սըրնգի երգն է:—Եկել է գիշեր.
Կանչում գառներին հանգչել խաղերից,
Եւ պատսպարուիլ պատառող գայլից:

Ս. Շահազիզեան.

Եւ ասէ Յիսուս. «Ես եմ հովիւն քաջ. հովիւ քաջ զանձն իւր դնէ ի վերայ ոչխարաց»:

Աւետարան:

2. Մարգի փերին:

Մի մանուկ իր հօր կովերն էր արածեցնում նեղ ձորի մարգերի վրայ, որտեղից հին բերդի աւերակներ են երևում: Մի օր նորա ետևից մի փափուկ ձեռք խփեց նորա երեսի ծնօտին մեղմ կերպով, և երբ որ նա երեսը դարձրեց,—ի՞նչ է տեսնում—մի զարմանալի գեղեցիկ աղջիկ՝ ոտից մինչև գլուխ սպիտակ լուսով հագնուած՝ կանգնած էր նորա առաջ: Սա բերանը բաց արաւ, որ խօսի, բայց մանուկը քանի ույժ ունէր վազեց փախաւ գիւղը: Այսպէս այս օր, վաղը ի՞նչ պէտք է անէր: Նորա հայրը ունէր միայն այդ մարգը, ուրեմն մանուկը ուզէր չուզէր միւս օրը դարձեալ պէտք է կովերն այդտեղ բերէր արածեցնելու: Անց կացաւ մի քանի ժամանակ, երեխան այդ տեսիլքը արդէն մոռացել էր, յանկարծ ամառուայ մէկ շոգ օրին խոտի միջից մի խշշոց լսուեցաւ, և նա տեսաւ մի փոքրիկ օձ սողալիս, որ բերանին կապոյտ ծաղիկ ունէր և սկսեց այսպէս խօսել. «Լսի՛ր, մանկիկ, դու ինձ անէծքից կ'ազատէիր, եթէ իմ բերանից այս ծաղիկն առնես, և այդ ծաղիկն է վերևի բերդի մէջ եղած իմ պալատի բանալին, ուր ոսկու ամբարներ կան, ա՛ռ և քեզ լինի»: Բայց հովուի որդին օձի խօսելը լսելով վախեցաւ, և դարձեալ վազեց տուն: Եւ աշունքի վերջին օրերին մէկ անգամ նա դարձեալ արածեցնում էր այդ մարգի վրայ, յանկարծ փերին երևեցաւ նորան երրորդ անգամ նոյն առաջին սպիտակ աղջկայ կերպարանքով և դարձեալ ծնօտին

խփեց, աղի արտասունքով խնդրեց, որ փրկէ նորան, փոխարէնը ամեն տեսակ բարութիւն խոստանալով: Ոչինչ աղաչանք չազդեց մանուկի վրայ, որովհետև նա շատ էր վախեցած, և խաչակնքում ու աղօթում միայն, որ ազատուի տեսիլքից: Ա՜խ քաշեց լուսաւոր աղջիկը և ասաց. «Ափսո՜ս, որ քեզ ճանաչեցի իմ յոյսս ու ապաւէնս. այժմ ես դարձեալ պէտք է նոր մէկից համբերեմ և սպասեմ, մինչև որ մարգի վրայ բարտի ծառ դուրս գայ և բարտի ծառից օրօրոց շինուի: Միայն այն մանուկը կարող է ինձ փրկել, որ այդ օրօրոցի մէջ կ'օրօրուի»: Այս ասելուց նա անյայտացաւ, բայց մանուկը շատ տխրեց և՝ ինչպէս պատմում են շատ օր ու արև էլ չտեսաւ. իսկ թէ ինչից մեռաւ նա, ոչ ոք չգիտէ:

3. Հովուի ցուպը:

Մէկ հովիւ խաշինք էր արածեցնում Նիմրութ սարի լճի ափերին. մի օր երբ ուզում էր որ ոչխարը յետ դառնայ՝ ըստ սովորութեան իւր ձեռքի ցուպը ձգում է: Ոչխարը դառնում է, բայց հովուի գաւազանը լճի մէջն է ընկնում և ջրի սլտոյքի մէջ կորչում է: Անցնում է մի քանի ժամանակ, մէկ օր էլ այդ հովիւը իւր ցուպը տեսնում է ուրիշ հովուի ձեռքին, պահանջում է, բայց պատասխան է ստանում, թէ հաստատիր որ ցուպի տէրը դու ես: Գնում են գիւղի դատաւորի մօտ. և ցուպի բուն տէրը սկսում է իւր ապացոյցը առաջ բերել և ասում է. «Ես յիսուն տարի է հովուութիւն եմ անում, ամենայն տարի մէկ ոսկի վարձ եմ ստացել, և իմ ցուպը փորելով՝ ոսկիքս մէջը լքցրել եմ»: Ցուպը տալիս են իրան, և նա իր փայտի քսակի բերանը բաց է անում, իսկոյն 50 ոսկի գետինն է թափում. և այսպէս դարձեալ տէր է դառնում իւր ցուպին:

Գտնող հովուեցն էլ հարցնում են, թէ այս գաւազանը որտեղից է ձեռքը անցել. նա էլ պատասխանում է. «Նիմրութ սարի տակը Մեղրագետը որ վազում է, նրա ական բերանին արածեցնում էի ոչխարներիս, մէկ էլ տեսնայ ջուրը իւր փորից հանեց այդ գաւազանը»։

Սրուանձտեանց։

4. Ծաղկասար։

Անունը Ծաղկասար է, բայց վրէն էլ ծաղիկ չկայ, այլ ինքը մի ձիւնապատ ապառաժ սար է։ Նրբեմն այստեղի արօտը այնպէս պերճ ու առատ էր, որ անասունը աճելով աճում էր, ամեն մէկ կովը օրն երեք անգամ կթվում էր և ամեն անգամ երկու կուժ կաթ էր տալիս։ Այն ժամանակ սարի տակին կենում էր մէկ հարուստ ունևոր հովիւ, որ հետզհետէ հպարտացաւ և սկսեց անարգել հայրենական հին պարզ սովորութիւնները։ Հրամայեց, որ վերև իր խրճիթը խիստ զարդարեն, և գոռոզութեամբ այդ տան սանդուղը իր պանրից շինեց, պանիրները մէկ մէկու վրայ դարսեց և շաղախեց անարատ կարագով և սանդուղը մաքուր լուաց կաթնով։ Այս սանդուղով դար ու վեր ման էր գալիս իր կինը, կովն ու շունը։

Նորա միամիտ պատուական մայրը դեռ չէր իմացել թէ իր որդին ինչ սրբապղծութիւն է արել սարի գլխին. և ամառը մի օր ուզեց այցելութիւն անել նրան։ Երբ որ բարձրացաւ շատ խոնջացաւ և խնդրեց որ զովանալու համար մի բան խմեցնեն։ Հովուին իր կինը խրատեց, և նա մի ամանի մէջ թթուած կաթ ածեց, մէջն էլ աւազ ցանեց, և տարաւ տուեց մօրը։ Բայց մայրը զարմանալով այս անասելի չարութեան վրայ, շուտով իջաւ սարից և ներքև գալուն պէս

երեսը դարձրեց սարին, լուռ կանգնեց և անաստուածներին անիծեց, որ Աստուած հատուցանէ փոխարէնը։

Յանկարծ քամի ու փոթորիկ բարձրացաւ և քար ապառաժ դարձրեց պատուական հողը։ Իսկ հովիւը իր տանով տեղով անիծուեցաւ, որ միշտ սարի գլխին պտրտի, մինչև որ անէծքից ազատուի. «Ես և իմ շունը, կովն ու կինը յաւիտեանս սարի գլխին պէտք է մնանք։» Նա կարող է ազատուել անէծքից, եթէ մի կին չարչարանքի ուրբաթ օրը գայ այն կովի կաթը լուռ ու մունջ կթէ, որի պտուկները սուր սուր փշով են ծածկուած։ Բայց այդ դժուար է, որովհետև կովը շատ կատաղի է իր ծակծկող փշերի պատճառով։

Մէկ անգամ մի կին արդէն բաւական կթել էր, երբ յանկարծ հարևանը ուսին խփելով հարցրեց. «Հա՛, բանդ աջո՛ղ, ի՞նչ է կթվում։» Բայց կթողը մոռացաւ ու ձայն հանեց. «Փա՜ռք Աստուծոյ։» Այս ասելն ու կովի անյայտանալը մէկ եղաւ. հովիւը մինչև այս օր էլ սառ սարի գլխին է թափառում, և յոգնած իր անթառամ կեանքն է վարում։

5. Նախրչի Մանուկը։

Նախրչի Մանուկը մի բարձրահասակ մարդ էր, երկար սրած բեղերով, խոշոր ու սուր սև աչքերով, ահարկու ձայնով և յաղթանդամ մարմնով։ Եթէ նա իւր հեզ բնաւորութիւնով բոլորի աչքին սիրելի էր եղել, իւր հսկայական ուժովը գրաւել էր բոլոր գիւղի յարգանքը։ Շրջակայ գիւղերի պարսիկներից շատերը նրա բռնցքի ոյժը փորձել էին, երբ որ կամեցել էին մի կով կամ մի աջառ նախրից փախցնել։ Ոչինչ սուր չէր բանացնում Մանուկը, նրա զէնքը իւր կոմբալագլուխ հոնի մխոտած դագանակն էր։ Քանի՜ քրդերի ու

պարսիկների սրերի բերաներ էին եղ գաւազանի վրայ փշրուել: Պարսիկները մին մնին անիծելուս առած էին շինել ասում. «Նախրչի Մանուկի դագանակին հանդիպես դուն:» Էս էլ պէտք է ասել, որ էս ահարկու մարդը ոչ մեկին վնաս չէր տուած. տաւարագող եկողին մի քանի լաւ, զօրս դու պատուիրեցեր բռնցքեր հասցնելուց յետոյ, գլխին էլ մի քանի գայլի աւետարան կը կարդար ու բաց կը թողնէր: Էլ երբ էր գժուել էն մարդը Մանուկի նախրին խեթ աչքով մտիկ տալ, խելքը հացի հետ հօ չէր կերել:

Ահա հէնց այս էր պատճառը, որ Մանուկը 15 տարի իւր նախրչութիւնը իրան սեպհականացրել էր. նորա միւս ընկերները տարենը մինը, համարեա, փոխվում էին, իսկ ինքը կար ու կար, և ինչպէս միշտ պարծենալով կրկնում էր, քանի կենդանի էր պէտք է ըլնէր:

Առաւօտը վաղ վեր էր կենում տեղից. անցեալ օրուան դադրածութիւնից խոնջացած անդամներով նախրչի Մանուկը գնում էր առուի վրայ երեսին մի քանի չափ էր տալիս փէշով սրբում էր ու դէպի աղօթարանը դարձած՝ մի քանի անգամ խաչ էր հանում. իւր նախաճաշիկը՝ ինչ որ իւր կինը պատրաստել էր, փաթաթում էր մի կակուղ հացի մէջ, դուրում էր անում ու կծելով դուրս էր գալիս, փայտը ձեռին կանգնում գեղի գլխին: Նախրի տուտը գեղիցը կտրուելուց յետոյ տուն էր մտնում, հացը շալակը կապում, մի մեծ գաւաթ գինի էլ կոնծում ու գնում իւր բանին:

Երեկոները երբ նախրչին նախրիցը յետ էր դառնում, ողջ գեղի տաւարը տեղաւորում, տէրէց տէր էր անում, գալիս էր իր տունը համբուրում էր իր երեխին և փառք էր տալիս իր Արարչին ու նստում էին սեղան, մի կտոր հալալ հաց ուտելու:

Շատ անգամ էլ, սրտի ուրախ — չաղ ժամանակը՝ Հանդամը

պատահած անցքերը հպարտ, քաղցր քաղցր պատմում էր իր կնոջ, մանաւանդ, եթէ գայլի ձեռքիցը մի աչառ էր խլել, կամ նախրիցը փախս արած մի կով էր գտել, մի սարսափելի ձորից հանել վերև:

Առ հասարակ նա գոհ էր իւր վիճակից և իրաւունք ունէր գոհ լինելու: Նրա տան ուտելիքից ոչ մի բան փողով չէր ստացվում. ինչպէս նախրարած՝ նա ամեն շաբաթ հացը տաւարատիրոջ տներիցն էր հաւաքում — ամեն տանից մի մի լաւաշ: Իւղ պանիրը նրա համար ինքն իրան էր ընծայ գալիս հարևանների տանից, տարեկան կողակն ու գինին, ինչպէս նախրչի, իրաւունք ունէր իւր ժամանակին հաւաքել. պասուց աղը դրած խորակները կինն էր գնում քաղում, կամ թէ ինքը նախիրն արածեցնելիս ժողովում էր դաշտիցը, երեկոյեան հացի սփռոցի մէջ կապած՝ շալակին տուն բերում. ամեն բարութիւն նրա տանն անպակաս էր: Ամեն Աստուծոյ տուած օրը այգետէրերից Մանուկին զանազան բերքերից բաժին կուգար. ոչ մի բանից չտես չէր մնում նա:

Մէկով բանիւ այս ընտանիքը ոչինչ բանից պակասութիւն չէր քաշում: Հագնելիքն էլ իւրեանց տանիցն էր դուրս գալիս. կինը իրանց համար բաժին եկած մրգեղէնները միշտ փոխում էր գիւղի կողքով իրանց տան առաջից ոչխար անց կացնող քրդի կամ չօբանքեարի հետ բրդի վերայ, լուանում, գզում, մանում ու մարդու և որդու համար չուխայ գործում, կարում հագցնում, բանբակեղէնն էլ ինքն էր մանում՝ էլի մի հարևանի տղի ձեռքով դաշտեցու վրայ մրգով փոխելով:

Նորանց միակ հոգսը իրանց որդի ունենալն էր մի ժամանակ, էն էլ Աստուած երեք տարի էր մի որդի իրանց բաշխել էր, էլ ինչ էր պակաս, — և ոչինչ:

Նորանց մէջ թագաւորուած էր ընտանեկան սէրն ու խաղաղութիւնը, չափաւորութիւնը նրանց առաջին կանոնն էր:

Պռօշեանց

6. Մարգար Մառնիկեցի։

Մշոյ լեռան ստորոտը գտնվում է Մառնիկ գիւղը. այդ տեղացի էր Մարգարը։ Հարիւր յիսուն տարեկան էր նա, բայց ջղերը պինդ ունէր, իր ատամները երկու անգամ էին նորոգուել. և դեռ այդ հասակում տեսնում էր քաջ, լսում, խօսում, ուտում էր առոյգ երիտասարդի պէս։ Ամեն առաւօտ ձիւն օրերը սարի մացառներից չոր փայտ էր կտրում, շալկում էր և բերում էր Մուշ ծախելու։ Ունէր որդի 80 տարեկան ալեքով ծածկուած. այն ինչ Մարգարի մօրուքը շատ քիչ էր սպիտակացել։ Ինքը պարծենալով կ'ասէր, «Փառք Աստուծոյ, մինչև այսօր գլուխս բարձի վրայ չէ դրուած, և բերանս վայ չէ կանչել—ուզում է ասել, թէ հիւանդութիւն չէ տեսել—իմ օրերը սարերի վրայ ու գործը հովութիւն է եղել։»

Բայց Մարգարը շատ անգամ տ ե ս ի լ ք էր գնում, այսինքն ժամանակ ժամանակ հոգւով յափշտակւում էր ու կարծես, թէ օդերի կամ անդունդների մէջ ման էր գալիս, այնտեղ զանազան տ ե ս ի լ ն ե ր էր տեսնում, իսկ մարմինը մնում էր անշշունչ, և ինչ որ տեսիլքը գնացած ժամանակը տեսնում էր, այն պահում էր մտքում և յետոյ պատմում էր ուրիշներին։ Մառնիկեցի Մարգարի հանբաւը մեծ էր և ահա ինչ էին պատմում նորա երկար կացութեան համար։

Մէկ օր նա տեսաւ, որ աղբիւրի մէջ մի ցաւագար և վէրաւոր օձ եկաւ լողացաւ. երեք թուփ ունեցող ծաղկից կտրեց կերաւ, նորոգուեցաւ գնաց։ Մարգարը նկատեց այդ ծաղիկը, եկաւ կտրեց կերաւ, նոյն ջուրը խմեց և լողացաւ. և ինչ զարմանք... աչքերը լուսաւորուեցան, մարդը ուրիշ կերպ դարձաւ։ Նա հովիւ էր և թողեց ոչխարներին անտէր.

Երբ որ կթելու ժամանակն եկաւ, նա ոչխարներին չտարաւ գիւղ։ Ոչխարները ցրուեցան, գիւղի աղջիկները վեր ելան սարը, ժողովեցին ոչխարներին, կթեցին, բայց նորան էլ չըգտան։ Գիւղացիք ուրիշ հովուի յանձնեցին ոչխարներին, իսկ իրանք մի քանի մարդ հաց զատ հետն առած՝ սարէսար են ընկել նորան գտնելու։ Ո՞ւր է, Մարգարը։ Նա մի քանի օր ու գիշեր երկնքի բերդերումն էր, ոչ մութ էր տեսել, ոչ էլ ցով էր իմացել։ Նա որ էն ջուրը խմեց ու էն ծաղիկը բերանը դրեց, տեսաւ որ առջև բացուեցաւ մի լուսաւոր մարմար կամարաշէն պալատ. աշխարհքից ու մարդու խելքից դուրս էր այն պալատի շէնքն ու միջի փառքն ու բարիքը, անմահութեան տուն, տեղ էր, բերանով չի պատմուի, ինչ որ նա տեսաւ։

Այս երջանկութեան մէջն էր, որ մէկ էլ ինչ է տեսնում. գեղի կողմից կանչում, աղաղակում են նրա անունը. ականջը ձայն ընկաւ, տեղից վեր կացաւ, բայց շատ զղջաց։ Նեղացաւ թէ ինչի՞ կանչեցին իրան։ Հարցրեցին, նա էլ պատմեց իր արածն ու տեսածները։ Շատ աղաչեցին, որ էդ ծաղիկը, էդ աղբիւրն ու էդ պալատի դուռը ցոյց տայ իրանց, բայց հնար չեղաւ, որ Մարգարը նորից տեսնէր։ Այսպէս զրկուեց Աստուծոյ շնորքից. շատ լաց եղաւ ու մէկ էլ գեղը չիջաւ սարից։ Իր հացն ու ջուրը իրան կը բերէին, իսկ նա իր ոչխարներով սարի վերայ էր մնում։

Ահա գեղցիք այսպէս էին պատմում և հաւատում։

Սրուանձտեանց։

7. Սար երթալը։

Դ... գիւղի ժողովուրդը սովորութիւն ունէր ամեն ամառ սար երթալու։ Գեղամայ լճի հիւսիսային ծայրից սկսեալ, ուր ընկած են Դիլիջանու սարերը, մինչև Փարվանայ լիճը, որ Ախալքալաքու և Ալեքսանդրօպօլու մէջ տեղն է գտնվում, բազմաթիւ լերանց գօտիներ և խումբեր կան, որոնց մէջ թէև չկայ երևելի մեծութեան մի սար, որ գրաւած լինի ճանապարհորդների ուշադրութիւնը, բայց իրանց ծաղկափթիթ գագաթներովը և ականակիտ աղբիւրներովը երևելի են ամենամեծ լեռներէն անգամ։

Ահա այս սարերը, որ ձմեռ ժամանակ անմարդաբնակ են լինում և անհիւրընկալ, դորա փոխանակ ամառ ժամանակը իրանց ստորոտներումը և դօշերի վրայ անթիւ ոչխարներ և տաւարներ են պահպանում։ Որքան որ երևելի է Աբագածը իւր պատուական արօտատեղիներովը և անմահական աղբիւրներովը, որոյ համար իսկ թարաքամէքը Ալա-գեազ անուն են տալիս, նոյնպէս երևելի են և Լալվարը, Լօքը, Ղարախաչը, Ագրի-Ղարը, Թէլլի-Դաղը, և ուրիշ որ մէկն ասեմ, որ մին քան զմիւսը պատուական են համարվում։ Այս սարերի շատերի ստորոտում անտառներ էլ կան և այս կողմանէ երևելի են մանաւանդ Լալվարայ և Լօքի հիւսիսային ստորոտները, որոնց շատ տեղերը իրանց անթափանցելի և դժուարամատչելի լինելովը, կացնի ձայն չի լսուած դեռ ևս։ Այս անտառների մէջ որսերի առատութիւն ևս կայ։ Այստեղ բօլուկներով խոզեր, թարունով եղջերուներ են մանգալիս ժամանակ ժամանակ իրանց զռույով դըմբացնում են այդ ձորերը։ Այս սարերումը կան և անմատչելի ձորեր ու հովիտներ, որոնք միայն աւազակաց են լինում պատսպարան, այն է Գիւլի-Մամմադ, Ղարանլիս-Դարա, Շէյթանլի և

այլն։ Այսպէս աւազակները նոյնպէս մասն ունին այս ամառանոցներէն և ամառ ժամանակ սոցա բախտը աւելի է յաջողում։

Սարեցիք ամբողջ ամառը մի տեղ չեն մնում, այլ երկու կամ երեք շաբաթը մի անգամ տեղերը փոխում են, որ տաւարների համար խամ արօտատեղիներ լինին։ Այս տեղափոխութիւնը մի առանձին անյարմարութիւն չէ պատճառում, որովհետև դժուար չէ իրանց շարժական տները, որոնք կոմ վրան են լինում, կամ ալաչուխի քեչա, հիւսած եղեգնապատովը, հաւաքել մէկ տեղից և մի ուրիշ տեղ տանել։ Այդ բնակարաններին մեր հայերն ասում են գագա, իսկ զօրաբաղցիք՝ կօկա։ Իրանց բնակելու տեղերին ասում են ուրդ, որ ասել է բանակ։ Հայերի ուրդերը բոլորն էլ մի մի յատուկ անուն ունին, որոնցմէն երևելիներն են՝ Քամիուրդ, Լանջիվեր-ուրդ, Ներքի-ուրդ, Վերի-ուրդ, Միջի-ուրդ, Ցեխի-ուրդ, Մելիք-Ապօվի-ուրդ, Պետի (Պետրոս), Պօղի (Պօղոս)։

Այն ուրդերը, որոնք մարդկանց անուններ են կրում իրանց վրայ, այդ յառաջ է եկած պատմական աղէտալի անցքերից, երբ Դաղստանի լեզգիքը արշաւելիս են եղել դէպի այս կողմերը և մարդիկ գերելիս։ Այսպէս պատմում են, որ Պօղոսն ու իր նշանածը (հարսնացուն) իրարու կուռ բռնած էգ ուրդովը անց կենալիս են եղել, որ գնան Սարուեալ, իրանց գագեքը։ Յանկարծ լեզգիքը շրջապատում են և ուզում են իրա նշանածը ձեռքիցը խլեն։ Քաջասիրտ Պօղոսը խանչալը տալիս է իր նշանածին, ինքը թուրը հանում է ընկնում նրանց մէջը. վեցի գլուխն է կտրում, բայց լեզգիքը շատ ժամանակ չեն տալիս՝ ութը ինը հրացան մէկէն արձակելով գիւլլախորով են անում արի երիտասարդին։ Իւր սիրելու մահը տեսնելով Պօղոսի նշանածը՝ Զառին՝ ընկնում է խանչալի վերայ և այսպէս երկու անարատ հոգիք անթառամ պսակին են արժանանում։ Այսպիսի պատմութիւնները

շատ խորը տպաւորվում են ջահիլների սրտի մէջ։

Վարդավառից յետոյ սարեցիք ծաղկափթիթ լեռներից վեր են գալիս և իջնում են ստորոտներում մի անտառոտ հովտում։ Մինչև այս ուրդը տեղափոխուելը գիւղացոց մեծ մասը դեռ ևս Ա ր ա ն ո ւ մ ն են, բայց հիմա որ արդէն հունձըն աւարտել ու խուրձը կրել են կալերի մօտ դիզել, բոլորեքեանք գալիս են սար, որ մի քանի շաբաթ սառը ջրերի վրայ հովանան։ Գեղացոց այս սովորութիւնը ամենայն տարի կրկնվում է։ Մայիսին ուղարկում են տաւարը և նոցա հետ տաւարածներին, կանանց և երեխայոցը, իսկ տղամարդիկ մի քանի պառաւների հետ սպասում են մինչև հունձի աւարտը։

Արանի մարդիկը երբ որ հաւաքվում են այստեղ, որպէս թէ մի քանի խաղաղ և հանգիստ օրեր անցկացնելու մտօք, բայց նոցանից շատ քիչերն են վայելում այդ ցանկութիւնը. նոքա մեծ մասամբ անդադար աշխատում են և իրանց գործածական փայտեայ հ ա ջ ա թ ն ե ր ը՝ օրինակ՝ սայլ, գութան, կամն, լուծ, հորսելի, թի, խնոցի, մղան, խոնչայ տաշտ, տաշտակ, խփի, րոտին, զանազան կոթեր, գդալներ, շերեփներ և ուրիշ բաներ այս տեղ են շինում։

Աղայեանց։

8. Եայլաղ։

Գարունքը բացուեց ու Թուրք ու Հայ եայլաղ դուրս եկան։ Աղբրների գլխին, ծաղիկների վրայ օբէքը իրանց չադրները տուրին ու մալն արին էն անմահական դրախտը։ Առաւօտը որ տեղից վեր էիր կենում, Հազար սարի ծէրից ամպն ու ծուխը իրար հետ խառը երկինքն էին վերանում

ու շաղն ու ցողը անձրևի հետ նրանց չօրերի, երեսների վրայ դնում։ Կնանիքը կթի տաւարի հետ էին ըլում, կաթը հաւաքում, եղ ու պանիր շինում. մարդիկը տաւարը սարը տանում կամ բուրդ ու եղ բազարը բերում, ծախում իրանց տան պակասութիւնը հոգում։ Մենակ էս չէր կնանոնց գործը. ցերեկը ջահրայ էին մանում, շալ ու խալիչայ կամ կարպետ գործում ու իրանց օրը ուրախ, միամիտ անց կացնում։ Էլ ինչ ասել կուզի, որ տան պէս՝ աղջիկ ու հարս էստեղ կուչ ու ձիգ անելով չէին ման գալիս կամ երեսները կալնում։ Մէկ տան պէս ում օբէն մտնէիր, թուշ էր՝ որ վարդի պէս փայլում էր, աչք էր՝ որ մարդի խելք տանում էր. էն օդի ու ջրի, էն ծաղկի ու կանաչի հոտն ու համն առնողի հոգին ու ռանգն ինչ կը լինէր բաս։ Յայտնի բան է, որ հարսի ու շատ անգամ գողի ու հարամու հետ չաբթով էին ման գալիս ջահէլ տղերքը ու սպանած կամ բռնած բերած ժամանակը մէկ հարսանիք էր ըլում բոլոր օբէքանց միջին։ Ղոնաղ պատահէր էստեղ պատահէր. չաբթով, ամսով էլ չէին թողալ հեռանայ. ու աղբրների քչըքչոցը, ջրերի խշշոցը, ծառերի սլսլոցը, ղշերի ծլվլոցը, չոբանի թութակը, գառան, ոչխարի ու տաւարի ձէնն ու բառանչը՝ ամեն մարդի ուզում էին ասեն. թէ դրախտ ես կամենում, էստեղ կաց, էսպէս կաց, սիրտդ անմեղ, միտքդ յիստակ։

Աբովեանց։

9. Վազանի բաժինը։

Մի սարի երկու դօշին գեղեր կային, որոնք ամենայն Աստծու օր չարաչար կռվում, անպատվում և վնասում էին իրար հողի սահմանի (սինօրի) համար։ Վերջապէս երկու գե-

ղի ծերերը արդար սրտով վճռեցին, որ աշնանամուտ հասարակածին սարի երկու գօշերն էլ առաւօտեան վաղ ծէգին, հենց որ աքլորը կանչէ, մէկ մէկ վազան փահլեւաններ ուղարկեն, դրանցից ամեն մէկը դէպի սարի՝ միւս երեսը վազէ և ուր որ այդ փահլեւանները ռաստ գան, այն լինի երկու գեղի սահմանը, ու այնուհետև հարևանների մէջ կարճ ու երկարի վրայ կռիւ ու խռովութիւն էլ չը լինի։ Այսպէս ընտրեցին իրանց միջից լաւ լաւ վազաններ. մէկ էլ աշխատում էին այնպիսի աքլոր պահել, որ չը խայտառակուի և առաւօտեան ժամ կանչնեցնելը չուշացնէ։ Սարի էս գօշին մի աքլոր ջոկեցին, քթոցի մէջ դրին և շատ քիչ ջուր ու կերակուր էին տալիս, կարծելով, թէ սով ու ծարաւից վաղ ձայն կը հանէ։ Սարի էն գօշին ընդհակառակն լաւ չաղացնում ու կշտացնում էին իրանց աքլորին, որպէս զի ուրախ ու զուարթ առաւօտեան բ ա ր ի-լ ո ւ ս տայ, և լաւ գիտէին, որ սա իրանց չի ամաչացնի։ Ահա աշունքն եկաւ և նշանած օրին—այ հրաշք—մէկ էլ տեսնես առաջ ու առաջ, դեռ մութն ու լուսը իրարից չէին էլ բաժանուել, քաղցած աքլորը կանչեց, և սարի էս գօշի վազանը ուրախ ուրախ գնաց դէպի սարի գլուխը։ Սա էսպէս գնում էր։ Իսկ սարի էն գօշը դեռ լռութիւն էր. երկնքի վարդի վարագոյրը արդէն պայծառ քրքումի գոյն էր առացել, աստղերը վաղուց արդէն հանգել էին, բայց չաղ աքլորը դեռ իր գիշերուայ անվրդով հանգիստն էր կատարում։ Նրա բոլորքը տխուր կանգնած էին խեղճ գեղցիքը, անհամբեր սպասելով նրա փրկարար «կիկլուկուին», սակայն Աստուծոյ անունով դրած ուխտը որբութեամբ պահելով՝ ոչ ոք չէր համարձակվում նրան զարթեցնել. վերջապէս բանը բանից անցնելուց յետոյ՝ նա իր թեւերը թափ տուեց և կանչեց։ Բայց շատ էլ որ լաւ վազան լինի, հիմի ինչ կարող է օգնել փահլեւանը։ Երեսը սփառնած վեր կացաւ տեղից և նայեց սարի գլխին.

վրայ իր գլխին…։ Քարափի ծէրից մի մարդ երևեցաւ, որ արդէն սկսեց զառիվայր իջնել. բայց ներքեւի վազան փահլեւանը քանի կարող էր իր ոտերին էլի ոյժ տուեց, որ Աստուծոյ յաջողութեամբ իր գեղի գետինը, որչափ դեռ կարելի է, լայն կտրէ։ Շուտով փահլեւանները դէմուդէմ եկան և քաղցած աքլորի տէրը գոռաց. «էս է սահմանի գիծը»։ «Հարևան», ասաց վշտացած հակառակորդը, «խղճալաթ ունեցիր, էն արտներից մի կտոր էլ տուր ինձ, որ դու ինձանից տարար»։ Տանողը ի հարկէ չէր համաձայնում, բայց տանուլ տուողը հանգիստ չթողեց նրան, մինչև որ նրա գուլթը չշարժեց։ Նա էլ ասաց. «Ա՛ռ, ինձ մէջքիդ նստեցրու, և որքան որ զառիվեր վազելով ինձ տանես, էն կտորն էլ քեզ եմ բաշխում»։ Զարէն կտրած յաղթուածը շալակեց նրան և հոգին տալով մի կտոր էլ բարձրացաւ, մի երկու ոտ էլ առաջ քաշեց, բայց յանկարծ շունչն սպառած, անշունչ գետինը փռուեցաւ։ Մինչև այս օր էլ կայ սահմանի առուն, ուր շունչը կտրած գեղցին իր հարևանին շալակած հասցրեց։ Էն ժամանակից ասուեցաւ՝ հ ա ն դ ը բ ա ժ ա ն ո վ ի ա, և ոչ ոք միւսի բաժինը չպէտք է վարէր ու արածեցնէր։ Մէկ գեղը խնդում և ուրախանում է իր տարած առատ բաժնի համար, բայց և մէկել գեղն էլ իր հովուի անձնուիրութիւնը յիշատակում է և անմոռաց որդէ ցորդի պատմում է։

10. Հովուի դարձը սարից։

Մնաք բարով, մարգեր,
Արօտներ փայլուն.
Ամառն անցկացաւ,
Հօտը գնում է տուն։

Մենք էլ կը գանք, կբարձրանանք սարը,
Երբ որ թռչունները կզարթեն երգերը,
Երբ ծաղիկները կծածկեն երկիրը,
Անոյշ մայիսին կվազեն ջրերը։
Մնաք բարով, մարգեր,
Արօտներ փայլուն.
Ամառն անցկացաւ,
Հօտը գնում է տուն։

Թարգ. Բարխուդարեանցի։

11. Նախապատրաստութիւն։

Առ հովտիւք ծաղկաբոյս և ընդ մարմանդս հովաշունչ
Ճեմ առեալ ելէ՛ք, մանկունք, արդ ի լերինս Այրարատայ,
Յորս հովուացըն երջանիկ քաղցր է ճեմել հօտն ի յարօտ
Ի վերայ նորաբացիկ պէսպէս ծաղկանցդ անուշաբոյր,
Որ ի վերուստ գիշերի ցօղ ընդունին ի գլուխս իւրեանց.
Եւ ընդ այգ մինչ արեւուն ցայտի զգոքօք շառագոյն շող
Ի թերթիցըն շաղանիստ փայլք հարկանեն ոսկեճաճանչ։
Վա՜շ յայժամ քանի՛ ախորժ արօտ հօտին դալարասէր,
Զոր ճարակէր շաղախառն և որոճայր բերանածուբ.
Եւ հովուին խաշնասէր ո՞րչափ հեշտանք կրէին ի սիրտ.
Մինչ ըզհօտին տեսանէր խայտալ խաղալ ի դալարիս.
Ինքն անդէն առնոյր յայնժամ զհովուական փողն ի ձեռին
Եւ նստեալ աղբերօք ընդ թաւաթուփս ինչ հովանեաւ
Մեղմաձայն հնչէր անոյշ և տայր հրաման հօտին իւրոյ
Արածել ուր և կամին ի մէջ հովտաց դալարաբոյս։
Եւ պահ կթոյն երբ լինէր առեալ բերէր ի պէրատեղն.
Կուժ ի յուս գնային յայնժամ կոյսք և կանայք գեղաստանեայց
Եւ կըթէր մէն մի զիւր հօտ լըցեալ զամանս մաքեաց կաթամբ՝
Տարեալ ի տուն խընդալից և ի պանիր մակարդելով՝
Տային առն ածել վաճառ ի ճոխ քաղաքըս Հայկազանց,
Եւ այնու զինչ պէտ լինէր անդուստ գընել բերել ի գեղ։

Տեսէ՛ք և այժմ, ո՛վ մանկունք, զե՞ կան դատարկ լերինք և բլուրք,
Զորս խաշանցըն ծածկէին հօտք բիւրաւոր իբրև զմարախ,
Եւ նոցին անոյշ բըչէւն զխորաձորս լնոյր լերանց.
Ո՜հ. աւասիկ լռեցին ընդ հօտին ձայն և փողք հովուացն։
Ա՜յս դալարիք ծաղկախառն՝ քընքուշ գառանց փափկիկ արօտ
Այսպէ՞ս ոչ ճարակեալ՝ վայր թօթափին թառամելով.
Ցայս վտակօք զովարար ոչ գայ ի ջուր հօտն հազար.
Ուր ի տապոյ արեւուն շունչ առնէին խաշինք յորոճ.
Այս լերանց մարմանդավայրք և ամարան մակաղատեղք
Ի հօտից դատարկացեալ լեալ են տեղիք երէվայրից։
Ոչ ևս հովիւն՝ կենսաւէտ յայդ վըտակունս յըստակաջուր
Լըւանայ զհօտն աստանէր. զեղմն փայլէ՛ ձիւնանկերպիկ,
Կամ խաշին տէրն ի կըտուրս դայ ի խուզել ըզգեղմնաբարձս
Եւ կանանց ոստոյնագործ նիւթ ընծայել ասրեղինաց,
Ո՜յց մատանց ճարտարութիւնք ցարդ տեսանին ի Հայաստան՝
Նարօտ նարօտ հիւսք ի գորգս և ի պէսպէս գործըս մատանց։

Խրիմեան Հայրիկ։

II. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

1. Երգ շինականաց։

Լուսնակն անուշ, հովն անուշ,
Շինականի քունն անուշ.
Ծագեց լուսնակն երկնուց,
Հովըւի փողն էր անուշ։
Հօտաղն եզներ կարածայ,
Մաճկալ պառկեր, քունն անուշ.
Զըղզըղուն քամին կը պչէ,
Ծովային հովն էր անուշ։

Դաշտեր, ձորեր մընջեր են,
Ջրեր՜ գըլգըլան, ձէնն անուշ։
Հաւքեր թառան ուրենց բոն,
Բըլբուլի տաղն էր անուշ.
Անմահական հոտ բուրէր,
Քամուց վարդի հոտն անուշ։

Փողափրդասեան եղբ.

2. Հսկաների խաղալիքը։

Անդրկովկասում ամրոցների աւերակներ շատ կան։ Մի այդպիսի ամրոց, որ շինած է բարձր սարի վրայ և մէկ ջրվէժի գլխին, երբեմն հսկայ դևերի բնակարան էր։ Մէկ անգամ դևի աղջիկը բերդից իջաւ ձորը, որ տեսնի թէ ներքևն ինչ կայ, և գնալով տեսաւ մէկ անտառ, իսկ անտառի առաջ արտեր, որ հօտաղները նոր վարել էին։ Զարմացած մնաց և սկսեց ուշադրութեամբ զննել գութանը, լուծքերն ու մարդկերանց. այսպիսի բան իր օրումը չէր տեսել։ «Ահ», ասաց նա «տանեմ այս բաները տուն, հօրս ցոյց տամ»։ Կռացաւ, գոգնոցն առաջ քաշեց, ձեռքը քսեց արտերի երեսին, հաւաքեց բոլորն ու գոգնոցի մէջ ածեց։ Այս անելուց յետոյ, ուրախ ուրախ վազեց տուն, ժայռէժայռ թռչկոտելով. այն զառիվայրի վրայ, ուր մարդը հազիւ հազ տնքալով բարձրանալ կարող է, նա երկու երեք քայլ միայն արեց և սարի գլուխը հասաւ։

Հսկան սուփրի վրայ նստած էր, երբ աղջիկը տուն մտաւ։ «Որդիս», ասաց նա, «այդ ինչ ես բերել հետդ, որ այդպէս ուրախ ու զուարթ փայլում են աչքերդ»։ Աղջիկն իսկոյն սկսեց զգուշութեամբ գոգնոցը բաց անել, որ ցոյց տայ բերածը։ Ի՞նչ ունիս գոգնոցի մէջ, աղջիկ, որ այդպէս շարժ-

վում է»։ «Ահ, հայրիկ, գեղեցիկ խաղալիքներ եմ բերել. այսպէս սիրուն բան երբէք չէի տեսել»։ Եւ մէկ մէկ հանեց գոգնոցից ու թախտի վրայ շարեց՝ գութան, հօտաղներ ու եզներ. սկըսեց նոցա չորս կողմը վազել, մէկ նայում էր նոցա վրայ հիացած, մէկ ծիծաղում էր, և ուրախութիւնից ծափ էր տալիս, երբ որ տեսնում էր, որ իր խաղալիքները տեղից շարժվում են։ Բայց հայրն ասաց. «Աղջի՛կ, այդ խաղալիք չէ, դու մեր տունը քանդում ես։ Շուտ արա գնա և դոցա դարձեալ տար ձորը»։ Աղջիկն սկսեց լաց լինել, բայց ի զուր։ Երկրագործը խաղալիք չէ ինձ համար», ասաց հսկան առանց հանաքի, «զուր է լացդ ու կոծդ. շուտով հաւաքիր բոլորը և տար այնտեղ, որտեղից որ բերել ես։ Եթէ ներքև երկրագործն իր արտը չվարէ, մենք հսկաներս մեր սարի գլխին նստած՝ ապրել չենք կարող»։

3. Ցորենի հասկը։

Այն երանելի ժամանակն, երբ Աստուած դեռ երկրի վրայ էր մանգալիս և նորա աչքը քաղցր էր մեզ վրայ, գետինը անհամեմատ աւելի պտղաբեր էր, քան այժմ։ Այն ժամանակ ցորենի հասկը ոչ թէ յիսուն կամ վաթսուն պատիկ էր բերում, այլ չորս կամ հինգ հարիւր պատիկ. ծղօտի վրայ ցորենը բուսնում էր գետնից մինչև կատարը. ինչ չափով որ ծղօտն էր բարձրանում, այն բարձրութեամբ էր և հասկը։ Բայց յայտնի է, որ մարդիկ առատութեան ժամանակը էլ չեն նկատում Աստուծոյ ողորմութիւնն ու օրհնութիւնը և անհոգ ու թեթևամիտ են դառնում։

Մի օր մի կին արտերի կշտից անց էր կենում։ Նորա փոքր երեխան թռչկոտելով հետը գնում էր, յանկարծ ցեխի մէջ ընկաւ և շորերը կեղտոտեց։ Իսկոյն մայրը մի բուռը

լիք հասկեր գետնից պոկեց և սկսեց նորա շորերը սրբել։ Մեր Տէր Աստուածը անց էր կենում այդ կողմը, և տեսաւ կնոջ արարմունքը։ Բարկացաւ և ասաց. «Թող այսուհետև ցորենի ծղօտը հասկ էլ չունենայ. մարդիկ արժանի չեն երկնային ողորմութեան։» Կշտին եղած մարդիկ, հէնց որ այս լսեցին, սարսափեցան, ծնկան վրայ չոքեցան և աղաչեցին, որ ծղօտի վրայ գոնէ փոքր ինչ էլի բան թողնէ, թէպէտ իրանք այս ողորմութեանն էլ արժանի չեն, բայց մեղքանայ գոնէ անմեղ հաւերին, որ սովից կարող են սատակել։ Եւ Աստուած նորանց արդարև մեղքացաւ, գիտէր որ մեծ թշուառութեան մէջ պէտք է ընկնեն. ուստի լսեց նոցա աղաչանքը։ Այսպէս ծղօտի գլխին մնաց մինչև այս օր հասկի այն մասը, որ այժմ բուսնում է։

4. Ճգնաւորի հացը։

Մի քարափի այրի մէջ բնակւում էին մի ճգնաւոր, նորա հաւատարիմ ծառան և պահապան շունը։ Տէր Աստուածը ուզեց այդ ճգնաւորի հաւատը փորձել և աղքատի կերպարանք առնելով կանգնեց դրան առաջ և հաց խնդրեց։ «Տուր», ասաց ճգնաւորը ծառային, տուր աղքատին իր մասը։»

—Տէր, ասաց ծառան, միայն մէկ հաց է մնացել. էլ ինչ կմնայ քեզ, ինձ և մեր շանը։

«Տուր», ասաց ճգնաւորը, «մի վախենար, Աստուած կը հոգայ։» Ծառան առաւ դանակը, չափեց ու չորս հաւասար կտոր բաժանեց այն մէկ հացը. մէկ կտորը աղքատին տալով՝ փնթփնթալով ու դժգոհութեամբ ասաց. «Մէկը քեզ, մէկն ինձ, մէկը ճգնաւորին, մէկն էլ մեր շանը։»

Շատ չանցաւ և Տէրը աւելի թշուառ կերպով եկաւ ու

հաց խնդրեց։ «Տուր, ասաց ճգնաւորը, «իմ կտորը աղքատին. Աստուած ողորմած է։» Ծառան տուեց։

Շատ չանցաւ և աւելի սոված երեսով եկաւ Տէրը երրորդ անգամ և հաց խնդրեց։ «Տուր», ասաց ճգնաւորը, «տուր քո մասը։ Աստուած ողորմած է։» Ծառան այս էլ տուեց։

Քիչ էլ քաշեց,—և Տէրը կաղ, կոյր, մերկ և ողորմելի կերպարանք առած՝ եկաւ չորրորդ անգամ և ողորմութիւն խնդրեց։ Ճգնաւորն ասաց. «Տուր իրան շան համար պահած բաժինը, մեղք է. Աստուած կը հոգայ մեզ համար, որ ագռաւներին էլ կերակրում է։» Ծառան կատարեց հրամանը։

Աղքատը որ գնաց՝ մէկ էլ այս ձայնը լսուեցաւ. «Մեծ է քո հաւատը, ով երկնային Վարդապետի հաւատարիմ աշակերտ, և ինչ որ դու այդպէս ջերմեռանդութեամբ հաւատում ես՝ այն կատարուի։»

Ծառան գնաց դուրս և ինչ է տեսնում. չորս քարաւան էր գալիս՝ հաց, պտուղ և գինի բեռնաւորած։ Ուրախ ուրախ վազեց ծառան առաջը, մարդ չտեսաւ քարաւանների հետ, այլ նոցա փոխարէն ամեն մէկ քարաւանի մէջքին մի մի դրօշակ տեսաւ, որոնց վրայ ոսկէ տառերով այս էր գրած. «Նա, որ ագռաւներին կերակրում է՝ չորս քարաւան է առաքում ճգնաւորին, որը նորան այսօր չորս անգամ կերակրեց. մէկը լինի ճգնաւորին, մէկը ծառային, մէկը շանը, իսկ չորրորդը թող մնայ Առաքողի աղքատ որդոցը։»

5. Շեղջայ դար։

Սովորութիւն է մինչև այսօր, որ կալի ժամանակ տէրտէրներն ու վանականները գեղէգեղ շրջում են և ցորեն են ժողովում, նոյնպէս և ամեն կարգի աղքատներն ու չունե-

ցողները, մշակներն ու վարձկանները կալմաս են ստանում կալատէրներից, այդ ժամանակ մըջիւնների քարաւանն ու ճընճղուկների երամը թիւ ու համար չունին, որոնք կրում հա կրում են իրանց պաշարն ու բաժինը։

Վան քաղաքի հիւսիսային կողմը Դուլաշէն գիւղում մէկ հարուստ կալուածատէր կար և շատ ցորենի շեղջ էր ունեցել, բայց ինքը շատ ագահ էր։ Այդ ագահ տանուտէրը ամենայն խստութեամբ հսկում էր իւր ցորենի շեղջերին և ամենևին ողորմութիւն չէր տալիս. մինչև անգամ խեղճ սարեկներին ու արտոյտներին էլ քարոտում էր։ Աստուած բարկացաւ նորա վրայ և պատժեց նորա խստասրտութիւնը. բոլոր այն ցորենը տեղը ու տեղը հողի շեղջակոյտ դարձաւ։ Այս այն հողային բլուրն է, որ այսօր էլ Դուլաշէն գիւղի մօտ է և կոչվում է Շ ե ղ ջ ա յ դ ա ր։ Նորա շուրջը ցոյց են տալիս այն խստասիրտ մարդու սայլը իր սայլորդներով և սայլի մէջ լծուած գոմէշներով. երբ որ սայլը գալիս էր այս ճանապարհով որայներ բարձած՝ քար կտրուեցաւ կալուածատիրոջ հետ ի միասին, որի սիրտն արդէն կենդանի ժամանակ քար էր։

Սրուանձտեանց։

6. Բանւոր մշակ։

Բանւոր մշակը ուրախ ու զուարթ բանում էր իր տիրոջ տան, պարտիզի և դաշտի մէջ առաւօտեան ծէգից մինչև երեկոյեան ժամի զանգակ տալը։ Իսկ այդ ժամանակ գընում էր Աստծուն համբուրելու։ Նորա սովորութիւնն էր, որ մինչև ժամի տալը պիտի բանէր, թէ չէ ժամից յետոյ որ բանէր, հաւկուր կըլէր, աչքերը բան չէր տեսնիլ իրիկնալահից բռնած։ Մի օր հունձի ժամանակ ցորենը հնձում

էր և այնպէս էր աշխատում, որ քրտինքը անձրևի պէս երեսից թափվում էր։ Բայց հէնց որ զանգակի ձայնը հնչեց, թողեց բանն ու ուզում էր աղօթելու գնալ. Նրա տէրն եկաւ նրա ճանապարհը կտրեց և ասաց. «Ի՞նչ աղօթելու ժամանակ է. չե՞ս տեսնում, որ սև ամպեր են հաւաքուել երկնքում։ Բանդ մի՛ թողնիր ու աշխատի՛ր որ այսօր ցորենը հաւաքես։ Աղօթելու համար յետոյ կը գտնես ժամանակ։» Մշակը պատասխանեց. «Աղա՛, ես մեր եկեղեցու պատուէրը սրբութեամբ կատարում եմ. բայց որպէս զի գիտենաս, որ ես չեմ ուզում քո կամքի դէմ յամառել, ես կը ձգեմ մանգաղը վերև. եթէ վեր ընկնի, ես իսկոյն կը շարունակեմ հունձը, իսկ եթէ վերև մնայ, այն ժամանակ էլ ինձանից անկարելին մի՛ պահանջիր։»

Մշակը ձգեց վերև մանգաղը և—այ հրաշք—էլ գետինը չընկաւ։ Սարսափեց տէրը, երբ իմացաւ, որ մշակի արարմունքը Աստուծոյ կամքով է եղել։ Այնուհետև էլ նորանից Աստուծոյ հակառակ բան չէր պահանջում, և վարվում էր նորա հետ ոչ թէ որպէս ծառայի, այլ որպէս իր հարազատ որդու հետ։

7. Հալիլ Բաբա և քառասուն ակունք։

Մի տէրտէր իւր լոյս հաւատքը ուրացել և քառասուն զինաւորուած ընկերներով շատ տարի աւազակութիւն է արել. Նորան կոչում էին Հալիլ Բաբա։ Մէկ օր, ճիշտ Զատկի օրը, այդ ուրացողն իր ընկերներով գալիս է գիւղը՝ որ եկեղեցին պաշարէ, տաճարը թալանէ և մարդիկ դերի առնէ տանէ։ Այդ ժամանակ գիւղի երէցը պատարագ էր մատուցանում և ժողովուրդն էլ տաճարումն էր։ Աւազակների գլխաւորը՝ ուրացող քահանան, հրամայեց ընկերներին, որ քիչ հեռու

կանգնեն, իսկ ինքը զգուշութեամբ տաճարի լուսամուտից ներս է նայում, որ տեսնէ, թէ ինչպէս պէտք է գլուխ բերէր իր մտադրութիւնը: Այս այն միջոցին էր, երբ ժամարարը կարդաց. «Առէք կերէք...ի քաւութիւն և թողութիւն մեղաց», և ժողովուրդը մէկ բերան աղաղակեց. «Մեղաւոր եմ քո առաջ, Աստուած, խոստովանիմ և հաւատամ», և ծընկների վրայ գետինն ընկան երկրպագութիւն անելու: Այս ձայներից ու արարողութիւններից զգացուեցաւ ուրացողը, յիշեց առաջուայ իր ունեցած Քրիստոսի կարգն ու հրեշտակի կրօնը, Աստուած բացեց նորա սիրտը, զղջացաւ և արտասուք թափելով մտաւ ժամը. մեղայ ասեց, խոստովանեց, սրբութիւն առաւ, դուրս եկաւ իւր դարձն ու արածը ընկերներին պատմեց, և չթողեց որ վնաս տան գեղացուն և եկեղեցուն: Ամենքը ձի են հեծնում, գնում են. ընկերները որչափ աշխատեցին, էլ չկարողացան նորան ուրանալ տալ ճանապարհին: Հասան Խըրթայ գիւղը ու քառասուն ընկերներն այնտեղ նահատակեցին նորան: Եւ նորա վերայ լոյս ծագեցաւ, շրջակայ գիւղերի հայ երէցները եկան թաղեցին:

Աստուած նորա գերեզմանի ու թափած արիւնի տեղ մի զարմանալի ջուր պարգևեց այդ գեղերին, որ առաջ չունէին, և որ քառասուն մանկունք կամ և քառասուն ակունք է կոչվում: Սա Խըրթ գիւղի մօտ լեռնապատ հովտի մէկ ջրի մեծ ակ է, որ բղխում է տարուայ երեք ամսուայ մէջ միայն՝ մայիսին, յունիսին և յուլիսին: Ջրի ակը կոնքաձև աւազանի պէս է. աւազանի մէջտեղն է Հալիլ Բաբայի գերեզմանը վարդի թփերով ծածկուած: Երբ որ ջուրը դուրս է գալիս՝ գերեզմանը ճակատաձև շրջապատվում է և շերիմը նորա մէջ դառնում է մի կղզի: Այդ ջուրը առատ, վճիտ և ցուրտ է, տասն ու չորս առուի է բաժանվում, և գնում ջրում է Խնուսի դաշտի զանազան գեղերի ար-

տերն ու մարգերը: Ուրիշ ամիսներին բոլորովին ցամաք է ակը. տեսնողին միայն առուները կարող են ճշգիւ հաւատացնել գեղացու պատմածը, թէ այդ ցամաք աւազանից յորդառատ ջուր է բղխում գարնան վերջը և ամառուայ սկզբին: Ամենայն տարի Համբարձման տօնին Խնուսի գեղերի բնակիչները, մանաւանդ այս ջրի շնորքը վայելողները, մէկ մէկ գառն առնում են գալիս այս ական վրայ և մատաղ են անում, խնդում, պարում, Աստուած փառաբանում և գնում են: Պատմում են, թէ բուն Համբարձման օրն է սկսում բղխել այն ջուրը և որ տարին որ պատահի չբղխել կամ սակաւ բղխել, այն տարուայ Խնուսի բերքը նուազ է. միով բանիւ Խնուսի Նեղոսն է այս ջուրը, և Համբարձման տօնը՝ Ամա-նորակի տօն:

Որու անծանեան:

8. Գեղըցու երջանկութիւնը:

Շատ հաքին տրեխ է, գիւլբայ էլ չունի, որ ոտը ծածկի. շատի չիւխի վրայ հարիւր կարկատան կայ, էն էլ աղանդաւանդ կտորներով. որը կարմիր, որը դեղին, որը գօլ գօլ. շատի ձեռների, երեսի, միրքի վրայ տասը տարուան աղտ, կեխտ, թոզ ու մոզ կայ,—ամա ինչ կանես, որ տունն ու շիրախանէն հազար բարութիւններով լիքը՝ տրաքում է ու Աստուծոյ հոգի կայ մէջներումը. մէկ օձի ձուն է պակաս նրանց տանիցը: Գինին կարասներով շարած, ամբարը հացով լիքը, կթի կովն ու գոմէշները հորթ ու ձագը տակներին՝ գոմումը պահած, քեահլան ձին թաւլումը, գութանը դռանը լծած, մառանը եմիշով, կախանով, տանձ ու խնձորով խլթխլթում և մտնողին հոտը տեղն ու տեղը բռնում, զմայլեցնում: Որը երկու, որը երեք բաղ ունի, վարելու և արածե-

ցնել - հող ու հանդ ունի: Կարասներով կողակ, կճճներով ղա-վուրմայ, աքաշներով գօխ, բոխ, ողորմակոթ, բղղներով եղ ու կարագ, մոթալներով պանիր—ծո՛վ, ինչ տուն: Մէկ փա-րի բան բազարից տուն չի գայ, բացի իրանց հագնելու շո-րերիցը. էն էլ կտաւ, շապկացու, չուխացու շատը հարսնե-րըն ու աղջկերքն են նրանց համար մանում, գործում, կա-րում: Շատը չորս, հինգ հարս ունի տանը, որ մէկ տեղը ցաւելիս՝ ուզում են գլխովը պտիտ գան ու աչքը կթած ունին, որ տեսնին, թէ իրանց տէրը կամ ղօնաղը ինչ կհրա-մայի՝ որ կատարեն: Մեծ ու պստիկ աշխատում են. մեծի պատիւը գիտեն, նրա հրամանը ոչով գետնովը չի տայ, էն-քան հնազանդ են:

«Բախտ, բախտ էս ա», շատ անգամ ասում է գեղըցին. «փողն ինչ է, էս օր ջէբդ լցնես, էգուց պէտք է մատդ լպըս-տես: Փողը որ կայ ժանգ ա, ձեռի կեխտ՝ էս օր կայ, էգուց Աստուծով մխիթարիս: Թէկուզ փողի համն առած՝ թէկուզ իր միսը կերած, հէսաբը մէկ ա: Սարդարն էլ ա մեր դուռը գալիս, փողատէրն էլ: Օջախս լիք ըլի, տանս բարաքեաթ, որդիքս սաղ սալամաթ, թող օրը հազար մարդ մտնի, հա-զար մարդ դուրս գայ, ինչ եմ հոգում, հացն Աստուծուն ա, ես էլ հետը, ով հասնի թող՚ ուտի. Տէրին փառք՝ տեղը հլայ շատ կայ, տղէքս սաղ ըլին, ջանս ապրի: Ով թամբալ ա, թող նա դարդ անի: Իր տնկած ծառի տակին քնիլը, իր բհամ բերած պտուղն ուտիլը՝ աշխարհք աժի: Նոր չեմ հագնիլ, հին կըհագնեմ, ձեռս ո՞վ ա բռնում, ո՞վ ա գլխիս ծեծում. ես չեմ իմ գլխիս տէ՞րը»:

«Քաղաքը որ մտնում եմ, հէնց իմանաս, թէ աշխարհք սով ա ընկել. էլ ոչ խեր կայ, ոչ բարաքեաթ: Հացն ու ջուրն էլ որ փողովն ըլին ծախում ու առնում, էլ ո՞ւմ դուռը գնաս, ո՞ւմ ձեռդ դէմ անես: Բազի վախտ փողատէ-րը իր կիտուկ կիտուկ մանէթները համարելիս էնպէս գիտես,

հոգին հետն ա դուրս գալիս: Հէնց իմանաս, թէ խազնէն առաջներիցը թև կառնի, կթռչի: Մէկ ձեռդ դէմ արա, մէկ ծիղ էլ չեն տալ, որ աչքդ կոխես: Թո՛ւհ, մարդ իրան հոգին պէտք է ծախի, որ փողի թամահ անի՞: Հազար տա-րի էլ որ քո ագիզ սիրելու դռանն էլ չլինքդ ծռես, կանգ-նիս, սովու մեռնիս, մէկն էլ ա քեզ տուն չի կանչիլ, մէկ սառը ջուր խմացնիլ: Էն մարդն էլ, որ քո տանը կերել, խմել, ամսով, տարով քո աղ ու հացի վրայ ա էլել, աչքը աչքիդ առնելիս՝ հէնց գիտես՝ թէ գիւլլով խփեցին: Ետև ա քեզ դէմ անում, ու աչքը քամակը քցում: Տօ, ասենք ինձ չես ուզում որ ճանաչես կամ սուփրիդ ղրաղը նշանց տաս, տօ, մէկ բարով Աստծու բարին էլ մոռացել ես, որ դունչդ ցցում ես ու ետ փախչում: Ասենք թէ չուխէս մա-հուդ չի, հին, մաշուած, բրդից ա, քոնը նոր, կանանչ մա-հուտ՝ ձեռիցդ հօ չեմ խլում: Քեզ պէս հազար մահուդա-մարդ իմ էս աղքատ չուխիս ղուրբան ըլի, որ առանց ղօ-նաղի հաց չի ուտում: Մարդ ինքը պէտք է լաւութիւն անի, որ Աստուած էլ նորա բանն յաջողի: Էլի Աստուած օրհնի մեր հողը, մեր ջուրը, էլի թէ հոգի, հաւատ, կայ, մեզանումն է»:

Աբովեանից:

9. Գարտիզպանների աւանդական սովորու-թիւնները:

Ջրօրհնէքի թաթախման քշերը ջուրը մի սահաթ ոտը կը լինի, չի գնալ. ոչով տեսնիլ չի, թէ երբ: Արշաւիրը իր մօրիցը ինչ լսել էր, էն էլ արեց. մի բահ վեր կալաւ, գնաց շորերը հանեց, էն ցրտին լողացաւ ու բահը դրուց ջրի մէ-

ջը, միալար ասեց. «բահս ոսկի, բահս ոսկի»։ Խեղճ տղէն էն ցրտի միջին խելքն էլ քիչ մնաց կորցնի, փողասիրութիւնը էնքան յաղթել էր, որ թէկուզ մեռնէր էլ հեռանալ չէր, թաք ըլի բահը ոսկի դառնայ։ Լեզու մեզուն կպել էր, չէր իմանում, ինչ ա ասում։ Հէնց էն ջրի կանգնած վախտը քօռաղատինայ, որ պտի ուզածը կատարուէր, ոսկին մտիցն ընկել էր, ասում էր. «բահս թի, բահս թի։» Լիսը բացուելուն մօտացել էր, որ հանեց տեսաւ, բահը թի ա դառել. քօռ փօշիման գլխին տալով յետ դարձաւ։ Թէ ընչանքայ հիմի էրկաթ էր, մի բան էլ կաժէր, հիմի օխտը չուռուկ շահուց (10 կոպ.) աւելի ոչինչ չի աժիլ. էն էլ թէ որ սաղ ըլէր՝ գլուխը քարը, բահի ծէրը կոտրած էր, թին էլ ընենց դուրս էկաւ, որ ըսկի ոչ մի բանի պէտք չեկաւ։

* * *

Զորեքշաբթի քիշերը լիս Աւագ հինգշաբթի, դեռ Ադամայ մութը չէր կոխել՝ մէրը ճրագը վառեց ու որդուն անուշ քնից վէր կացրեց։ «Վէր կաց, ասեց, ա՛ռ կացինդ, անխօս գնա մեր խնձորենու, ծիրանու ու տանձենու քօքին երեք հետ կացնով տո՛ւր։ Էս օր Աւագ հինգշաբթի ա, ասա. բար (պտուղ) ես տալի, տուր, թէ չէ կտրում եմ։—Էս տասը տարի ա իրեքին էլ, չեմ գիտում, աչք ա դիպել, թէ ընչի՞ցն ա, որ մի պտուղ չեն տալի։ Ողորմածիկ հէրդ ձեր պէս աշխատաւոր էր ա՜, անխօս էս օր վէր կը կենար՝ կերթար ծառ չէր թողայ, կը տար կացնով։ Քանի լիսահոգին սաղ էր, ամեն բարութիւններս էլ կար. ինքը մեռաւ՝ էլած չէլածն էլ հետը տարաւ։

Պռօշեանց։

10. Երաշտութիւն։

Արևը բարձրացաւ. եղանակը շոգ է.
Մարդիկ տապալուած դեռ աշխատում են.
Իսկ դաշտի օդը ինչպէս բորբոքուած՝
Բոլոր կանաչիք անջուր այրվում են...
Երկիրը ծարաւ՝ բոյսերը դեղնած.
Երկինքը կապուած անձրև չէր բերում.
Այնտեղ աշխատանք—վաստակ չքացած՝
Գիւղացին ոչինչ գործ չէր կատարում...
Տէր-հայրը շուրջառ առած ուսի վրայ,
Տէրունի մարդերով ծընկչոք դաշտի մէջ.
Տէր Աստուած, ինչպէս կանչում են հայրն.
Խնդրում են անձրև սուրբ թափօրներով...
Գիւղամիջերումն էլ պառաւ կանայք
Տեսէ՛ք, թէ ինչպէս լաց արտասունքով,
«Սուրբ-խաչի սէրը» շրջում են արագ.
Մատաղներ մորթում—մեղայ գոչելով.
Այս, այն խաչերին,—այս, այն սրբերին,
Որ բարեխօսեն կապուած երկնքին...
Նորահաս աղջկերքը նոյնպէս դարդոտած
Գնացկան ջրերում մին մընից լծուած,
Ջութ էին վարում—դարավում էին
Դէպի երկինքը ու անձրև խնդրում...
Երկու մարդիկ էլ ուղարկուած հեռու
Դէպի Արթինը—սուրբ նահատակից
Քար պէտք է բերէին անխօս—անլեզու,
Որ քիչ հովութիւն լինէր երկնքից...

Իսկ խալիֆայքը նոյնպէս վրդոված՝
Եփէմերդիայով էին որոնում
Անձրևի օրը, —բայց պելացած
Երկնքի երեսին ամպ չէր նկատվում..
«Ի զուր է, ի զուր, սիրելի Տէրտէր,
Արևիս ականջը էլի—քոր եկաւ.
Սա փորձած բան է, անփորձ եղբայրներ,
Երկար ժամանակ դեռ անձրև չի գալ,
Աստուած մեր մեղքից մեզ բարի չի տալ...»
Ասաց ծերունին ականջը քորեց.
Գնացին շուաքը յուսահատ խալխը...
—Կէս օր էր արդէն. յուսահատ խալխը
Դադարած, յոգնած զովանում էին
Թփերի տակին, և չորուկ հացը
Նոքա համ ուտում՝ համ խօսում էին.
«Ափսոս հին ժամանակ, ափսոս քեզ...
Ո՞վ է տեսել չորութիւն էսպէս.
Աշխարհքի մեղքը շատացել է,
Աստուած էլ ահա մեզ պատժում է»։

Աբարատեանց։

11. Նուրին։

Գարունքը քանի գնաց, տաքացաւ. մայիսի մէկին կաթէիր, օգոստոսի ամիսն ըլէր, երկինքը ամէն օր հէնց պարզ ա ըլնում, որ դեղապետի համար ամպի նշան չես գտնիլ. արևի թէժութիւնը քաչալի գլուխն էրում ա։ Էն յիքանիքը, որ մի քիչ ջրգլխին են՝ էլի կանանչի ծեղ երևում ա ափերումը՝ շուաք տեղերումը. թէ չէ, ինչ որ ներքևի յիքանոնց հալն ա, Աստուած հեռու անի. կասես, թէ ամայի չօլ ըլնին. չիման տեղ երազում չես տեսնիլ։ Երեխէքը նուրին (լազարէ) շինեցին ու ման ածեցին, երկուսը կռնիցը բռնեցին, մինն էլ տոպրակ ա վեր կալել, մէկէլն էլ մի պստի բժուլթ ու ման են գալի տները։ Որ դրան առաջին կանգնում են, ասում են.

Նուրին նուրին էկել ա,
Աջբա հուրին էկել ա.
Շիլա շապիկ հաքել ա,
Կարմիր գոտիկ կապել ա։
Եղ բերէք պորտը քսենք.
Ջուր բերէք գլխին ածենք.
Մեր նուրինի փայը տուէք,
Ուտենք, խմենք, քէֆ անենք։

Կնանիքը մի աման ջուր բերում են լցնում էդ նուրինի գլխին ու երեխէքանցը բրինձ, կամ եղ, կամ ձու տալի, որ տանեն քէֆ անեն։

Պռօշեանց։

12. Սուրբ Ականատես։

Աշտարակ գիւղի առաջին լաւութիւնն անողը Ս. Ականատեսն ա։ Կարբու ներքևիցը գետիցը գաւազանն առել ա, աղօթք անելով ընկել առաջ ու քաշ տալով գնացել դպայ ներքև։ Որտեղ գաւազանը խազ արել, լէն առու ա դառել, ջուրը հետն էլ էկել, ոնց որ շողքը մարդու քամակիցը։ Որտեղ առաջ պառաժ քարափ ա էլել, գաւազանով տուել ա, երկու կտոր արել, կամ միջիցը ծակել, ջուրը անց կացրել, ընչանք բերել ա գեղատեղը հանել։ Նոր կամաց կամաց մարդիկ են էկել, տեսել ջուր կայ, գեղ են շինել. որ հիմի էն աննման Աշտարակն ա։

Պռօշեանց։

13. Երկու ճանապարհորդ։

Պատանին պանդուխտ,
Վտակն իւր երկրում,
Խոր ձորերի մէջ
Առաջ են գընում։

Անցան լեռները։
Վըտակն ու տըղան
Ընդարձակ դաշտով
Պիտի անց կենան։

Միայն պատանին
Դանդաղ է քայլում,
Այն ինչ վտակը
Վազում թռչկոտում։

Ուրախ վըտակը,
Տխուր պատանին—
Իրանց դերերը
Այստեղ փոխեցին։

Պատանու բերնից
Մի ձայն չէ լսվում,
Սակայն վտակը
Երգում կարկաչում։

Լռեց վըտակը,
Հանդարտ է գլորվում.
Շտապեց պատանին
Եւ ուրախ երգում։

Վտակն հեռացաւ
Հայրենի երկրից.
Տեսաւ հայրենիք
Պատանին նորից։

Թարգ. Բարխուդարեանցի։

14. Ջրի հերթը։

Մեր գիւղացիք թէև առհասարակ կոպիտ մարդիկ են, բայց այսու ամենայնիւ սոցա մէջ էլ կայ սէր, բարեկամութիւն, հաւատարմութիւն, մեծահոգութիւն և այսպիսի գովանի յատկութիւնք։ Միայն երկու բանի համար խաթրապահութիւն չկայ, այդ

երկու բանն է հողը և ջուրը։ Սոցա համար սաստիկ կռիւներ է լինում և շատ յաճախ գործը հասնում է մարդասպանութեան։ Ահա մեր հեղինակներից մէկը մի այդպիսի պատմութիւն է աւանդում մեզ ջրի մասին, ուր թէպէտ և ոչ կռիւ և ոչ մարդասպանութիւն չի երևում, բայց տեսէք թէ հարևանը հարևանին որքան անիրաւութիւն կարող է անել, եթէ տէրը իր մալին տիրութիւն չանէ։

Համբարձմանից յետոյ մին օր առաւօտենց խեր ու շառը նոր էր կտրել, Հէթումը տեղիցը վեր կացաւ, երեսը լուաց, երեսին մի քանի խաչ հանեց, մտածեց, որ դեռ իրանց յիքանոնց (այգիների) պատերը չափարած չի, մարգ ու մուրգը չորացել ա, մի քիչ լօբի ո[illegible]նի ցանած, ո՛չ բար ա դրած (ամրացնել սրմատները հողով) ոչ ջախած (նեցուկ տուած), ծառերին պատրիս (պատուաստ) չէ դրած։ Ըսենց մի քանի խօսք ասելով՝ գնաց տաշտիցը մի կտոր հաց վեր կալաւ, դըրուց գոտկածալը, էտոնց էլ խրեց մէջքը, բահն էլ դըրուց ուսին՝ հալիւոր հալիւոր ճամփայ ընկաւ դպայ յիքին։ Գնաց յիքին, տեսաւ, որ Ջրի Հերթը իրանց հարևանինն ա։ Բահով կաւառի (ջրի մուտքը) տակիցը հէնց բաց արուց, որ ո՛չով չիմացաւ, թէ ջուր ա կապել։ Հէնց շինեց մարգերը, որ թէ տեսնէին, կասէր. «Ես խաբար չեմ, ջուրն ա ծակել»։ Յետոյ էտոցը հանեց մի քանի բազամարգի, աղջանաբաթ, ղայսի, գեառգեառ (ծիրանների տեսակներն են) ու ուրիշ լաւ ծիրանի շիւեր կտրեց, տարաւ ինչ կնտոտած փիս ծիրանիք, դամբուլիք, շլորիք ունէր նրանց նոր դուս քցած շիւերի վրայ պատրիս դըրուց։ Գնաց մարգերի ջուրը կտրեց լօբու վրայ արուց, էն էլ ջրեց ու բաց թողուց ափան վրայ ու ինքը քաշուեց, գնաց յիքու ներքև, ծառերի որ ճուղքն աւելորդ էր կտրակեց չափար շինելու համար ու մի կանանչ տեղ նստեց, քրտինքը սրբելով ինքն մտածում էր իր արարմունքի համար...։

Ըսենց Հեթումը իր մոքերի հետ էր, որ ջրատէրը բահը ձե-ռին վերևը կաւառը կտրելով՝ ձէն տուեց. «ա՛յ ջուր կապո՛ղ, ձեզ ամօթ չէ՞»։ Հեթումը որ լսեց, թեք ընկաւ, համա ջրատէրը վաղուց տեսել էր, մին էլ ձէն տուուց. «Հեթո՛ւմ ապէր, ախար էս ի՞նչ էք անում»։ Սա տեսաւ որ չի կարաց տափ կենալ, վեր կացաւ ու գոռաց. «Որդի, քու արևը, ես խաբար չեմ. կը լինի, որ ջորն ինքն ա ծակել. ես հէնց որ ներքև էկայ, զատ չի կար. քշերս էլ ջուրը շատ վարար էր տարել, առուի թմբերովը քցել ա, գնացել մարգերը լօ-բին ջրել. հէնց թաց էր, մէկ էլ օրն էի ջրել քուրըս տղի ջրովը. սաքի էկայ, թէ բար գնեմ, տեսայ որ ջրուել ա։ Կորի՛ տա՛ր, աղպէր ջան, քու ջուրն իմ ընչի՞ն ա պէտքը. էքուց էլօր էլ մեր ջրի հերթն ա, քեզ սաղն ասեմ, ուզում եմ ըսկի ջուր չի կապեմ»։ Սաքի ջրատէրն էլ գիտէր, որ սուտ ա ասում, համա ի՞նչ, աբուռիցն ամանչեց, ջուրը կտրեց, գնաց, աղաչանք անելով. «Հեթում ապէր, քեզ ար-քայութիւն ըլի կտրես ոչ. ինչ ունինք, չունինք, չորացել ա»։ Հեթումը ընչանք կացաւ, որ ջրատէրը ոտը յիքուցը դուրս դրուց, էլ յետ գնաց ջուրը քանդեց ու էկաւ ներքև բահը դրուց խլխատակին ու թեք ընկաւ, որ աչքը մի քիչ կպցնի։

Պռօշեանից։

15. Աստուած որ բանն աջողի ոչ, մարդ հազար էլ աշխատի, ոչինչ չի լինի։

Աշտարակցի քաչալ Աղումը մի անգամ մի անձրևային տարի տեսնում ա, որ Երևանու ճանապարհին երկու կոն-դամէջ կոչուած հովիտը շատ սիրուն կանաչել է։—Տօ, չօ-

լի խոտը որ ըսենց սիրուն դուս կը գայ, ցնծին կը տայ, էս տեղը որ վարուի, ցորեն ցանուի, լաւ մասիլ (բերք) չի տա՞լ,—մտածում է Աղումը և միւս տարին եօթն օրավար տեղ սկսում գութան ձգում, մշակ բանացնում, վարում ու ցանում։

Դու ոչ մեռնիս, դրա բաղդիցը էդ տարին անձրև չի գալիս, տարին երաշտ է լինում, Աղումի աշխատանքը ջուր է կտրվում։ Հնձի ժամանակ մի ջվալ վերցնում է նա, գը-նում տեղ տեղ մի մին հատ բուսած ցորենները պոկոտում, ողջ արտը մի ջվալի մէջ տեղաւորում ու յետ դառնում։ Օրը շատ պարզ է լինում, հէնց որ մտնում է ձորը, կամըր-ջին մօտենում, որ տեղից որ տեղ, մի պստիկ ամպ յառաջ է գալիս ու Աղումի ոտը կամրջին գնելն ու երկնքից հեղեղ թափուիլը մին է լինում։ Կամաց շալակը վեր է դնում մեր խելօքը, քաչալ գլուխը բաց անում. «Օխտն օրավարը կօլօ-լել ջվալիս մէջն եմ կոխել, հիմիկէնց դէնը արի էս իմ կօն-դալ (քաչալ) գլխիս։

Պռօշեանից։

16. Փոթորիկ։

Հաւաքուել են մռայլ մութ ամպեր,
Կապոյտ երկինք ծածկել են.
Որոտում է. հրեղէն նետեր
Թռչոտում են դէս ու դէն.
Կատաղութեամբ շառաչներով
Սաստիկ մրրիկն անցնում է.
Կոտրտելով և գոռալով
Անտառը դղրդում է.

Հեղեղներով հոսում է վայր
Անձրևը մութ ամպերից.
Թնդիւն, ճայթիւն և կայծակներ
Նարժում են լեռներ տեղից.
Ծովը շփոթուած եփ է գալիս,
Լեառն-ալիք է բարձրացնում,
Նա լեառն-ալիք բարձրացնելիս
Անդունդներ է բաց անում։
Բոլոր բնութիւնը կարծես թէ
Յատակ ի վեր է լինում.
Երկիրք, գետին, ծով և անտառ
Ծանր հեծում, տատանում.
Մարդ թէ թռչուն, թէ անասուն
Յուսահատուած լիովին՝
Սարսափելով սպասում են
Իրանց կեանքի վախճանին։
Բայց տես, անձրևն յանկարծ կտրեց.
Պայծառ երկինքը տեղ տեղ
Ամպերի միջից դուրս նայեց.
Ծագեց արև հրաշագեղ։
—Այսպէս, եղբարք, մեր կեանքումը
Նատ կը տեսնենք մրրիկներ.
Ջը վհատենք, մրրիկներին
Կը հետևեն պարզ օրեր։

Բարխուդարեանց։

17. Փոխարքայ բանտողներ։

Մի երիտասարդ առաւօտենց բահը բերուց սարքեց, ճլուռի կոթը քցեց վրէն, ծիրանի թափչակն էլ անց կա-

ցրուց, լափչիննեըը վեր դրուց տանը, տրեխները հագաւ, ետոնց էլ խրեց մէջքն ու գնաց փոխարքայ բանատեղ իրանց հարևանի յիքին փորելու, որ նրանք էլ գան իրանցը փորեն։ Հարևանը հալիւոր մարդ էր՝ համա հէնց ոտիցը թեթև էր, որ կասէիր, թէ քսան ու հինգ տարեկան տղայ ըլնէր. բանւորներից յառաջ գնացել էր յիքումը նստել։ Հէնց որ տղէրքը բան ընկան, կաննեց գլխավերևներն ու սիրտ տալով նրանց ասեց. «Դէ, տղէրք ջան, ապրէ՛ք ձեր ջանին մատաղ, աշխատեցէք, լաւ բահի տուէք. ես ձեր վախտը հէնց փոր էի անում, որ բահը ձեռիս դողում էր». ու հանաքներով նրանց էշխի քցելու համար, ասում ա. «Տօ՛, ձեր տղամարդութենին ե՞նչ ասեմ, ձեր վախտին ես քարին հուփ էի տալիս, ջուր էր դուրս գալի կամ հող էր դառնում բռնումս, մածունն անփչել էի ուտում, օխտը հացը մի աման կերակրով էի խփշտում, եղը ջրի պէս էի խմում. հիմի ա որ ոչով ինձ մարդատեղ չի քցում. ափսո՜ս ժամանակ, ինչքան էլ ոտ ու ձեռից ընկած ըլիմ, բանի միջին ձեր պէս օխտը տղին հում հում կուտեմ. դէ, ապրին իմ տղէքը, հա։ Տօ՛, չնեղանաք, էս ասում եմ՝ ձեր սիրտը ուրախացնելու. ղըրթ ա, ասած ա, թէ հիմիկուան տղէրքը անըան են, ծոյլ են, համա ձեզպէսերի համար չի ասած. ապրին իմ տղէքը, մաշալահ, կասես ասլան են, բանը ձեռներին դողում ա, ե՞նչ կասես ըսենց տղին, հալալ ա սրանց հացը»։ Այսպէս հանաքներով մէկին քաջալերելով, միւսին շտապացնելով, երբորդին գովելով ժամանակն անցկացրեց, մինչև որ հացը բերին։ Հալիւորը ձէն տուեց. «Յետ դառէք, տղէք ջան, ձեր արևն ապրի, հալալ ա ձեր հացը»։ Նրանք մտիկ չտուին ու էշխին ընկած ուզում էին էլի փորի։ Համա հալիւորը չթողուց. «Եկէք, ասաց, հաց կերէք, առանց էն էլ ձեր աշխատանքն ինձ հասաւ, բանն ո՞վ անի, ես ու դուն, հացն ո՞վ ուտի, ես ու դուն. հացը հացարարին տուր, մինն՞էլ աւելի»։ Տղէքը

նստեցին հաց կերան, յետոյ էլի բանեցին ընչանք իրիկուան ժամն ու յիքին պրծան։ «Յետ դառէք, ձէն տուուց հալիւորը, կռներներդ դալար, օրհնեալ է Աստուած»։ Խէչ-փունջ, ձէն տուին բանւորները, Հեթում ապէր (ծեր մարդոյ պատուանունն), դու գնա՛ չարազը պատրաստիլ տուր»։ Ասին ու ամենքն իրանց պաշն էտոցով քերեցին, դրին ուսին, եկան տուն։

Ժամից յետոյ ամեն մարդ հաւաքեց իրանց բանւորներին տարաւ հացի։ Հեթումն էլ թօփ արեց իրա բանւորներին տարաւ տուն։ Հացը քաշեցին ու թանով սպասը լցրին երկու մեծ քեղանի մէջ ու կերան։ Հացից յետոյ տղէքը ձէն տուին. «Ապէր, խէչ-փո՛ւնջ»։ Էն սհաթը մին էլ տեսնենք, աչքդ բարին տեսնի, շուջուխ կասես, ալանի, կլպած ու անկլպիլ դեղձի չիր, փշատ, մի կախան էլ հաւող՝ տեփրի մէջը լցրած, դրին մէջ տեղ։ Էս էր խէչ-փունջը։ Բայց այս սովորութիւնը արտերի բաների ժանանակից է մտել։ Խէչ-փունջ ասում են այն փնջան հասկին, որ երբ արտը քաղում են վերջացնում, ցորենը խաչաձև կապում են մշակներն ու բերում տիրոջը նուիրում, նրանից միրգ առնում ընծայ։

Պռօշեանց։

---

18. Լոռեցի և Քուրդստանցի Հայ։

Մի օր մի քանի Լոռեցիք հաւաքուած իրար պատմում էին իրանց ցաւերը, թէ ինչպէս դրացի հարևանները անիրաւութեամբ Լոռեցոց հողերին տիրացել են, և սրանք էլ տգիտութեամբ անհոգ թողել են իրանց կալուածները ուրիշի ձեռին։ Քեօխվէն էլ այս պատմութիւնն արեց։

—Սրանից մի քանի տարի առաջ մի խեղճ մարդ եկաւ մեր գիւղը անումը Նաքարօ, ինքը հայ, ոչ բարով… Էս խեղճ Նաքարօն առաջ սելապանութիւն էր անում Կօզա. մի ձմեռ ալափ չունէր, թէ եզնիքը պահել էր, դիփ էլ սատկոտեցին, որն էլ ծախեց, եկաւ մեր մեծ իրիցին բաղմանչի դառաւ։ Լա՛ւ։ Մի քանի տարի որ անց կացաւ, մի բօստանի տեղ ուզեց մեր մարդկերանցից, նրանք էլ տուին, թէ խեղճ մարդ է, տանի իրա համար մի քանի բան սերմի, տանի իրա օղլուշաղը պահի։ Նաքարօն դարձաւ բօստանչի. լա՛ւ։ Ձմերուկ, եմիշ (սեխ), սոխ, սխտոր, թամբաքու, տակ, գազար, խիար, դթում, քալամ (կաղամբ), ուրիշ ինչ կանանչի որ ասես ցանեց։ Բօստանի կշտին մի դագի պէս բան էր շինել, ինքն էլ էդ տեղ էր կենում գիշեր ցերեկ։ Մի երկու տարի որ անցկացաւ, մի քանի շահու տէր դարձաւ, Տէր Վանէսի հետ ընկերացաւ, ու նրա հետ մի ջաղաց շինեց, հիմի սրանք երկուսով համ բաղ ունեցան համ ջաղաց։ Լա՛ւ։ Սրա վրայ երկու տարի քաշեց, Տէր Վահանը մեռաւ. տղայ զաւակ չունէր, բաղն էլ, ջաղացն էլ մնաց Նաքարօին, էլ օչով դաւի չարաւ։ Նաքարօն երբ որ փողը բօլացրեց, օձի նման խորխրհան էլաւ, ձէն գցեց թէ ես ազնիւ եմ։ Սուտ չէր ասում, գնացել էր մի ազնուականի փող տուել, նրան ազգական դառել։ Բայց ցաւն էս է, որ ազնիւ դառաւ թէ չէ բաղն ու ջաղացը, թագաւորական տեղը, իրան վրայ հաստատեց, թէ էս իմ պապական տեղն է։ Գեղըցիք նոր աչք բաց արին, տուր ու թմբոցը գցեցին, Նաքարօին դուրս արին, բայց էլ ինչ կօգտէր։ Նա իրա բանը լաւ էր բռնել։ Գնաց քաղաքից հողաչափներ բերեց, զեմլամերները եկան թէ չէ, նա թէ առաջ մի բաղատեղ ունէր, սրանք հարիւր բաղատեղ խլեցին մեզանից տուին նրան։ Մի վկայ պէտք էր, թէ էդ տեղերը նրանն էր, վկան էլ հազիր էր փողով կաշառած մէկը։ Հաբա ո՞վ միտք կանէր, որ աղքատ

Շաքարօն վերջը մեր գլխին էսպէս օյին պիտի գնի։—Հը՞, ինչ կասես, ափու, ձեր երկրումն էլ էսպէս բաներ կա՞ն,— հարցրեց քեօխվէն մի ծերունի մարդու, որ ինչպէս երևում էր հագուստից և խօսելուց ուրիշ երկրացի էր։

—Մեր երկի՞ր... Է՜ էֆ... ախպար, մեր երկիր էդման բաներ չկան, ըմա գողութիւն, աւազակութիւն շատ կեղնի։

—Գողութի՞ւն, գողերի մադանը, նրանց վաթանը, բուն մեր երկրումն է։ Դուք հէնց իմանում էք մեզանում գողութիւն չի ըլում, մեզանից քի՞չ են գողանում։ Որ մէկ մեկու վրայ հեսաբ անեմ, տարին էն քիչը մի տասը քսան գոմէշ, մի էդքան էլ եզը, մի երեսուն քառասուն մադիան, հէնց մենակ մեր գեղիցն են գողանում։ Իսկի թողո՞ւմ են, որ եզներդ ջուխտ մնան, եա ձիուդ մէկը երկու դառնայ. մի խօսքով էնպէս են արել, էն տեղն են հասցրել, որ էլ ապրանք չենք պահում։ Շատ թուրքեր էլ մի ուրիշ փեշակ չունին, դրանցը գողութիւն է։ Դրանց մէջ ով որ գող չի՝ նա տղամարդ չի։ Ով որ ուզում է իրա ապրանքը չգողանան, պիտի ինքն էլ գողութիւն անի, գողերի ընկեր դառնայ, գողերին պահպանի, պաշտպանի։ Դրանց մէջ Հարևան Հարևանի տունը կտրում է, ցորենի դէզերը կրակ է տալիս։ Դրանք թարաքամա խալխ են, խուրձը դիզում են թէ չէ՝ գիփ էլ քոչում են գնում սար։ Որ օխտը գեղ մտնես, մի մարդ, մի կատու չես գտնի։ Նոր սկսել են ղարավուլ բանիլ գեղերի վրայ, որ դէզը կրակ չտան։ Էս դէզ կրակ տալն էլ նոր են սովորել։ Հիմի դէզերի կրակը սաղ երկինքն է կարմրացնում։

Աղայեանց։

20. Տարուայ սկիզբը Հայերի մէջ։

Ահաւասիկ մարտ ամիս, որին շատ ցուրտ և երկայն ամիսներ սպասեցինք. բոլոր բնութիւնը հառաչում և կանչում էր մարտին՝ ոչ թէ իբրև տարուայ գեղեցկագոյն ամիսը, այլ իբրև պատճառ մերձաւոր գեղեցկութեանց, ոչ իբրև դալար ապրիլ, կամ գունաւոր իբրև մայիս, ծաղկազարդ և պտղացոյց իբրև յունիս, այլ այդ ամենայն շնորհների նշան տուող, և տարուայ մանկագոյն և զուարթագոյն եղանակի ծնող, այսինքն—գարնան։ Առաւօտն սկսում է կանխել, իրիկունն ուշանալ։ Ցերեկն աճելով՝ իր թագաւորի (արեգակի) ճառագայթներով զարդարվում է. օդը զգում և պահում է տաքութիւն, նոյնն են զգում ջուրն ու հողը. ցամաքած, սնդոցած երկիրը հալեցնում է ձմեռուայ ձիւնն ու եղեամը և կակղանում է. և ահա հինգ վեց ամիս նորա ծոցի մէջ թողած թաղած սերմերը, թմրած թառամած տունկերը ծլում են, սկսում է կանաչել, կարմրել, ծաղիկ երևալ։

Իրաւ դեռ մեր բարձրադիր հայաբնակ աշխարհի ամեն տափերն էլ իրանց կերպարանքը չեն փոխել և նոցա ամենի վրայ այս շնորհքները չեն երևում. դեռ ձիւնն ու սառը յամառութեամբ սարեր ու ձորեր բռնում են, բայց բոլորովին անզգայ էլ չեն. ալևոր ժայռերն սկսում են սև շերտեր ստանալ, հողը թէ և ոչ դալար, գոնէ յայտնի երևում է քօղի տակից և աշխատում է հանել իրանից սպիտակ թանձրութիւնը։ Մեր հիւսիսային խորահովիտները, և առաւել արևելեան և հարաւի եզերքը՝ բարեխառն կլիմաների հաւասար առնում են գարնան առաջին գոյնն ու շնորհքը. այն ինչ արդէն մեր դրացիների և մեր դէպի հարաւ գաղթական եղբայրների երկիրների վրայ գարունը համար-

ձակ փայլում է, և զուարթացած բնակիչներին գործի և գեօսանքի է հրաւիրում։ Ահա տէր Թաթոսի երգաձայնն էլ Երուսաղէմից գալիս է, որ հայաբնակ շատ գաւառներից առաջ տեսնում էր գարնան բերքը.

Հա՛ մրտանք յամիս մարտին.
Ծառերն ամենայն ծաղկին.
Հոտըն գայր գարնանային.
Նոյսն ելնէ Հայոց զատկին......

Արդ անտարակոյս բնութիւնը նորոգվում է, ծերացեալ տարին վերջանում է, կամ նորից մանկանում է. եղանակների և ժամանակների սկիզբն եկել է։ Լաւ կը լինէր որ բնութեան այս նորոգութեան եղանակին՝ ժողովուրդները սկսէին իրանց քաղաքական տարին, և գարնան գիշերահաւասարին կարգէին իրանց կաղանդը կամ խնդարար նուիրամսակը։ Հին ժողովուրդները այս մասումը մեզանից աւելի խելօք և իրաւամբ գործում էին, նրանց առաջև մենք ծաղկած նոր ժողովուրդներս՝ նոր տարին շատ անտեղութեամբ և անյարմար միջոցին ենք սկսում, (ձմեռուայ արևադարձից 10 կամ 20 օր վերջը՝ յունվարի 1-ին)։ Այն հին ազգերից քիչ շատ անփոփոխ մնացած մէնակ Հրեայն մինչև այս օր իր սրբազան տարին գարնան հետ է սկսում. բայց որովհետև ամիսները լուսնի հետ է համեմատում և չէ թէ արեգակի հետ, ուստի միշտ ճիշտ գարնան հետ չէ սկսում տարին։ Բարեբախտաբար այս բանի մէջ նորա հետ և նորանից էլ հին մի ազգ կայ՝ որ նոյնպէս իր հին սրբազան տարեմուտը ճշտիւ նշանակում է իր օրացուցի մէջ, և մինչև այս օր արժանապէս սկսում է այդ տարին՝ երբ արևը Խոյ աստեղատունը մտնում է, որ գարնանմտի օրն է (մարտի 9 կամ 21 նոր տոմարով)։ Այս ազգը՝ Հայ ազգն է, որ իր ճիշտ տոմարով ուրիշների առաջ պարծենալ կարող է։ Ասում են Հայկն է մեզ աւանդել այդ տոմարը, որ Աստծուց առաջաւ-

առաջ, քան Մովսէս Հրէից տումարը։ Հայոց քաղաքական տարին՝ նահանջ չունենալով՝ շարժական և փոփոխական էր. իսկ սրբազան տարին՝ հաստատուն է. որի սկիզբը ոչ թէ քաղաքական տարու պէս Նաւասարդն (օգոստոս) է, այլ բուն արևի ամիսը՝ ԱՐԵԳ։ Օրացոյցդ տես և կիմանաս որ Արեգ ամիսը Խոյի տանուտէրութեան հետ է սկսվում, որ գարնանային գիշերահաւասարի կէտն է, և ուրախութեամբ պարծեցիր նախնեացդ վրայ, որ այս գեղեցիկ բնական ճշմարտութիւնը ջրհեղեղի օրերից անփոփոխ պահելով՝ մինչև մեզ հասցրել են, իրանց գերադիւցազն նախահայր Հայկից առնելով, որ ոչ միայն աղեղի ճարտար շարժիչ էր, այլ և թուերի և չափերի։

Ղ. Վ. Ալիշանեան։

21. Նաւասարդի տօները։

Հայք ունեցել են երկու տարեգլուխ՝ սրբազան և քաղաքական։ Սրբազան տարեգլխին բնութիւնը ծաղկափթիթ ծիծաղով կենդանացնում էր մարդկանց. իսկ քաղաքական տարեգլխին, որ Նաւասարդն (օգոստոս) է, կիսով չափ այրուած բնութիւնը ինքը կենդանանում էր մարդկանց հաստատած տօներով և հանդէսներով։ Տարուայ ամենատաք ամիսը՝ Հայոց բարեկենդանն էր, կաղանդն էր. կրօնական, զինուորական և աշխարհախումբ հանդէսներով՝ Հայոց աշխարհը գարնանանման գեղեցկանում էր։ Նաւասարդի տօները՝ պահապան աստուածների տօներ էին, նախնեաց քաջերի յիշատակներ էին, կտրիճների մրցանք էին, հասարակ ժողովրդեան խաղեր և վայելքներ էին, որ 300 տարուայ չափ մեր երջանիկ նախնիքը կատարեցին, թնդացին, դոփե-

ցին Բագրեւանդայ դաշտերի և բլուրների վրայ, մինչև նոցա տակ ծածկուեցան։ Այդ հանդէսները կատարում էին քրմապետները, նոցա փոխանակեցին խաչապաշտ քահանայապետները, որոնք մեհեանների տեղ եկեղեցիներ շինեցին։ Բայց դուրսը բնութիւնը իր կերպարանքը չփոխեց, ազգը իր հանդէսները չփոխեց. այլ տօները սրբեց, և աստուածներին նուիրելու փոխանակ՝ ճշմարիտ Աստծուն և նորա նահատակներին նուիրեց։ Գրեթէ անկարելի էր՝ որ Ս. Գրիգոր Հայերին հեթանոսութիւնից քրիստոնէութեան դարձնելով, այն հին մեծահանդէս աշխարհաժողով զբօսանքի օրերը անհանդէս անյիշատակ թողնէր։

Նաւասարդից քանի մի օր առաջ կատարվում էր Վարդածաղիկ Վարդանման Աստղիկ դիցուհւոյ տօնը, որի փոխանակ Հայոց առաջին հայրապետը կարգեց Վարդավառ, Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, որ և Հայերը մինչև այս օր պայծառապէս տօնում են։ Իսկ Նաւասարդի առաջին օրը (օգոստոսի 11), որ Հայոց տարեգլուխն է, ազգային ամենից մեծ, պանծալի, սրբազան օրն էր, և հանդէսները շատ օրեր տեւում էին՝ զանազան յիշատակներով, որոնք մի անունով Ամանորայ ասվում էին կամ աշխարհաժողով։ Այս վերջին անունը ցոյց է տալիս, թէ այդ տօնին Բագրեւանդայ բարձրավանդակների հանդիսականները միշտ մեծ բազմութեամբ էին ժողովվում. թագաւորն իր այրարատեան չորս բիւր գնդովը. նախարարները ութ բիւր գումարտակներով, 600 գաւառատեարք և 400 գահակալ իշխաններ, բազմութիւն քրմերի իրանց պաշտօնեաներով, և ուրիշ հազարաւոր հանդիսականներ այս տօնը զարդարում էին։

Ի՞նչ էր այս Հայոց համաշխարհական տօնի պատճառը. Նախ՝ ինչպէս գիտենք հին տարեմուտն էր, որովհետև Նաւասարդ նշանակում է նոր տարի։ Երկրորդ՝

Նաւասարդը Ջրհեղեղի յիշատակն էր, ուստի և այդ օրերը զանազան ջրախաղեր էին կատարվում տապանով Արարատի սարի վրայ մարդկանց փրկութեան տօնը յիշատակելու համար։ Իսկ մենք հիմա, ինչպէս յայտնի է, Ջրի այս հանդէսը վարդավառի օրն ենք կատարում։ Երրորդ տօնն էր՝ Ամանորայ ամենաբերից, ինչպէս առաջ յիշեցինք, որը որ երևի բերքի և առատութեան չաստուած էր համարվում։ Ուրիշ շատ պատճառների հետ մէկն էլ այն էր, իբրև թէ Մասիսի վհի մէջ Արտաւազդի շղթան շների կրծելուց տարուայ վերջին օրը մազի բարկութեան և կտրելու հասնում է, և հազիւ թէ Արտաւազդ սպառնում է տարուայ հետ բոլոր աշխարհքը վերջացնել և աշխարհախումբ տօնը համաշխարհական սուգ դարձնել՝ նաւասարդի օրը դարբինները իրանց սալը ծեծում են, և այդ ձայնից աշխարհքը Արտաւազդի աւերմունքից ազատվում է։ Այժմ ոչ միայն նաւասարդի օրը, այլ և ուրիշ օրերին դարբինները սովորութեամբ սալը ծեծում են, զոր օր. ամենայն կիրակի օրերը կամ չարչարանքի ուրբաթ օրը։ Այս ամենայն յիշատակներից վերագոյն և հնագոյն տօնելի յիշատակ այս օրուանս էր՝ ՀԱՅԿԸ, մեր ազգի նախահայրը, նորանով մեր ազգի ձևանալը, որ մեծ յաղթութեամբ ազատեց Բելի բռնութիւնից։ Այս տօնի սկզբնաւորութիւնը համարվում է 2492 տարի Քրիստոսի թուականից առաջ օգոստոսի 11-ին կամ Աբրահամից մօտ 500 տարի առաջ։ Այս տօնը բուն Օր Հայկական Տօն ազգային էր։ Հայկայ մեծ քաջութեան և անուան համար էր՝ որ նորա յաջորդները նաւասարդի օրերուն իրանց ազգի ույժը ներկայացնող կտրիճ զօրքերի աշխարհագումար հանդէսներ էին անում, և այն մեծ անձի անունը աւելի անմոռանալի արեցին երկնքի համաստեղութեանց մէջ դրոշմելով, որովհետև այն համաստեղութիւնը, որ ուրիշ ազգերը Որիոն են կոչում, մենք անուա-

նում ենք Հայկ։ Եւ այսպէս ահա 44 դար է, որ Հայկայ աստղի բարձրանալու օրերը՝ անխափան յիշեցնում են մեր ազգային և հայկական օրը, որ և մենք՝ ինչ վիճակի մէջ որ լինինք՝ պէտք է նորա յարմար յիշենք, տօնենք և անմոռաց հանդիսացնենք, քանի որ Հայ ազգի անունն և լեզուն պահում ենք։ Այս տօնն էլ քրիստոնեայ Հայերի մէջ անմահացնելու համար, մեր հայր Լուսաւորիչը այս օրը նուիրեց Ս. Կարապետ Յովհաննուն, որ մեր աշուղներին յայտնի մուրազատու Մշու սուլթանի տօնն է։

Նաւասարդից երկու շաբաթ յետոյ՝ Հայերը մէկ աշխարհախումբ տօն էլ ունէին։ Հայաստանի ամենից սիրելի և ամենից մեծ խնամակալ պահապանի անունը յարգելու համար, որ է Անահիտ դիցուհին, որին Հայերը շատ պատւում և պաշտում էին և ոսկի արձաններ էին կանգնեցնում։ Մեր Տրդատ թագաւորի թղթից իմանում ենք, որ այդ Անահիտն է մեր ազգի փառքն ու կեցուցիչը, որին ամենայն թագաւորները պատւում էին, նա է մայր ամենայն զգաստութեանց, բարերար ամենայն մարդկան բնութեան, Հայերի խնամակալն է...։ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Անահտին իջեցրեց Հայոց տիկնութիւնից և տեղը բարձրացրեց Ս. Կոյս Աստուածածնին։

Այս բոլոր եկեղեցական տօները այժմ շարժական տօներ են, ուստի և ճշտութեամբ նոյն օրերին չեն կատարվում, բայց և այնպէս յիշեցնում են հին Նաւասարդի տօները։

Ղ. Վ. Ալիշանեան։

22. Երկրագործութիւն։

Հացաբոյսերը մարդու գլխաւոր կերակուրն են։ Նոցա ծղօտները գետնի վրայ բուսնում են շատ մօտ միմեանց, և նոքա ալիւրով լիք հասկեր ունին։ Սակայն ինչ ծանր աշխատանք է հարկաւոր, մինչև որ ցորենը մշակուի և նորա պտուղը մեզ համար յարմար կերակուր դառնայ։ Հողը պէտք է հերկուի, տափանուի, հասկը պէտք է հնձուի, կամնուի, ցորենի հատիկները պէտք է թողից և կճեպից մաքրուին։ Յետոյ ցորենը գնում է ջաղացք, որը այժմ արդէն մի արուեստական մեքենայի կազմութիւն ունի և ցորենը տրորում, աղում և ալիւր է դարձնում, իսկ յետոյ ալիւրը հացթուխի ձեռքով ջրով շաղախվում ու խմորվում է և ապա թխվում է, դառնում է հաց, նկանակ, գաթայ կամ նազուք։

Ո՞վ կարող է մտքումն անգամ անցկացնել, թէ ցորենը հում հում կարելի է ուտել։ Փորձենք այս և մենք կըտեսնենք, թէպէտ և կարելի է հում հում ուտել, սակայն շատ դանդաղութեամբ է ուտվում և նա այնպէս համեղ չէ, ինչպէս հացը կամ նազուքը։ Բայց և այնպէս մենք պէտք է ընդունենք, թէ ամենահին ժամանակներում ցորենի հատիկները հում հում ուտվում էին, գուցէ լոկ միայն փափկացրած, խանձած կամ եփած. և թէ աղացումն ու թխելը հետզհետէ հնարուեցաւ և կատարելագործուեցաւ։ Ինչ ասել կ՚ուզէ, որ առաջին աղօրիքները շատ պարզ կազմութիւն ունէին, նոքա մէկ քարից էին բաղկացած, որ անշարժ էր, և նրա նման մէջ ուրիշ մէջտեղը ծակ քարից, որ մի փայտէ կոթով պտըտվում էր։ Ցորենը թափվում էր ծակի մէջ, և ալիւրը քարերի ափերից դուրս էր շաղվում, երբ որ մէկը միւսի վրայ պտըտվում էր։ Այս պարզագոյն աղօրիքը ձեռք

աղօրիք էր և նորա պտուտ տալը ստրուկի գործ էր։ Կամնելն էլ այսպէս պարզաձև էր։ Ցորենը գետնի վրայ փռւում էր և մարդկանց ու կենդանիների ոտքով կամ կամնասայլով կոխոտվում։ Ս. Գրքումն ասած է, դու չպէտք է կապես կալումն աշխատող եզի դունչը։ Շատ տեղերում գաւազաններով են ծեծում ցորենի արմտիքը, մինչև անգամ մեծամեծ մեքենաներ են գործածում շուտ և մաքուր կամնելու համար։ Բայց մինչև որ մարդիկ չսովորէին ցորենը ցանել՝ այն և ս մեծ քանակութեամբ, նոքա չէին կարող հնարել կամնելու և աղալու գործիքները։ Եւ ինչպէս սովորեցին նոքա ցորեն ցանելը։ Այն մարդիկ, որ հում արմտիք էին ուտում, երևի այս անում էին սովից ստիպուած, երբ որ իրանց պակասում էր միս կամ հիւթալից պտուղ։ Եւ այն մարդիկը, որ իրանց կերակուրը շատ հեշտութեամբ որսով էին գտնում, միթէ կարող էին մտածել ցորեն ցանելու հնարքի մասին, որ ինչպէս մեր փորձերից գիտենք՝ մեծ նախատեսութիւն և աշխատութիւն է պահանջում և պէսպէս գործիքների կարօտ է։

Գիտնական մարդիկ ասում են, թէ երկրագործութիւնը նախ Ասիայի տաք դաշտավայրերումն է ծագել, որ մեծ գետերի յորդորութիւններով կանոնաւոր կերպով ոռոգվու ն, ուրեմն հին Հայաստանից ոչ հեռու. ապա նաև Եգիպտոսում, որ նոյնպէս տարէցտարի Նեղոսի միջնորդութեամբ ջրով ծածկվում է։ Ուր ջրի այսպիսի առատութիւն կայ, այն տեղ ի հարկէ հեշտ էր ցորեն ստանալը և շատ արուեստ ու հըմտութիւն գործ դնել հարկաւոր չէր, բաւական էր որ, երբ յորդացած ջուրը յետ քաշուէր կամ շոգիանար, գետնի երեսին նստած տղմի վրայ ցորենի հատիկներ ցրուէին և անշուշտ կարճ միջում խոնաւ ու ջերմ հողի վրայ կը տեսնէին առատաբոյս և արագ աճեցող հասած արտ, ուր և առատ հունձը քիչ աշխատող մշակի վարձը կը լինէր։ Այլ է ուրիշ

երկրներում։ Մինչև որ այնպիսի երկիրները, որ ճահճային բոյսերով ծածկուած էին և ճահճային կենդանիների բոյն էին դառել,—չմշակուէին մարդու ձեռքով և մանաւանդ ջրանցքերի միջնորդութեամբ այդ ճահիճները չչորանային՝ նոքա շատ անբնակ և սոսկալի տեղեր պէտք է լինէին։ Եւ ի հարկէ նոցա առաջին բնակիչները յօժար կամօք չէին գաղթի այն տեղ, եթէ, ինչպէս հաւանական է՝ ուրիշներից հալածուած՝ բռնի չստիպուէին այն կողմերը քաշուել պատըսպարան գտնելու համար։ Մենք պէտք է կարծենք, թէ գոքա մեծ դժուարութիւններ և չարչարանքներ կրեցին իրանց բնակութիւնը հաստատելու և սովամահից ազատուելու համար, մինչև որ կերակրի պակասութիւնը էլ զգալի չէր լինում այն ժամանակից, երբ որ մի հնարով իմացան, թէ վայրենի բուսած սննդարար արմտիքը աճեցնել և բազմացնել կարելի է։ Բայց մի անգամ կերակրի հոգսերից զերծ լինելով այնուհետև պէտք է աշխատէին իրանց հաստատ բնակարանները ջրի հեղեղներից ազատ պահել և առհասարակ իրանց բնակութիւնը մէկ մէկու օգնութեամբ և ձեռնտուութեամբ բարեկարգել։ Ահա այսպէս բնութիւնն ինքը իր յաջող և անյաջող հանգամանքներով ներգործեց, որ հէնց այս աշխարհներում երկրագործութիւնը ծագեցաւ և այստեղ միմեանց խիտ բնակուած մարդիկ տեսակ տեսակ արուեստներ հնարեցին և կազմակերպած ընդարձակ պետութիւններ հիմնեցին։

Այս երկիրների ժողովրդից միւս ազգերն էլ սովորեցին երկրագործութիւնը, որ և շատ տեղերում տարածուեցաւ։ Եւ ի հարկէ ուրիշ երկիրներում երկրագործութիւնն աւելի դժուար պարապմունք էր, որովհետև մի և նոյն յաջողակ պայմանները ամենայն տեղ չկային։ Միայն այս պէտք է գիտենալ, թէ ուր որ երկրագործ մարդիկ բնակութիւն էին հաստատում, այն տեղ էլ ծագում էին քաղաքներ ու թագաւորութիւններ։

Թէպէտ Ասիան է երկրագործութեան մայրը, այն տեղ երկրագործութիւնը շատ քիչ տեղերումն է ամփոփուած, այն ինչ ահագին տարածութիւններ կան, ուր այժմ՝ ինչպէս և հին ժամանակներում՝ միայն թափառական հովիւներ են կենում։ Իսկ Եւրոպայում ընդհակառակ շատ քիչ տեղեր կան, որ մէջը երկրագործութիւնը հաստատուած չլինի։

Այսպէս ուրեմն, եթէ մի հովտի մէջ ջրաղաց կամ մի բլրակի վրայ հողմաղաց է երևում, այս ոչ միայն գեղեցիկ տեսարան է մեր աչքի բերկրութեան համար, այլ և նշան է մեզ համար, թէ այդ երկիրը բարօրութեան մէջ է։

23. Հացաբոյս։

Հացաբոյսը Աստուծոյ մեծ շնորհքից մէկն է, և այն մարդը, որ առաջին անգամ հացաբոյսի մշակութիւնը հաստատեց, աւելի մեծ ներգործութիւն ունեցաւ աշխարհքիս վրայ, քան զօրեղագոյն իշխանները։—Մութ անտառները ոչնչացան, տեղը բռնեցին զուարթածիծաղ հասկալից արտերը. օդը փոխուեցաւ, մեծաւ մասամբ մեղմացաւ. հարաւային—բոյսերը այժմ փոքր ինչ հիւսիսում էլ աճել կարող են. ճահիճները չորացան. վայրենի և վնասակար կենդանիները այն կողմերը քաշուեցան, ուր աւելի ազնիւ բան էլ չի բռնում։ Եւ ինչո՞ւ։—Որպէս զի ալրապարունակ խոտերին տեղ տան։

Սակայն հացաբոյսերի մշակութեան հետևանքը միայն այն չեղաւ, որ աշխարհները և երկրի մասերը իրանց դէմքն ու կերպարանքը փոխեցին. աւելի մեծ փոփոխութիւն կրեց ինքը մարդը,—նա կապուեցաւ հաստատաբնակութեան մէջ։ Շրջմոլի և աստանդական կեանք է վա-

րում որսորդը. Նա ամենայն տեղ գտնում է անտառ, ջուր և պատսպարան, լինի այս վերջինը ճիւղերից շինած կամ քարաժայռերի տակ՝ միևնոյն է նորա համար։ Սակաւապէտ է նա, ուստի և սակաւարուեստ է։ Վրանաբնակը իր հօտերով և խաշներով շարժվում է տեղից և ուրիշ կողմն է թափառում, եթէ արօտը պակասում է կամ եթէ տեղը էլ չի հաւանում։ Վրանաբնակի պէտքերն ու արուեստը աւելի պարզ են, քան որսորդինը։ Իսկ երկրագործը պէտք է հաստատ մնայ այն գետնի վրայ, որ նա մշակել է, որտեղից որ կերակուրը իր կենսական պէտքերը ստանում է, ապա թէ ոչ, ուրիշ տեղ քաշուելով, նա ամենայն տեղ նորանոր դժուարութիւնների կըհանդիպի և ուշ վարձ կըստանայ։ Նա շինում է մի հաստատ բնակարան, նորա բերքը բազմանում է, նա պէտք է այդ ուրիշ բաների հետ փոխ է կամ ծախէ. Նորա պէտքերը աւելի բազմաթիւ են, այսպէս ծագում են առուտուր, ձեռագործութիւն, արուեստներ, ուսում, քաղաքական կարգեր։ Երկրագործութեամբ է սկսվում մարդկութեան ամենայն տեսակ յառաջադիմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը. ինչպէս որ նա հողը պատրաստեց և մշակեց մարմնի և ֆիզիքական կեանքի սննդեան համար, այնպէս էլ նա տարածեց բարեբարոյութեան և հոգևոր կեանքի առաջին սերմերը։

Մեզ յայտնի չէ, թէ մարդս իր քաղաքակրթութիւնը հացաբոյսի որ տեսակով սկսեց. բայց այսքան յայտնի է, որ առաջին քաղաքակիրթ ազգերին բոլորին էլ յայտնի էր ցորենը. միայն յայտնի չէ թէ դա առաջին անգամ ո՞ր տեղ մշակուեցաւ։

Մեր հացաբոյսերի հայրենիքը ճշդութեամբ յայտնի չէ։ Արժանահաւատ ճանապարհորդները վկայում են, թէ Միջագետքում Եփրատի ափերի մօտ վայրենի կերպով բուսնում են ցորեն, կարմրացորեն և գարի։ Եւրոպայում առհասարակ

նոքա վայրի չեն բռնում և ոչ էլ վայրենանում են, նոքա նման են ընտանի կենդանիներին, այսինքն ոչխարներին, շներին և այլն, որոնք նոյնպէս այլ ևս վայրի չեն երևում։ Նոքա կարծես տանու բոյսեր են քաղաքակիրթ մարդու համար, որ միայն նորա կշտին և նորա խնամակալ ձեռքով են աճում։

Մեր կողմերում և առհասարակ տաք երկիրներում բացի ցորենից՝ կորեկ, սիմինդր, կարմրացորեն, բրինձ էլ են ցանում, միւս տեսակները, այսինքն գարի, հաճար, վարսակ թէպէտ մեզանում ցանում են, բայց աւելի նշանակութիւն ունին ցուրտ երկիրների համար. դոքա աւելի կարողանում են ցրտին դիմանալ, քան քնքոյշ ցորենը, ուստի հիւսիսում միայն այն վերջին տեսակներից են ցանում։

III. ՈՐՍՈՐԴ

1. Որսորդի երգ։

Սար ու ձոր չափում
Առաւօտը վաղ՝
Նետ ու աղեղ ձեռին՝
Որսորդը անվախ։

Արծիւը օդի մէջ
Թագաւորում է,—
Սար ու ձորի մէջ
Որսորդն իշխում է։

Մինչև ուր հասնում է
Նորա նետը սուր՝
Բոլորը նորանն է—
Գազան, թռչուն։

Թարգ. Բարխուդարեան։

2. Որսի հանդէս։

Առաւօտեան, այն ինչ լոյսն սկսկում էր ծագել, դուրս գալով իմ բնակարանից՝ մեծ բազմութիւն մարդկանց տեսայ, որ քաղաքից գնում էին. և ինձ շատ հիացնում էր, ոչ միայն նոցա միաբանական գնացքը, այլ և մասնակցող խմբերի գեղեցիկ կազմութիւնը, մանաւանդ ձիականների և հետևակների զարդն ու կարգը։ Նոցանից ոմանք տիգաւոր և սուսերաւոր էին, և ոմանք աղեղնաւոր. կային և խմբեր, որոնցից կէսքը բարձած ունէին թակարդներ և ցանցեր, իսկ միւսները բազմաթիւ շներ էին տանում կապերից բռնած. գնալու ժամանակ ամենքը կարծես մի տեսակ ուրախութիւն էին զգում և յարմարական ձևով առաջ ընթանալով՝ խորին խաղաղութիւն էին պահպանում։ Նոքա գնում էին այնպէս ինչպէս որ նոցա գլխաւորը առաջնորդում էր, և մեծ պատրաստութեամբ վերջապէս հասան մի անտառախիտ և ծառազարդ տեղ, ուր որսի կենդանիների բոյլեր շատ կային՝ իւրաքանչիւրը մի ապահով տեղում դադարած։ Նոցա չորս կողմը գումարուեցան որսորդների խմբերը և այլ ևս հեռու չգնացին։ Առաջին նուագին բոլորեքեանք լռութիւն պահելով՝ այնքան ձայն չհանեցին, մինչև որ թակարդներով, շների խմբերով և այլ պէսպէս հնարներով պաշարեցին տեղը, որսի առաջ բոլոր ճանապարհները փակելու համար։ Ապա այս բոլոր նախազգուշութիւնների վրայ վստահանալով, բոլորեքեանք միասին յանկարծօրէն այնպէս աղաղակ հանեցին, գոչելով օդը թնդացրին, որ մինչև անգամ գետնի տակից, իրանց որջերից կենդանիները սարսափած դուրս վազեցին, շփոթուած սկսան իսկոյն փախչել, և ցրուելով թաքկացան և աներևոյթացան այս այն կողմը խիտ անտառի մէջ. իսկ որսորդները վազում էին դէպի անտառների ա-

պաստանած տեղերը յարձակելով նոցա ետեւից շների խմբերը: Հալածուած կենդանիները հնարք գտնելուն պէս՝ կրկին իրանց զարաններիցը դուրս էին ընկնում և այնպիսի արագութեամբ փախչում էին, որ կարծես թէ էլ ետեւներիցը հասնելը անկարելի էր: Իսկ նոքա ամենքը այս տեսնելով՝ շտապում էին միասին չորս կողմից վրայ տալով՝ իրանց քաջութիւնը ցոյց տալու, ով որքան որ կարող էր. և մանաւանդ աշխատում էին կարողութիւններիցն էլ վեր իրանց արագութիւնը աւելացնել: Ես նոցա մէկ մէկից աւելի գերազանցելը տեսնելով, այնքան հիացած ափշած էի, որ չէի կարող այնքան քաջագործութիւնների հանդէսը մանր դիտել: Ես տեսնում էի միայն, թէ ինչպէս ձիանքը մարդիկներիցը առաջ էին վազում, շները ձիերից, իսկ նետերը սրանց երկուսիցն էլ արագ սրանում: Վերջապէս աղեղն յաղթանակեց՝ վայր ձգելով ու սատակացնելով էրէների անբաւ բազմութիւնը. իսկ շատերին չարաչար վիրաւորելով և շատերին էլ վերջին հնարներով թուլացնելով՝ գրեթէ իսպառ սպառեցին որսորդները: Բայց շատ քիչ մնացածներն ևս գնում ու յանկարծակի ցանցերի մէջն էին ընկնում, իսկ եթէ այդ տեղիցն էլ ազատուէին՝ բռնվում էին թակարդների մէջ՝ բոլորովին անզերծանելի մնալով:

Եւ երբ որ բոլոր որսը բռնուեցաւ՝ ահա՝ սկսուեցաւ որսորդական գործի հանդէսն ևս զուարճալի խնդութեամբ: Հանդիսականները մէկտեղ ժողովուելով՝ յաղթող քաջութեան պար պարեցին, նուագաւոր ձայնով երգեցին, իսկ ապա բաժանեցին որսը իրար մէջ ամենայն արդարութեամբ: Ահա այսպէս Աստծուն ևս գոհութիւն տալով՝ ուրախ ուրախ դարձան տուն, ոչ թէ այն պատճառով որ աւար էին բերում, այլ որ ամենայն կողմից գովութեան յաղթանակ էին բերում իրանց հետ:

Մովսէս Խորենացի:

3. Արտաւազդ:

Հայոց թագաւոր Արտաշիսի մահին ժողովրդեան մեծ մասը ինքն իրան նահատակեց, որովհետև նորան սիրում էին, և այդպէս էր Հայոց սովորութիւնը իրանց տէր թագաւորի մահուան ժամանակ: Հանգուցեալի որդին, Արտաւազդը, իր հպատակների այս սարսափելի կոտորուածքը և մահը տեսնելով՝ նախանձելով կանչեց մեռած հօր քամակից. «Երբ որ դու գնացիր և բոլոր երկիրը քեզ հետ տարար, ես ինչպէս թագաւորեմ աւերակներին»: Բարկացաւ հանգուցեալը, նորա ուրուականը գլուխը շարժեց և վրէժխնդրութեամբ անիծեց Արտաւազդին. «Որս գնալու ժամանակ թող բռնեն Քաջերը և տանեն քեզ Մասիս սարի վրայ, այնտեղ մնաս միշտ և երբէք լոյս չտեսնես»:

Արտաւազդը մանկութիւնից սովոր էր կատաղի կեանքին, և աւանդութեամբ ասում են, իբրև թէ վիշապները նորան կախարդել էին: Նա մի օր որսի էր գնացել և ձիու վրայ նստած վարազների ետևից վազելով՝ խոր վհի մէջ ընկաւ: Եւ որովհետև դա ժողովրդեան ատելի էր, դորա անակընկալ կորուստը այնպէս մեկնեցին, իբր թէ հօր անէծքը որդու վրայ կատարուեցաւ, թէ Մասեաց քաջերը հասան, բռնեցին և երկաթի շղթաներով կապկպելով, մի այրի մէջ փակեցին նորան: Միայն նորա երկու հաւատարիմ շները չուզեցան նորանից բաժանուել, այլ անդադար կրծում են նորա շղթաները, որ նա ազատուի և վախճան տայ աշխարհին, որը նա սաստիկ ատում է. բայց դարբինների երկաթ ծեծելու ձայներից դարձեալ զօրանում են շղթայքը: Ահա այդ պատճառով մինչև այսօր մեր դարբինները Աւագ Ուր-

բաց օրը ժամից յետոյ՝ գնում են դարբնանոց և սալի վրայ մի քանի անգամ մուրճը ծեծում են, որ անիծեալ ժառանգը լոյս չտեսնէ։

Ազգային առասպել։

4. Բազէ։

Մի Գերմանացի ճանապարհորդ Կովկասում ման գալով շատ զուարճանում էր, երբ որ տեսնում էր ազնիւ բազէ, որն որ արծաթի գաւազանի վրայ կացած՝ սուր ու դիտող աչքերով նայում էր։ Մի օր, ասում է նա, բազէով որսորդութեան տեսարանին ներկայ գտնուեցայ, թէ և նոյն անգամին բազէն այնչափ քաջութիւններ չարեց, որովհետև այս թռչունները օր և ժամ ունին, երբեմն էլ թոյլ, ծոյլ և անյօժար կենում մնում են, և նոյն իսկ պարարտ լորամարգի տեսքը նոցա արիւնուշտ բարքը չի զարթուցանում։ Իսկ երբեմն էլ ազատութիւնը յիշելով, թռչում և փախչում են, բայց շատ անգամ վերստին բռնվում են։ Որսորդը բազէն արձակեց մի կաքաւի վրայ. խեղճ կաքաւը տեսնելով որ թռչելու մէջ իր սոսկալի թշնամու հետ չպէտք է կարողանայ մրցել, յանկարծակի իջաւ, որ թփերի մէջ պահուի. բայց բազէական աչքերից չկարողացաւ փախչել։ Քիչ ժամանակից յետոյ նորա սուր մագիլների և կտուցի տակ արիւնլուայ եղած մեռած էր։ Տէրը երկրորդ անգամ ուրիշ թռչունների խմբի վրայ ուղարկեց, բայց նա բոլորովին հակառակ կողմը փախաւ և յետոյ իջաւ գետինը, և եթէ մօտ կանգնած ձիաւորները բոլոր ուժով չվազէին չբռնէին նորան, գուցէ բոլորովին անյայտանար։

Բազէով որսորդութիւնը առաջ շատ ծախքերով էր կատարվում, իսկ այժմ աւելի համեստ կերպով, բայց դեռ մեծ ու պզտիկի գլխաւոր զբօսանքներից մէկն է։ Աշնան և գարնան, երբ որ բազէները ճամբորդ թռչունների ետևից են ընկնում, տեղի բնակիչները վարմ (որս բռնելու գործիք) են ձգում, մէջը կապում են փասեան կամ լորամարգ կամ կաքաւ և կամ այնպիսի թռչուն, որի վրայ բազէն յօժարութեամբ է յարձակվում։ Իրանք չուանները բռնած պահում են, և բազէն վարմի մէջ գալուն մտնելուն պէս՝ չուանը քաշում են և բազէն մնում է վարմի մէջ, յետոյ սկսում են կրթել. Նայում են, որ բազէն սևաչեայ չլինի. որովհետև, ինչպէս տեղացիք ասում են, նոքա այնպէս սրատես չեն, ուստի և միայն խարտեաշ աչքերով բազէները որսորդութեան յարմար են դատվում։ Այս ընտրութիւնը անելուց յետոյ, բազէի աչքերի կոպերը մածուցիկ նիւթով իրարու կպցնում են, և կամ աւելի յաճախ՝ մէկ երկու անգամ ասեղ անցնելով իրարու հետ կարում են, և երեք օր այդպէս թողնում են, և ասում են, որ այս կերպով բազէն ընտանենում է կամ իր վայրենութիւնը մոռանում է. վերջապէս սղանդ (գրավանդ) խոտի եփաջրովը լուանում են, որպէս զի վրայի տիզերն ու ոջիլները սատակեն։ Բայց բազէն պիտանի անելու համար գլխաւոր պայմանն այն է, որ նորան քիչ ուտելիք տան։ Ոտներին շղթայ, այսինքն երկաթէ օղակներ են անցնում և կաշիով կապում են մէկ երկաթէ ձողի վրայ, որ գետնի մէջ խրուած է։ Այս անելուց յետոյ բազէվարժը կենդանու աչքերը բաց է անում, և ձողի վրայ երկայն չուան կապելով՝ բազէն ծառի վրայ թռցնում է, և ղայ-իւ, ղայ-իւ գոչելով նորան կանչում է իր ձեռին ունեցած հաւի վրայ և իջեցնում է։ Վերջապէս ձեռքը մսի կտոր է առնում, և շարժելով՝ բազէին հրաւիրում է և այդպէս վարժեցնում

նորան, որ գայ և բազէակալի ձեռքի վրայ նստէ. յետոյ փորձում են և վարժեցնում նաև առանց մսի։

Երբ որ բազէն կատարեալ կրթվում է, նորան սկսում են որսորդութեան գործ ածել. բայց որսից առաջ պէտք է որ անօթի մնայ։ Բազէակիրը կաշու հաստ ձեռնոց է հագնում և բազէն առնում է ձեռքին։ Բազէով որսորդութիւն անողները հասարակօրէն ձիով՝ թփուտ և մացառուտ տեղեր գնում են, իրանց հետը մի խումբ թազի շուն առնելով. ամեն մէկ շան վրայ թաղիք կապուած, որ փշերու մէջ անցնելու ժամանակ չվնասուին։ Որսորդները շարունակ շներին գրգռում են, որ թռչունների տեղը գտնեն, և անօթի բազէն մի օրինակ նայում է չորս կողմը։ Հէնց որ մի թռչուն է երևում, որսորդը բազէն արձակում է, որը կամ անմիջապէս թռչունը բռնում է, կամ անդադար նորա ետևից ընկնում, մինչև որ խեղճ թռչունը մի թփի մէջ գնայ պահուի, բազէն էլ իջնում է և նոյն թփի վրայ նստում։ Շները վեր են կենում և թռչունները նորից դուրս են հանում, եթէ բազէն յարձակուի և բռնէ, վարձատրութեան համար դրսի ուղեղն ու աչքերը ստանում է։ Բայց բազէի բռնած թռչունը ամբողջ և անարատ չի մնում, որովհետև նորան շատ է չարչարում։ Թռչունը բռնելուց յետոյ միշտ բազէի և որսական շների մէջ սաստիկ կռիւը է բացվում, երբեմն բազէն շատ է կատաղում, այն ժամանակ բազէակիրը մի մսի կտոր շարժեցնելով՝ սկսում է ղ ա յ-ի ւ բղաւել և կանչել նորան։ Եթէ բազէն քաջակիրթ է, նաև մէկ վերստ հեռու տեղից դառնում և բազէակալի ձեռքի վրայ կանգնում է։

Վ.ադներ։

5. Ողբ կաքաւու։

Նստեալ կայր ու լայր կաքաւուկն
Ի վերայ քարին. ա՜յ հաւեր.
Ու գանգատ կանէր ձագերուն.
Թռչունք, ա՜յ հաւեր։
    Ի բարձր լերունք ելայ,
    Ի կանաչ մարգեր նայեցայ.
    Թռչունք, ա՜յ հաւեր։

Իջի ոլոգայթ ընկայ
Ի վարմին մէջ ի ծովակին.
Թռչունք, ա՜յ հաւեր։
    Եկին գիս ի վեր առին,
    Զահարեկ սուրըն ցրցուին.
    Զայս իմ կարկջուն վզիկս
    Յականջէ ականջ զենեցին.
    Զայս իմ կարմրուկ արիւնս
    Ի գետին ի վար վաթեցին.
    Զայս իմ կարմրրած կրտնուցս
    Կրրակին կածը հասուցին.
    Զայս իմ մանտրուքայլ ոտկունքս
    Ի ծընկացս ի վար կտրեցին.
    Զայս իմ գունզգուն փետուրս
    Մէկն 'ի սար արին մէկն ի ձոր.
    Զայն որ ի սարն էր ընկեր,
    Զայն իջեր քամուկն ու տարեր,
    Զայն որ ի ձորն էր ընկեր,
    Զայն ելեր հեղեղն ու տարեր։

Եւ սուրբ Գրիգորի նման
Ձիս ի խոր վիրապն իջուցին.
Եկին գիս ի վեր առին
Մէճլիս հաւասարացուցին.
Եւ սուրբ Յակովբայ նման
Մասըն մասըն կըտրտեցին.
Ձլաւաշն ինձ պատանք դըրին
Ու կարմիր գինով գիս թաղեցին։
Ես ձայն գըրեմեայն ածի
Նախահօրն ու մօրն Եւայի։

Ժողովրդական երգ։

6. Հարսանիքի արարողութիւն։

Տղէքն իրանց սրտի ուզած մի եալլի խաղացին։ Հէնց են թռչում, որ կասես ոտները գետինը չի առնում։ Ընչանք եալլու պրծնիլն էլ բարեկամների տնիցը մի մին հաւ էկաւ։ Եալլին որ վերջացրին, զուռնաչին էս հաւերը մի մին ձեռն առաւ ու բարձրացնելով կանչեց. «Թագաւորի մակարներ», քոմմա ձէն տուին. «Հրամէ».—Աստուած ձեզ քարի կամէ, ասաց զուռնաչին, շէն կենայ խեչախպէրը, էս օրս իրան ըլի, Աստուած իր կեանքը երկար անի, որ բերել ա մեր թագաւորին մի լաւ հորս, մի լաւ խալաթ, մի լաւ խօնչայ (թէև մի հաւից սաւահի ոչինչ չկայ), տունը շէն, շէն կենայ։—Մէկէլ հաւերն էլ ըսենց անում անում կանչեց, զուռնէն ածեց։ Էկան տան երթկի վրայ թուրը ղնիցը հանեցին ու ղնի հետ խաչաձև դրին. թագաւորը էս թրի վրայ երեք ծունր դրեց ու թուրը համբուրեց, աղօթք ա-

բուց Աստծուն, որ էն խաչի միջնորդութիւնովը իր թուրը կտրուկ անի ու վեր կացաւ։ Բայց թուրը վեր կալան երկու մարդ, երթկի վրայ բռնեցին. յառաջ մի մենծ աքլոր թագաւորը հորս տուուց, աքլորի շլինքը թռցրուց թրի վրայ ու քցեց երթկովը նեքսև, յետոյ խաչախպէրը, յետոյ մէկն էլ, համա չէ թէ թրի վրայ, մի մատը բռնեց ու աքլորի շլինքը մատով թռցրուց, քցեց նեքսև. յետոյ ամեն չպսակուածները իրանց տնիցն էկած հորսը տուին ու նեքսև ածեցին, որ եփեն իրիկունս հորսի միս ուտեն։ Էս ոլսի սովորութիւնը հարսանեաց ժամանակ՝ նախնի ժամանակներից է մնացել։

Պռօշեանց։

7. Քաջ որսկաններ։

Երկու գեղըցիք, հալալ ախպօր նման,
Թուր ու թուանք կապած սար ու ձոր ընկան,
Որ իրանց համար որս անեն բերեն,
Իրանց օղլուշաղն էնդով կերակրեն։
Հէնց մտան մէշէն, մէկ ծառի վրայ
Տեսան, որ մէկ չաղ չալ աղաւնի կայ։
Ընկերի մէկը միւսին ասեց.
«Տեղս կաց, գընամ, տնիցն աղ բերեմ,
Հլէ էս սհաթին, ես քը մատաղ եմ.
Ատա՛, մեր տղայ, մեր բաղդը բանեց,
Շուտով հետ կը գամ, էս թեւաւորին
Լաւ աչքը բռնի, մնայ էս ծառին։
Մէկ քաբաբ անենք, ուտենք լաւ բաբաթ.
Հիմի գնում եմ, դու գիտես լաւ վատ»։

Նա ուշացաւ, միւսն էլ չհամբերեց,
Տրեխը հանեց, մտքումը դրեց,
Որ ծառը վեր ըլի ու ձեռով բռնի։
Անմիտ որսկանը դեռ կիսաճամբի,
Աղաւնին թռաւ, գնաց իր քէֆին։
Գեղըցու աչքը բաց մնաց, հոգին
Էլ չի համբերեց, ասեց բարկացած.
«Տո՛ չառլամիշ ղուշ, դու որ քու հունարն
Բանեցնիլ գիտես, ես եմ հլէ՜ նաչա՛րն։
Որ դու էտ պստիկ տեղովդ կը թռչիս,
Ձեռս ո՞վ է բռնել, որ ղօլէս փախչիս»։—
Ասեց ու զըր՛խկ—ծառի ծերիցը
Էնպէս դըրմփաց, ու իր ջանիցը
Ձեռք վերցնիլն ու հոգին տալը մէկ էլաւ,
Ու զուռնայ մէյիդն էնտեղ ձգուեցաւ։
Ինչպէս պատահեց, աղաւնու. թևիցն
Մէկ բմբուլ եկաւ ընկաւ վերևիցն
Գեղըցու բերանն, որ ընկերն եկաւ՝
Իշտահը զլած՝ մօտին կանգնեցաւ.
«Ատա, քու փորը խոզի թափան էր,
Ի՞նչ էիր ճաքում, ու էս խեղճն անտէր
Ղշին սա՛ղ սա՛ղ ես դու փորդ քաշել.
Գլխիդ խռով ըլի իշտահդ, փորդ էլ»։
Ասեց. ընկերին տեղն ու տեղ թողաց,
Քամի կուլ տալով իր բանը գնաց։
Աստուած ողորմի գեղըցու հոգուն,
Էն որսն, ընկերն ո՛չ ես տեսնիմ, ո՛չ դուն։

Աբովեան։

8. Որսի սէրը։

Մի որսորդ սարի վրայ ելաւ և մի այնպիսի բարձր ցցի հասաւ, ուր իր օրումը չէր հասել։ Յանկարծ իր առաջին տեսաւ մի տգեղ թզուկ, որ բարկութեամբ ասաց. «Դու ինչպէս ես համարձակվում այսքան ժամանակ իմ սիրուն այծեամներին կոտորել և իմ երամը որըստորէ պակասացնել։ Դէ, պատրաստուէ՛ր, դու պէտք է քո հոգիդ տաս»։ Սարսափեց որսորդը և հազիւ թէ սարի ցցից չգլորուեցաւ անդունդը. բայց փոքր ինչ սիրտը պնդացրեց և խնդրեց թզուկից ողորմութիւն, հաւատացնելով, թէ ինքը այծեամների տիրոջը մինչև այսօր բնաւ չէր ճանաչում։ Թզուկն ասեց. «Լաւ, բայց այլ ևս այս կողմերը չերևաս։ Ես քեզ խոստանում եմ, որ դու ամենայն կիրակի առաւօտեան քո խրճթի առջև մի մորթած այծեամն կը գտնես. բայց վա՜յ քեզ, եթէ միւսներին ձեռք տաս և չխնայես»։

Թզուկն անյայտացաւ, իսկ որսորդը իր մտքի մէջ խորասուզուած դարձաւ տուն։ Այս օրուանից յետոյ իր վարած հանգիստ խաղաղ կեանքը նորան չէր զուարճացնում։ Եօթներորդ օրը առաւօտեան մի գերացած այծեամն կախ էր ընկած ծառի ճիւղի վրայ իր խրճթի առաջ, որ կերաւ նա մեծ արխորժանօք։ Միւս շաբաթն էլ այսպէս։ Վերջապէս վհատեցաւ որսորդը իր ծուլութիւնից. նա ուզեց աւելի սիրով անձամբ որսալ այծեամները, մինչև անգամ ամենայն տեսակ փորձանք յանձն առնելով, քան թէ ուրիշի ձեռքով կերակրուիլը։ Բարձրացաւ սարի վրայ, շուտով նկատեց մի այծեամն սկսեց զէնքը քաշել։ Եւ երբ որ չորս կողմը նայելով թզուկին ոչ մէկ տեղ չնկատեց, ուզեց հրացանը ար-

ձակել, բայց Թզուկը մտաւ նորա ոտի տակ և բռնեց նորա ոտի կոճակը, ցած քաշեց նորան և հազար կտոր արեց ջախջախեց անդնդի սեպացած ժայռերի վրայ։

9. Եղնիկի որսը։

Եղնիկի որսը բախտի խաղ է. և ով որ այդ բանով զբաղվում է, նա հետզհետէ տեսնում է այն բոլոր յատկութիւնները, բարքն ու սովորութիւնը, ինչ որ ունի ամենայն խաղացող։ Եթէ որսողը մի քանի ժամանակ շարունակ յաջողութեամբ եղնիկներ է գետինը ձգում, նա այսպէս հեշտ ձեռք բերած ստացուածքը այնպէս շուտ շռայլում է, ինչպէս որ շուտ տիրացաւ, որովհետև նա յոյս ունի, թէ բախտը ապագայում ևս նորան կըյաջողի։ Բայց եթէ այս յոյսը ի դերև է ելանում, նորա զօրութիւնները սպառում են և սարսափելի յուսահատութիւնը սկսում է նորան ընկճել. բայց և այնպէս նորա զգուշութիւնը չի աւելանում, որովհետև նա, որպէս և ամենայն մարդ, որ երբեմն մի անգամից առատութեամբ վաստակում է, իսկ երբեմն բոլորովին զուրկ է մնում մի չնչին վարձից անգամ,—շատ սակաւ է մտածում տնտեսութիւն անել, այլ միշտ այն յուսով է ապրում, թէ իր բարի հրեշտակը մի օր դարձեալ կը ժպտէ նորան և կ՚օգնէ։

Անհաւատալի բաներ են պատմում եղնիկ որսող որսորդների արիական համարձակութեան մասին, բայց և այնպէս բոլորը ճշմարիտ է։ Ահա մի որսորդ վազում է սիգաքայլ և արագավազ եղնիկի ետևից մի այնպիսի լեռան լանջով, որ մի քանի հազար ոտնաչափ գրեթէ ուղղահայեաց զառիվե-

րութեամբ ամբառնում է և գլխի կատարին ունի միայն մի քանի դուրս ցցուած սուր քարեր, ուր կարծես հազիւ կը համարձակուէր թռչունն անգամ նստել, ևս առաւել մարդ չէ կարողանայ կանգնել։ Տաքացած որսորդը վերջապէս այնքան բարձր գնաց, որ էլ ոչ առաջ և ոչ յետ քաշուել չէր կարող և այն սուր քարից, ուր նա մի նուազ կանգնել յանդգնեցաւ, սայթաքեցաւ և ներքև սահեց։ Այս սայթաքած քայլը անշուշտ նորա կեանքին վերջ պէտք է դնէր, եթէ բարեբախտաբար մէկ ձեռքով պինդ չբռնէր ժայռի ծայրը։ Այստեղ կախ ընկաւ նա սարսափելի անդնդի առաջ բոլորովին անյոյս՝ թէ որևիցէ մարդ օգնութեան ձեռք կարող է կարկառել նորան։ Նորա ընկերները այս նշմարելով և իրանց անձեռնահասութիւնը տեսնելով, վկայ պէտք է լինէին նորա անդառնալի կորստեան։ Բայց նա դեռ օգնութեան ապաւինելով՝ ամենայն խոհեմ միջոց փորձեց, որ վտանգից ազատուի։ Նա իր ոտը աջուձախ տարուբերելով այնքան ճօճեց, մինչև որ ձեռքերով փոքր ինչ վեր մագլցեց, ապա հաստատ հաւասարակշռութիւն պահպանելով՝ վերջապէս վտանգաւոր տեղից ապահովութեամբ, հաստատութեամբ և զգուշութեամբ սահեց և իջաւ։

Որսորդները իրանց ճարպիկութեամբ և բախտի բերմամբ շարունակաբար զանազան փորձանքներից ազատուելով՝ երբեմն այնքան վստահութիւն են ստանում, որ նոքա այնպիսի վտանգաւոր փորձանքների մէջ ևս գլխապատառ ընկնում են, ուր վերջապէս մահ և կորուստ են գտնում։ Երկու որսորդ մի առաւօտ այնպիսի տեղ բարձրացան, որի միակ ապահով ոտի ճանապարհը՝ սառուցով պատած, սահուն էր դառել։ Նոքա վերջապէս հասան զառիվայր նուրբ շաւիղը, որի մի կողմը անելանելի քարափի պատն էր ցցուած, միւս կողմը բաց էր ամեհի վիհ։ Այս շաւղով բախտախնդիրներից մէկը սահեց և անդառնալի ընկաւ խոր փոսի մէջ։

Դժբախտը այնպէս ջարդուեցաւ. սառցի բազմաթիւ սուր սուր ցցերի վրայ, որ նորա դիակի վրայ մարդու կերպարանք էլ չէր երևում։ Գիւղը մահու տուած մի քանի յանդուգն մարդիկ այս ակնյայտնի վտանգը արհամարհելով՝ իջան փոսը և այն զարհուրելի խորքից հանեցին թշուառի դիակը. և՜ ինչ էր նոցա վարձը—մի ճաշ, որ դժբախտի հայրը իր որդու դիակը գտնողների համար պատրաստեց, այդ վաստակաւորներին կազդուրելու համար։

Սիփանայ սարը այդպիսի բաներ շատ է տեսել, որի համար և շատ երգեր են ասվում։

10. Որսորդի երգ։

Թնդում են լեռները, շաւիղը դողում,
Միայն քաջ որսորդի սիրտը չէ դողում,
Համարձակ քայլում է
Սառած դաշտերի վրայ,
Ուր չէ ծաղկում գարունը,
Կանաչ թուփ չըկայ։
Եւ նորա ոտների տակ ծովանման մէգը
Ծածկում է նոցանից գիւղ ու քաղաքը։
Ամպերի ճեղքուածքից
Հազիւ է տեսնում,
Ինչպէս խոր ձորի մէջ
Դաշտը կանաչում։

Թարգ. Բարխուդարեանցի։

11. Մի գիշատիչ կենդանի անտառի մէջ ձմեռուայ ժամանակ։

Հեռու խոր անտառի մէջ շինած է անտառապետի խրճիթը։ Մի գազաչափ ձիւնը ամբողջ աշխարհքի երեսը ծածկել է. անտառապետը միայն մի նեղ ոտի ճանապարհ է բաց արել՝ կոխոտելով իր դռնից։ Բայց սպիտակ սփռոցի վրայ ուրիշ հետքեր էլ են երևում, որոնց ձևերից հաւաստեօք երևում է, թէ այդ դրոշմել են զանազան կենդանիները իրանց ոտներով։

Գիշերուայ պահին, երբ երեսը բաց լրացած լուսինը անվրդով երևում է անտառի ծառերի միջից և արծաթէ գետնի վրայ միայն վա՛յ կանչող բուերի ստուերն է նկարագրում, այն ժամանակ կարիքը ստիպում է մի քանի սոված կենդանիներին մօտենալ անտառաբնակի մեկուսի կացած տանը։ Այսպէս զոր օրինակ ա ղ ո ւ է ս ը իր կարմիր մուշտակով առաջ առաջ սողում է՝ աչքերն ամենայն ուշադրութեամբ բոլորի շուրջը դարձնելով։ Նա գիտէ որ բակի մէջ հաւեր և երդկի գլխին աղաւնիներ կան, և երկուսի ախորժակով էլ նորա բերանի ջուրը վազում է։ Ամեն կողմից պտտում է նա խաղաղ բնակարանի շուրջը, բայց ոչ մէկ տեղ մի բաց տեղ չի գտնում, որ կարողանայ փառաւորապէս մէջը մտնել, այն ինչ տարաբախտաբար շներն էլ նորա հոտը առան։ Սոքա գիշերուայ ցրտին գլուխը բարձրացրած սկսում են ակամայ առանց դադարելու վնգվնգալ և կիսաձայն հաչել և մեր աղուէս պարոնը պէտք է սուս ու փուս դատարկ հեռանայ, ինչպէս էլ որ եկել էր։ Բայց ինչ անէ նա իր սովը յագեցնելու համար։ Այս ձմեռուայ ժամանակին խաղող և կեռաս էլ չկան, թռչունները բուն

չունին երկրի վրայ, իսկ մկները վաղուց հանգստանում են ձիւնի տակ խոր տեղերում։ Մնում է միայն որ ճագար որսայ, ուստի և գնում է այն բլրակի կողմը, որի չորս կողմը ծառեր չկան և ուր բազմաթիւ ճագարներ են բնակվում։ Խորամանկութեամբ քննում է ոտի թարմ հետքերի ձևը և վաղ առաւօտ թփի տակ դարան է մտնում։ Եթէ իր մօտովը մի կենդանի անցնէ, իսկոյն նորա բնակարանի ճանապարհը կտրում է և քշում է դաշտը, որ անպատճառ գերի առնէ նորան։

Բայց անտառապետն էլ սիրում է ճագարին և վաղուց ձանձրացել է նորա թշնամուց, ուստի և ասում է. «ինչպէս բռնեմ այս աղուէսին»։ Տնից առնում է մի թակարդ, մորթում է մի կատու և նորանից հիանալի և անուշաբոյր խորոված է շինում։ Թակարդը ձիւնի տակ խոր փոսի մէջ է դնում, իսկ վրէն պինդ կապում է ամենից համեղ թիքէն, մնացած կտորները մի քանի ոտք հեռաւորութեամբ ցիրուցան դարսում է քաղցր ճաշի հրաւիրելու համար։ Աղուէս եղբայրը խորովածի պատուական հոտն առնում է և աչքերը ջուր կտրած թոնթորելով առաջ է գալիս, բայց այս խորամանկը շատ լաւ հասկանում է, որ կատուի խորովածը դաշտի վրայ չի բսնում, ուստի և վերին աստիճանի զգոյշ է։ Առաջ ճաշակում է մանր փշրանքները և կարգով վերջապէս հասնում է ամենից մեծ, ամենից համեղ կտորին։ Դրախտի հոտը նորա քթի մէջ մտնելով՝ գրաւում է նորան,—բայց նա վստահ չէ այդ համադամ կերակուրի վրայ, նա չէ ուզում որևիցէ փորձանքի մէջ ընկնել. ուստի մեծ և հեռաւոր շրջաններով պտըտում է այն գայթակղեցուցիչ տեղի չորս կողմը և միշտ աչքերը անհամբերութեամբ այն կողմն է թարթում։ Ահա հետզհետէ նպատակին մերձենում է—ահա այժմ մի պահ փորի վրայ պարկեց, որպէս գի իր մեկնած թաթով միւս բռնէ և քաշէ բերանը. ահա քիչ

էլ առաջ է քսվում, և վերջապէս ուզում է մէկ ոստիւն անել՝ հասնել և թիքին տիրել, ապա և փախչել այնտեղից։ Բայց աւա՜ղ, դաւաճան թակարդը արձակուեցաւ և բռնեց նորա վիզը պինդ,—իսկ նա որ՜քան էլ մտածեց, փորձեց, գլխի՜ն վա՜յ տուեց—ոչինչ փրկութիւն չը գտաւ. պէտք է համբերէ, մինչև որ անտառապետը գայ, այս նենգ աղուէսին սպանէ և քերթէ նորա փափուկ մորթը։

IV. ՁՕՐԱԿԱՆ։

1. Երիտասարդների զուարճութիւնները։

Արեգակն՛ էկել՝ երկնքի մէջ տեղը բռնել էր, օրուան փուշը մի քիչ կոտրվել, տաքացել էր։ Սար ու ձոր էրծաթի պէս պլպլում էր։ Էս հագաղին ով որ քանաքեռ մտնէր, հէնց կիմանար՝ թէ երկնքից մէկ աւետեաց ձէն ա եկել. աշխարքս արքայութիւն ա դառել. էնքան տղամարդ, ջահել տղէրք, էրեխէք էին տներիցը դուրս էկել, քուչէքումն ու կտրներին քէֆ անում։ Օտար մարդը հէնց կիմանար՝ թէ էս գեղըցիք աշխարհքի տէր են, դարդ չունին և ամեն մէկը հազար թումանի տէր է։ Ռհաթ խալխը՝ որը ձեռնաբռնուկ էին արել՝ պար գալիս, որը բոլորեշուրջ նստել՝ քէֆ էին անում, որը խաղ էր ասում, որը դամ քաշում։ Էստեղ զուռնէն էր փչում, էնտեղ ճժալախտի էին խաղում, միւս տեղը փահլևաններ էին կոխ պրծնում, եա ղարաչիքը ֆալ բաց անում. մանր տղէքն էլ՝ եա ձնաթօփի էին խաղում, եա աչքակապուկ, եա զօրականի պէս կռվում։ Դափի, զուռնի ձէնն ու հարայ հրոցը աշխարք էին վեր կալել։

Աղասին քէֆն արել պրծել՝ իր դաստէն եաւէն քցած՝

էկաւ մէկ տասը ձիաւորով գեղի միջովն անց կացաւ, որ գնայ՝ կալերի դզումը իր հունարը նշանց տայ, ջիրիդ խաղայ։ Հէնց իմանաս մէկ թագաւորի որդի ա գալիս։ Նարաղ ասպաբը կապած, թուանքն ուսին, թուրը կոխքիցը կախ, ջուխտ փշտովն ու ղամէն գօտկումը, կանաչ մով շալվարը, ղառ կաբէն հագին, գիւլբանդի աղլուխը ճտին, նուղայի թուխ գդակը գլխին կոտրել աջու ականճի վրայ էր քցել։ Գեղըցիք հէնց նրան տեսան թէ չէ, ծափ տուին, պար էկան, ձէն ձէնի տուին ու սկսեցին նրա խաղն ասիլ, նրա գովքն ածիլ։ «Աղասի՛ ջան, գլխիդ ղուրբան՝ էս թասը խմենք քո արևսադաղին, մեր գլխիցը ո՛չ պակասիս, գնա՛, մենք էս ա կգանք», ամեն կողմից ձէն տուին, ու Աղասու թասը խմեցին։ Ազնիւ երիտասարդն էլ՝ ով որ իրան էսպէս պատիւ էր տալիս, գդակով էր անում, քաղցր երեսով գլուխ տալիս ու անց կենում։

Հեռուանց երևում էր՝ թէ ինչ ղիամաթ էր անում իգիթը։ Ձիու անկաճը մտած՝ էնպէս էր քշում, կրակին տալիս՝ որ հէնց իմանաս՝ թևաւոր ղուշ ըլի։ Շատ անգամ ջիրիդը հեռու տեղից շպրտում, ձին չափ էր քցում, ու գետնիցը ծուլ ըլելիս ձիու վրիցը բռնում էր, էլ եդ քցում։ Շատ անգամ հէնց էնպէս դուզ շպրտում էր, ու կրակի պէս եդևիցը հասնում, կալնում, էլ եդ ծուլ անում։ Գետնին վէր ընկած տեղիցն էլ՝ էնպէս էր թամքի միջիցը կռանում, բարձրացնում, որ ջիրիդն առաջին դողում էր. ընկերտանց վրայ էլ որ վախտ վախտ ջիրիդ չէր քցում, էնպէս էր նշանում, որ գդակների ծէրին էր դիպչում, կամ գդակը հետը տանում, որ իմանան՝ թէ նա նրանց ղիմիշ չի անում։ Շատ անգամ թամքի միջին ջուխտ ոտի վրայ կանգնում, էնպէս էր ձին չափ քցում։ Աչք պէտք է ըլէր, որ նրա ռաշըդութիւնը, տղամարդութիւնը, հունարը տեսնէր ու զարմանար։ «Ջանըմ սան, ջանըմ։ Աղա՛սի, մէրդ մէկ հատ ա քեզանից

բերել, հազար տարի անց կենայ, քեզ նման մէկն էլ ա չի՛ բհամ գալ», ասում էին թամաշաւորքն ու խնդում, ուրախանում, ծափ տալիս։

Աբովեանց։

2. Թուանքչի։

Էջմիածնի խաղաղ միաբանութեան մէջ, ուր բոլոր զէնքը աղօթք ու սաղմոսերգութիւններն են, զինակիրներ ինքն ըստ ինքեան աւելորդ են երևում արտաքուստ. բայց ոչ, մենք սխալվում ենք, դրանք հարկաւոր են և կան։ Դրանց անունն է թուանքչի, որ հրացանակիր ասել է։

Եկէք մտնենք վեհարանի տակի մութ սենեակները և կը գտնենք մի քանի եափունջաւոր, վիզերը հաստ, առողջակազմ աշխարհական մարդիկ՝ դաշոյնները կապած, ատըրճանակը կողքին խրած, վառօդամանն ու գնդակամանն աջ ու ձախ կռնատակներովն անցկացրած։ Մի երկայն թախտի վրայ մի կարպետ է փռած և էս մարդիկը էդ տեղ ուտում են, քնում, վերկենում. ոչ անկողին են մտնում նրանք, ոչ շոր են հանում, ոչ զէնք են վերցնում վրայից և ոչ բարձ ունին գլխատակներին։ Նրանց կռներն են իրանց բարձերը, նրանց եափունջիքն են իրանց վերմակն ու մահիճը։ Տան բոլոր զարդարանքն ու կահ կարասիքը պատերի վրայի կախած հրացաններն ու թրերն են, որ փայլում են. մի անկիւնումն էլ մի քանի խորջիններն են թափուած և ձիանց սանձեր ու թամբեր. մի երկու գաւ էլ մի գաւաթի հետ պատուհաններից մէկի մէջն է դրած։ Շատ ուրախ մարդիկ են սրանք, տանն եղած ժամանակը միշտ ասում, խօսում ու բարձր բարձր ծիծաղում են։

Եթէ լսելու լինիս սրանց պատմութիւնները, մազերդ ցից ցից կը լինին, այնպիսի անցքեր են պատմում իրանց կեանքից, կամ իրանց նախորդների գործերից, որ երբեք չես հաւատալ և կըշփոթուիս. բայց իրանց համար դրանք շատ սովորական են։ Նոքա շատ լաւ գիտեն վանքի բոլոր անցքերն ու գաղտնիքները։ Նոքա այս բոլոր գիտեցածները, լսածները իրաւունք չունին միմեանցից պահելու. ով ինչ տեսաւ, ինչ լսեց, ինչ գործողութիւն կատարեց, պէտք է յետ գայ ու իրանց գլխաւորի առաջին բոլոր ընկերների ներկայութեամբը բարձր բարձր մի առ մի պատմի և իւր արած որ և իցէ ծառայութեան համար ստացած վարձատրութիւնը լիովին դնի իւր ընկերների առաջը՝ վերջումը հաւասար բաժին անելու համար։

Սոցա պատմածը օտար մարդ իրաւունք չունի լսելու, իրանցից մինը էլ իրաւունք չունի մի չնչին լուր ևս դուրս տանելու. եղբայրը, որդին, կինը չպէտք է իմանայ թուանքչու արածը։

—Ինչ որ անես, տեսնես, լսես՝ պէտք է գաս էս չորս պատի միջին սրտիցդ թափ տաս, պատմես ու քարը վերցնես քարի տակը դնես, խրատում է թուանքչիբաշին մի նոր մըտնողին։ Էս տան ամեն մինը մեր աղէն ա, մեզ կարող ա հրամայել, ջրի, թրի, կրակի առաջ ղրկել, ամենին էլ պտի լսենք, պտի գնանք, չէ ասել չկայ։ Հասկացա՞ր. աղբէր, որդի՛, հոգի՛—ցուցամատը ծանր ծանր շարժում է գլխաւորը. դու քեզ չափ ու ձև արա՛. թէ որ էս բաները չես կարող տանիլ, թէ որ լեզուիդ սանձ չես կարող դնիլ, հէնց էս սհաթը վեր կաց, սուս ու փուս քաշուի գնա՛. թուանքչին սիրտ չունի, իր հօրն ու որդուն էլ չի խնայիլ՝ եթէ նրան մէկը խափէ ու խօսքին հաստատ չմնայ։

Երբ որ նորանից խօսք է առնում՝ գլխաւորը մի

թուանքչու հրամայում է. «Ա՛յ տղայ, վեր կաց էն գաւն ըստեղ բեր.» և գաւով լիքը գինին մէջ տեղ է գալիս։

—Էս մեր նորընծայ աղբօր կենացը, տղէք ջան, լցնում է Սարօն գաւաթը, սրա ոտնամուտը շնորհաւոր ըլի, եգիթ ըլի, վանքի ու վանքցոնց ուզուրին (սիրոյն) գլուխը յետ դրած ըլի, մեր աղբերութիւնի մէջ էլ երկարատև ըլի։

Համբուրում է գլխաւորը նորեկին, նա էլ նրա ձեռքն է պաչում, ճակատին դնում, և գաւաթը բոլոր ընկերների մէջ կարգով պտտվում է։

Թուանքչիբաշին ընկերներից մէկին հրամայում է, որ ցոյց տայ նորեկին իւրեանց բոլոր նշանաբանները ու ծանօթացնի իւրեանց կանոնների հետ։

Երկու երեք օրի մէջ նորընծան քաջ գիտէ շան պէս ոռնալ, կատուի պէս մլաւել, հաւի պէս կչկչալ, խոզի նման մռթմռթացնել, ծտի նման ճռճռացնել. գիտէ, թէ աջ ձեռով ձախ ականջի դմակը քորելը, ճկութով աչքը մաքրելը, մտրակի կոթը բերանը դնելը և այլ այսպիսի նշաններն ինչ կը նշանակեն. մի խօսքով նա կարճ միջոցում տեղեկանում է թուանքչիական բոլոր գաղտնիքներին։ Դրանից յետոյ մի առ մի պատմում են նորեկին ամեն անցեալները, էլ նրանից հարիւր տարուան եղածը անյայտ չի։

Այժմուս այս թուանքչիների թիւը շատ փոքրացել է. Յաւ առաջ, պարսից բռնակալութեան ժամանակը՝ շատ շատ էին, երբ նրանց պարտականութիւնն էր գիշերներն էլ հըսկել պարսպի գլխից վանքը։ Այժմ նրանք պարապած են Էջմիածնի արտաքին հասարակական ծառայութիւնները կատարելով։ Նրանք են նամակատարները, պատժուելու հոգևորականների քամակից գնացողը,—գիւղերում վարդապետների հետ պ տ ղ ի ասած տուրքը ժողովը, կալաչափի օգնականը, և այլն։

3. Արանչիք։

Հին Հայաստանի վանքերը ոչ միայն ինչպէս աղօթարան են ծառայել ջերմեռանդ Հայ-քրիստոնեաներին, այլև նրանք բերդ ու պաշտպան են եղել թշնամու յարձակմունքների դէմ, նրանք ապահարան են եղել նուիրական աւանդների ու գիւղերի թանկագին իրերի։ Օտարը երբէք չի կարծիլ, թէ այս վանքերի պատերի մէջը մի նշանաւոր տեղ դատարկ է. թշնամին ամենևին չէր կարող մտածիլ, թէ իւր հալածած Հայերի այս աղօթատունը, որ հիմի իւր աչքին մի դատարկ տուն է ներկայացնում՝ մի քանի պատերի վրայ քաշած նկարներով, պէտք է թաքցրած ունենայ իւր մէջ շատ՝ իւր ագահութեան կերակուր՝ գանձ։ Հմուտ ճարտարապետը այնպէս չի շինել ապահարանների մուտքը, որ անտեղեակ օտարը կարողանայ ծիծաղել իւր վերայ։ Եթէ պատահել է, որ մահմետական տիրապետողը իւր շահամոլութիւնը լցնելու համար չուեցնելու հրաման է տուել, մեր քաջ պապերը մի կողմից իւրեանց դուրս գնալու պատրաստութիւնն են տեսել, միւս կողմից գիւղի հազուագիւտ բաներն այս ամուր ապահարանների մէջն են ածել. մի քանիսն էլ վանքի կտերն են ամրացել, կռիւ են տուել և պահապան կացել։ Ո՞վ կերևակայէ, թէ այդ միապաղաղ չորս պատը երկու եկեղեցի ու ժամատուն է իւր մէջ պարունակում. կտեր բաժնում էլ կայ սեղան ու ժամատուն. Երբ կարող է թշնամին մտքովն անց կացնել, թէ իւր մտած տեղը մարդաբնակ է. դա կարծես մի դատարկ և դռները բաց մի եկեղեցի է, բայց այնու ամենայնիւ իւր գլխին գիւղի ժողովրդեան մէկ մասը նստած՝ դիտում է թշնամու ամեն մի քայլուածքը, դոքա են ա ր ա ն չ ի ք։

Երկիւղի ժամանակ քթոցը կախ է ընկնում եկեղեցու կտրից պարանով, և ծերեր, հիւանդ կանայք բարուրը գրկին առած և ուրիշ կարիք ունեցողները՝ մէջը նստում են և քթոցի հետ վերև համբարձում։

«Ձեզ տեսնեմ, ձեր ջանին մեռնեմ, իմ կտրիճներս» խրախուսում է ներքևից գեղապետը արանչիներին, «օյաղ կացէք, գեղն ու չիքանիքը լաւ պահեցէք, ընչանք լաւ մթնի ոչ, ընտեղից ցած չը գաք, հալալութիւնով, հերթով չիքանիքը ջրեցէք, ընչանք շատ կարիք չը լինիք, թուանք չի ժաժ տաք, աշխատեցէք տեղներդ թաքուն պահել, երբ որ տեսաք թէ էլ ճար չը կայ, արիւններդ էլ մի խնայէք»։

— Մեր աչքի, մեր գլխի վերայ, պատասխանում են արանչիք։

Բայց յանկարծ, երբ որ արանչիք էլ ոչ ոքին չեն սպասում, ներքևից լսվում է երկու անգամ ծանր և երեք միմեանցից շուտ շուտ դռան թխթկոց. սրանից յետոյ էլ երկու անգամ ծանր և երեք շուտ շուտ հազի ձայն. այս նշան տալու ձայն է։

Մեր տղէքը չեն վստահանում քթոցը կախ անել, վա՛յ թէ մի օյին են ուզում գալ, ասում են նոքա իրանց մէջ։

«Որդի՛ք, գիտէք, ի՞նչ կայ, ասում է մէկ ծերը. Աստծու անումը տուէք, քթոցը կախ արէք, դուք արանչի էք. դուք գիտէք, թէ արանչու պարտքն ինչ ա, դուք որ կաք, ես սհաթըս գեղի տէրն ու պահապանն էք, դուք ձեր ընտանիքիցը յետ էք ընկել, որինն աչքերից տակն էք առել, գլխներիցդ ձեռք էք վեր կալել, որ գեղը պահէք, ըստեղ մնացած անկեալ-ունկիւլներիս համար ջրի ու ապրուստի թադարիք քաշէք, ինչ երկարացնեմ. սաղ գիւղը էս օր ձեր ումուտին ա, տեսէք, վրըներդ մտիկ ես տալիս, մարդի աչք ա ծակում ձեր թուր ու ասպարի պսպղոցը, էլ ինչ էք շատ միտք անում, ումնից պտի վախենաք, վերև եկողը մի

մարդ պիտի ըլի, որ կրակ էլ դառնայ, էրիլ չի կարող, գիւլլախորով կանէք. վերև քաշեցէք այդ մարդին, բալքի հէնց մեզանից ա, Թուրքերի ձեռքից փախստական մեզ ա հասել»։

Արանչիքը կարմրեցին ու ձեռաց պարանով մի քթոց ներքև թողին։ Խորհրդական անձը նստեց քթոցի մէջ և երկու անգամ պինդ ձգեց պարանը։ Այս նշան էր պատրաստութեան, և ահա օդի մէջ քթոցը վերև համբարձուեցաւ։

Իսկ եթէ թշնամին իմանում էր դրանց թաքստեան տեղը, այն ժամանակ վերևի պատի միջից դուրս ցցուած ղարաւուլատեղերից արանչիքը հրացանների ճայթոցներովն իրանց այն տեղ լինելը հաստատում էին և թշնամու գլխին կարկտի պէս գիւլլէք էին շաղ տալիս։

Պռօշեանց,

---

4. Աստղեր։

Հայրի՛կ, ա՛խ, ինչ գեղեցիկ է
Պարզ երկինքը գիշերով,
Ինչպէս սիրուն զարդարած է
Նա անհամար աստղերով.
Թէ ուղիղ է, որ ամեն մարդ
Մի աստղ ունի երկնքում,
Ինչի՞ ապա բոլոր աստղեր
Միատեսակ չեն փայլում.

Ինչի՞ համար միայն տեղ տեղ
Վառվում են լոյս աստղեր,
Ի՛սկ մեծ մասը այնպէս մանրե՛ն՝
Ասես թէ են միայն կայծեր։
Ինչ լաւ կը լինէր, որ բոլորն էլ
Այնպէս պայծառ փայլէին,
Ինչպէս ահա, տես, այն աստղը,
Որ վառվում է մեր գլխին։

Հա՛, իմ որդի, գեղեցիկ է
Պարզ երկինքը գիշերով.
Նորան այդպէս զարդարել է
Աստուած կարող իւր ձեռով։
Ճշմարիտ է ամեն մարդ էլ
Մի աստղ ունի երկնքում.
Եւ քեզ կասեմ ինչի՛ ողջն էլ
Միատեսակ չէն փայլում։
Ինչպէս այս տեղ երկրի վրայ
Մարդիկ միմեանց չեն նման.
Խելքով, գործով, բարք ու վարքով
Են միմեանցից զանազան,—
Ահա՛ այդպէս էլ երկնքում՝
Բոլոր մարդկանց աստղերը
Հայելու պէս ցոյց են տալիս
Իրանց տիրոջ պատկերը։
Բայց մի՛ կարծիր, որդեակ քաղցրեկ,
Որ այն վառ վառ աստղերը,
Որոնք իրանց պայծառ լուսով
Զարդարում են երկիրը,
Հարուստներին են պատկանում
Կամ աշխարհի մեծերին.
Ջէ. ոսկին, իշխանութիւնն
Այնտեղ ոչինչ չունին գին։

Շատ իշխան կայ, որի աստղը
Հազիւ հազ է պսպղում,
Աղքատ էլ կայ, որի աստղը
Գոհարի պէս է փայլում։
Ինչ մարդ այստեղ զարդարած է
Առաքինի գործերով,
Նորա աստղն էլ միշտ վառած է
Գեղեցիկ, պայծառ լուսով։
Հայրի՛կ, ա՛խ, տես այն գեղեցիկ
Մեծ աստղը թռաւ իւր տեղից,
Թռաւ ու հանգաւ և մի պայծառ
Գիծ թողեց իւր ետևից։
Ասա՛, հայրի՛կ, այն ո՞ւմ աստղն էր.
Ափսո՜ս, ինչի՞ նա հանգաւ.
Տես երկնքի այն մի կողմը
Ինչպէս յանկարծ մթնեցաւ։
Այո՛, որդեակ, հազար ափսոս,
Որ պակասեց երկնքից
Այն վառ աստղը, որ գեղեցիկ
Լոյս էր տալիս վերևից։
—Այս րոպէին մի ազնիւ մարդ
Աստրծուն տուեց իւր հոգին.
Մի ազնիւ մարդ, որ միշտ անկեղծ
Ծառայել է իւր ազգին…

Բարխուդարեանց։

---

5. Անի:

Մէկ տափարակ դուզ տեղ բաց է ըլում յանկարծ տեսնողի առաջին, մէկ մեծ դաշտ չորս կողմը սարերով պատած՝ աջ ու ձախ սեւին տալիս, ու քանի գնում ա մարդ, ամպ ու դուման քաշվում, պարզվում են. հէնց իմանում ես թէ առաջիդ մէկ էնպէս քաղաք ա բաց ըլում, որ հազար հազար կենող միջումն ունի, ու ցրտի եա շոքի ձեռից բեզարած՝ ուզում ես, որ շտապես, գնաս մէկ աստուածասերի դռան վէր գաս, դինջանաս, էլ եդ ճամբէդ բռնես, գնաս: Մէկ տեղից ահագին բերդի պարիսպն ա քեզ խաբում, մէկ տեղից զարմանալի եկեղեցեաց գմբէթն ու մեծութիւնը, միւս տեղից բարձր մինարէքը, քօշք ու սարայի գլխները. մտքումդ ասում ես՝ թէ էս տեսածդ մէկ մեծ, զօրեղ թագաւորի թախտ պէտք է ըլի, էս տեղ ոսկի ու արծաթն աղպի հետ պէտք է խառը ընկած ըլի, էստեղ օրը հարիւր քարվան ներս մտնի, հարիրը դուս գայ: Բայց ինչ, ջինս, մարդ, անասուն չես տեսնում, հէնց ջամդաքակեր ագռաւներն են աչքերիդ սեւին տալի:

II.

Հանգստարանի ձէն էր գալիս, որ մէկ քանի բէզարած ճամփորթք գիշերուայ կէսին էստեղ հասան: Լաւ կտրիճ մարդ պէտք է ըլի, որ էս ժամանակին էսպէս չօլ եաբանի տեղը սիրտ անի մտնի: Նրանք չէին գիտի, թէ ուր են. Անու քաղաքի անունն էլ չէին լսել, ուր մնաց իմանային, թէ նրա խարաբէքը դեռ աշխարհքում կան: Հեռուանց տաճարների, բըջերի ցից ցից գլուխը նրանց խաբեց: Ղորդ ա՝ աքլորի ձէն չէր գալիս, ամա սարերի չոբանի ձէնը լսելով՝ էլ

մտիկ չարին ու որ չմտան էս լուռ, տխուր պարսպների մէջը, հէնց իմացան՝ թէ մէկ մեռելատուն կամ գերեզմանատուն ընկան ու ամեն մէկ ձիու ոտի շփլթոցը եա իրանց քաշած շունչը սար ու ձոր կատաղացնում ա:

Ամեն մարդ փորձած կըլի, որ մութը ժամանակին մարդ որ մէկ գերեզմանատան կամ քանդուած եկեղեցու ղրաղով է լա անց կենում, սիրտը թուլանում ա, ջանը զարզանդում, հազար միտք հոգին կտրատում, քարերն էլ դեւ համարում ու հարամի, որ իրան կամենում են ուտել, շատ անգամ էլ ուշագնաց ըլում: Սրա պատճառը բոլորը էս ա, որ մարդ սովոր ա, ինչ տեղ տուն ա տեսնում եա շինութիւն, կարծելով՝ թէ մարդ էլ կըլի ու եդոյ՝ որ ձէն չի լսում, էնպէս կարծում ա՝ թէ անպատճառ չար հոգիք են էնտեղ բնակւում. թէ չէ մեռելի չոր մարմինը եա խարաբայ պատերը ի՞նչ զօրութիւն ունին, որ մեզ ինչ անեն: Էլ ո՞վ սիրտ կանէր տպա կամ եկեղեցու մօտանայ եա մէկ քուրջ մտնի: «Տղերք՝ չար սատանի թուրը գլխներիս խաղում ա», ձէն տուեց պինդ սրտով քաջն Աղասի, «տղամարդութիւնն էսպէս տեղը մալում կանի. եարաղ, ասպաբ հազրեցէք, ես մէկ շունչս առնեմ, եաւաշ եաւաշ մէկ մէկ աչք ածեմ, տեսնեմ՝ թէ տեղըներս ռահաթ ա, թէ էլի սրով ու արնով պէտք է եա գլուխ պահենք, եա գլուխ կտրենք»: Շատ էլ խնդրեցին ընկերքը՝ որ չանի, ականջ չարեց. թվանքն ուսին դրեց, փշտովները հազրեց, սուրբ Սարգսի անունը տուեց ու ոտը փոխեց: Հաւատարիմ շունը գլուխը նրա ոտիցը չէր հեռացնում. մէկ հոտ առնելիս եա շփլթու իմանալիս՝ կանգնում էր, եդի ոտների միննն էլ ցցում, երկար վախտ ականջ դնում, յետոյ երըմիշ ըլում:

Հէնց մի քիչ հեռացան թէ չէ, մէկ եկեղեցու դռնից կրակի լիսն ընկաւ Աղասու աչքը. էլ միտ չի արեց, թէ էսպէս տեղը գողից, հարամուց աւելի ուրիշ օքմին չի ըլիլ,

Թուշ կրակի վրայ գնաց։ Աստուած հեռու տանի, ինչ նա տեսաւ. տասը քուրդ եկեղեցու մէջ տեղը կրակ էին արել, չորս կողմը նստել խորոված էին անում, շամփուրներով բերանները քաշում, ուտում, խնդում ու աչքերը եա դուռը քցում, եա պուճախը։ Հարամին ինչքան գազան էլ ըլի, շատ անգամ իր շվաքիցն էլ կը վախենայ։ Աղասին եաւաշ ներս մտաւ, ծանր դէմքով առանց բարով տալու կրակին մօտեցաւ ու ձեռը մեկնեց՝ որ մէկ խորովածի շամփուր էլ ինքը քաշի։ Նրա դեղնած մեռելի պատկերը, նրա անահ շարժմունքն ու էնպէս անժամանակ վախտը ներս գալը, որ չտեսան քրդերը, հէնց իմացան՝ թէ նա էն աշխարհքիցն է վեր եկել. լեզուները չորացան, ձեռները թուլացան. Ի՞նչ կը կարծէին, թէ էն հագաղին խանորդի մէն մէնակ սիրտ կանէր էն աւազականոցը մտնէր, որ ցերեկն էլ հարիր մարդ զարզանդում էին մօտովն անցկենան, որ հազար տատարուց աւելի էլ խանաորդի սիրտ չէր անում, որ գայ էն հազիր շինած տներումը կենայ։ Հէնց գիտես՝ թէ մարդիկ չըլին առաջին. աչքը խոժոռած՝ մէկ դէս քցեց, մէկ դէն, մէկ բառ էլ չասեց, լուռ մնաց։ Մէկ շամփուր խորովածից որը կերաւ, որն էլ էդ կրակը քցեց, տաճարի հիանալի շինուածքին ու գեղեցկութեանը մտիկ արեց ու գլուխը ժաժ տուեց։ Քրդերը փէտացած մնացել էին նստած. աչքը որ յանկարծ նրանց վրայ չխոժոռեց, ամէն մէկը տեղն ու տեղը ուզեցաւ որ հալչի. հէնց գիտէին թէ մէկ դև է իրանց առաջին։ Էնքան էսպէս նրանց աչքը մոխիր ածեց, որ ընկերների շփլթուն իմացաւ, ու շունը ուրախ ուրախ ներս ընկաւ, ոտներովը փաթաթուեցաւ։ Հէնց շունը տեսան հարամիքը թէ չէ, աչքերի փառը վէր ընկաւ, ամեն մարդ թրի վրայ վազեց, որ նրան փառչալամիշ անի. առաջի թուր վրայ բերողի գլուխը կէս էլաւ, փշտովների երկուսն էլ իրանց հօրսը ճարեցին, ու ղամէն ձեռն առած՝ որ գոռաց

ոչ. «տղէք, ձեր արևին ղուրբան, Աստուած մեր կողմն ա, դուռը կտրեցէք, որ սրանց մատաղն էս գիշեր անենք»։ Հայի լեզուն որ բաց չեղաւ, հէնց բռնես պատերը լեզու առան։ «Աման ձեր էկած հողին ղուրբան, ճար ունիք՝ տեսէք, մեզ ազատեցէք, տնով տեղով ձեզ եսիր կը դառնանք»։ Տասը տասնըհինգ Քրդստանցի Հայ էլ որ էս կողմից, էն կողմից գլուխ չի բարձրացրին ու քրդերի մնացած թրերն ու մզրաղները ձեռք առան, քրդերի աստղը թեքվեցաւ, ուժը կոտրվել էին, երկուսը մնացել եարալու, սրանց էլ կապեցին, ու աչքդ բարին տեսնի, ոչ մի ժամանակ մարդէ քաջութիւնը էն բարերարութիւնը չի արել, ինչպէս հէմիկ։—Աղջիկ ասես, տղայ, հարս, երեխայ, ծծկեր՝ հազար չվանով կապած՝ տուն էին արել, Ղարսից եսիր բերել, որ տանին՝ եա սարդարին փէշքաշ անեն, եա Ախալցխա ծախեն։ Ո՞ւմ էսպէս սհաթին մարդ կեանք տայ, որ նրա առաջին ծունր չդնեն, երկրպագութիւն չանեն. բայց հսկայն Աղասի ինքն էր ընկնում նրանց ճտովը, ինքը նրանց կապը ետ անում, ինքը երեխին ջոկ, մօրը ջոկ, սիրում, գուրգուրում, որ Աստծուն փառք տան, սուրբ Սարգսին խունկ ու մոմ վառեն, թէ չէ՝ էս իր հունարը չէր։

Փոքր որ դինջացան, Աղասին Քրդստանցի Հայերին հարցրեց որ իրան միամտացնեն՝ թէ էն գիշերը կարո՞ղ են էնտեղ ապահով մնալ՝ թէ ոչ։ «Աղա՛յ, գլուխդ, արևուդ ղուրբան, վալլախայ չընք գինայ, թէ էս անիրաւ լաճերիցն էլ կան, թէ չէ, ամա օյաղուին աղէկ է։ Դու դարդ մի՛ արա, ռահաթ պարկի, մեր երեսն ոտացդ հողն ըլի»։

Հէնց էս մասլահաթին էին, մէկէլ էն տեսան՝ որ ձիաւորի ոտի ձէն ա գալիս։ Արիասիրտ Աղասին միտք արեց, որ սրանք նրանց ընկերները պէտք է ըլին. ական թօթափել երեխայ, օղլուշաղ ղրաղ քաշեց, հազար անգամ ձեռն էստուր էնդուր բերնին դրեց որ ձէն չհանեն, երկու քրդի

վըլները մէկ իգիթ Քրդստանցու թուրը հանած կաղնացրուց, միւս Քրդստանցոցը կրակի չորս կողմը նստացրուց, որ կարծիք չընկնին, իսկ ինքն իր ռաշիդ տղերքանցովը եկեղեցու դուռն աջ ու ձախ կողմը կտրեցին, թուրները հանած՝ պատնըշուեցվեցին ու թշնամուն ճամբայ տվին։

Լոլոյ ձէն տալով՝ քանից աւելի ձիաւոր ժամի դուռնը վէր եկան։ Հայի երեխէքանց ու կնանոնց սուգ ու շիւանի ձէնը՝ որ ժամ չէր ընկնում, պատերն էլ սուգ էին անում, բայց խեղճերը չէին իմանում՝ թէ ինչ բարի հրեշտակ ա Աստուած նրանց համար ուղարկել։ Հէնց որ ղալմաղալ անելով ներս չընկան, էլ չիմացան՝ թէ մարդ ա, որ իրանց գլուխը կտրում ա, դև կարծեցին կամ սուրբ։ Քրդստանցի Հայերը Աջամի Հայերիցն էլ աւելի կատաղած կռվում էին։ Էլի Աղասին էր՝ որ էս կատաղութեան չափ դրեց ու չթողեց որ քրդերին շատ տանջեն։

III.

Թող կարդացողը ինքը միտք անի, թէ էս գիշեր ինչ գիշեր կը լինէր էս ջրատար եսրների համար։ Զարմացած, մահի դուռը գնացած ու ետ եկած Հայերը՝ որ աչքները բաց չարին, իրանց ազատողին տեսան, ուզում էին ոտներն արտասունքով լուանան, բայց համեստ պատանին հէնց էն էր փնդրում, թէ Աստծուն փառք տան։ Աղասու սիրտը վկայում էր՝ թէ էն գիշերը էլ փորձանք չի գայ. բոլորին էլ խնդրեց, որ չօքեն՝ աղօթք անեն. Նրանց բախտիցը եսրների միջումը տէրտէր էլ կար, տիրացու էլ. սրանք սկսեցին առաւօտեան ժամը, ու Անի քաղաքը հազար տարուց աւելի որ ոչ ժամ էր տեսել, ոչ աղօթքի ձէն լսել, էս գիշեր հէնց իմացաւ թէ իրանք երևելի շքեղ թագաւորազունքը կրկին վէր են կացել, իրա հողն օրհնում, իրա ջուրն գովաբանում, որ Հայ ազգը էլ չհաւատայ՝ թէ իրան Աստուած էնպէս ա անի-

ծել, որ էլ մարդ չի կարող նրա միջումը կենալ։ Ո՛չ երկիրը քանդուեցաւ, ոչ երկինքը փուլ եկաւ։

Առաւօտը որ լուսացաւ, Աղասու աչքը մնացել էր սառած, չէր իմանում աչքին հաւատայ, թէ ոչ. եկեղեցի, պարիսպ, բերդ, մինարէք, էնքան նոր. էնքան պայծառաշէն ու անընման։ Կարդալ չէր գիտում՝ որ միտք բերի, թէ էս ինչ քաղաք պէտք է ըլի։

Աբովեանց։

6. Իգիթի վիճակն ու հոգսերը։

Աղասին մէկ ջահել ռաշիդ Քանաքեռցի հայ էր։ Ղըզըլբաշի ժամանակին սովորութիւն կար որ աղջիկ էին քաշում։ Մէկ օր էսպէս աղջիկ քաշելիս՝ կտրիճ Աղասին դուրս էկաւ, մէկ երկու թուրք սպանեց։ Ընկերներն էլ ժամանակ չկորցրին. գիտէին, որ բոլորի վերջն էլ մահ է, Աղասուն կապեցին ձիու վրայ և ընկան Աբարանու սարը, որ մի տեղ փախչեն։ Աղասին շատ տեղ իրանից գնում, քիչ էր մնում ձիուցը վէր ընկնի. էլի ընկերքը հասնում՝ երեսին ջուր էին ածում, ականջները տրորում, ետ բերում։ Հէնց մութը գետինն առաւ, նրանք ներս մտան Աբարանու քանդուած եկեղեցին։ Ձիանքը որ շունչ չէին քաշում, աչքները արին էլ քցում, քիթ ու բերան՝ կրակ։ Ամեն մէկ շունչ քաշելիս՝ փոր ու աղիք իրար էին կպչում, էնքան էին քշել։ Վաթօն սկսեց ձիանը ման ածել, Կարօն՝ սար ու ձոր աչքի տակն առնիլ, ղարաւուլ քաշիլ, Մուսէն Աղասուն ուսին դրած՝ մտաւ եկեղեցու խարաբէն, գլուխը դրեց գոգն, ձեռը երեսին ու աչքը երկինքը քցեց, որ իմանայ, թէ աստղերն ինչ են ասում։ Մէկէլներն ընկան դէս ու դէն, որ ձիանոնց

համար մի քիչ եմ (ուտելիք) ճարեն։ Բայց էն վախտին չոլումն ինչ կըլէր, խոտի չօփերն էին մնացել տեղ տեղ ցից ցից կանգնած։ Երկինք՝ աչք ու ունք կիտած՝ իր չարխը պտըտում էր. Հանդարտ լուսինը ամպերի տակիցն մէկ երեսըն հանում, նշանց էր տալիս, մէկ էլ ծածկում, կորչում էր։ Գերեզմանատունն էնքան սարսափելի չէր ըլի, ինչպէս էս եաբանի չօլը։ Ամեն մէկ քարի տակից դժոխքի ձէն էր գալիս։ Գէլ, չարխալ, արջ մէկ կողմից՝ դառնաշունչ բօրէաղը, որ մարդու աչքն ու բերանը խեղդում է, միւս կողմից՝ սանդարամետը բաց էին արել։ Աղասին՝ ջանի տաքութիւնը տուած, շունչը փորն ընկած՝ որ բաղի անգամ ա՛խ չէր քաշում ու ոտին գլխին անում, գետինն ուզում էր պատռուի, ընկերներին խոր տանի։ Նրա հաւատարիմ շունը՝ գլուխը նրա ոտի տակը դրել՝ մնացել էր փէտացած։ Ձին էլ բերին, գլխավերեւը կապեցին, որ բալքի նրա շունչն էլ ա Աղասուն մէկ ճար անի։ Մէկ էլ ընկերները Աղասու չորս կողմը շարուած աչքներիցը արտասունքը գետի պէս էին վէր թափում։ Մէկ սա էր ընկնում Աղասու վրայ, մէկ նա. «Փառք շա՛տ ըլի, Աստուած, հէնց էս առաւօտ ամեն աչք մեզ էր էրնակ տալիս. ինչ արինք, որ մեզ էս պատժին հասցրիր։ Վա՛յ ձեր խեղճ օրին, ա՛յ ազիզ ծնողք՝ եարաբ սա՛ղ էք, թէ թրի տակին մնացիք մեր խաթրու. եարաբ մեր ցաւն էք քաշում, թէ ձեր սեւ օրը լաց ըլում։ Ա՛յ աշխարհքի աչք Աղասի, մէկ ճանճ էլ ա նհախ տեղը չես սպանել, մէկ դառը խօսք քո բերանիցը չէ՛ դուրս եկել՝ ա՛յ Աստուծոյ զառն ախպէր. ախր ընչի՞ պէտք է Աստուած քեզ էլ, մեզ էլ էս տեղը հասցնէր։ Ո՞ւր գնանք, ո՞ւր։ Տօ՛ մէկ բերանդ էլ ա բաց արա՛, քո ջանին մեռնենք. ինչ կըլի, որ էդ սիրուն աչքդ էլ ա մի բաց անես, մեզ էսպէս չսպանես։ Աշխարքն էլ ինչ պէտք մեզ համար, որ քեզ չենք ունենալ։ Կաթն ու ծիծ մէկ տեղ ենք կերել, որ քեզանից ձեռ քաշենք.

քախտ ու լաւ օր մէկ տեղ էնդուր համար ենք վայելել, որ քեզ նեղ օրը բաց թողնե՞նք։ Ախր մէկ խօսա՛, ինչ կըլի»։

Էս խօսքին մէկ ձիու շփըլթոց էկաւ։ Երկինք, գետինք գլխներին սեւացաւ։ Եարաղ, ասպաբ առան ուսըները. ամեն մէկը մէկ բուռը հող սըբութիւնի տեղակ բերանը քցեց, մէկ քարի առաջի չօքեց, իր մեղքը խոստովանեց, մէկ քանի ծունր դրեց, երեսին խէչը հանեց, ժամի քարերը պաչելով՝ տեղիցը վեր կացաւ։ Շունը ղրաղ քաշեցին, մատով ձեռով արին որ ձէն չհանի, ու իրանք թուր ու թվանք հազրած, ձիու ջիլաւը քցած՝ սկսեցին պատի արանքիցը անսաս ականջ դնել, որ տեսնին՝ էկողներն ո՞վքեր են։ Անիծած բուքն ու քամին հիւսսի դհիցն էր գալիս ու ձէնը փակում։ Ուզում էին իրանց կտրատեն, որ չէր թողում պարզ իմանան՝ թէ ինչ խաբար է։ Շատ մտիկ արին, ձէն չեկաւ։ Տղէք, ա՛սաց կարօն, ինչ կըլի ըլի, տղամարդութիւնն էն ա, որ մարդ իր գլուխը դուշմանի ձեռ չտայ։ Երեւում ա եաւներիցս մարդ են քցել, ման գալիս։ Թող գան. բոլորին եա կը ջարդենք, եա կը ջարդվենք։ Քամակ քամակի տանք, նամարդի մուհդաջ չըլինինք»։ Ասիլն եա սուրբ Սարգսի ձէն տալն ու թուանքների ճռոցը մէկ էլաւ։

«Տղէրք, ձեր ջանին մեռնեմ, էլ մտիկ մի՛ք անիլ. մեր թուրը՝ նրանց գլուխը, էլ ո՞ր օրուայ համար ենք կոխքներիցս կախ անում, երեքի գլուխը գնաց»։ «Էրկուսինն էլ իմ թրիս մատաղ արի, ղօչաղ կացէք», էն դհից Վաթօն գոռաց։ «Էրկուսին սպանել, մի գլուխն էլ հրէս ոտիս տակին է», ասաց Վանին։ «Տղէրք՝ փախան, ձիանը նի՛ ելէք, սրանց էկած ճամփէն քոռանայ. սովորել են գիւղերումը հաւի գլուխը թռցնելով ման գան, հայերի արիւնը խմեն, սրանց տունը քանդուի։ Տղէրք, սուրբ Սարգսի ջանին մեռնեմ, մէյդանը մերն ա», ասացին ու վիշապի պէս ընկան

հարամու քամակից, որին ինչ տեղ հասցրին, էնտեղ փառչալամիշ արին:

Բայց ա՛խ՝ արինը աչքները կոխած՝ հէնց քշեցին գնացին, էլ միտք չարին, թէ Աղասին ինչ նեղ սհաթի միջում՝ ընկեր ա ձէն տալիս՝ ընկեր չի կայ, ախ ա քաշում, ձէն լսող, իմանող չկայ: Թուանքները որ բերաղի չճռճռացին, հէնց իմանաս՝ թէ հոգին եդ եկաւ տեղը. վրայ թռաւ տեղիցը, ընկաւ ձիու քամակն ու խելքը կորցրածի պէս էլ չիմացաւ՝ թէ ուր ա գնում: Թուրը որ մէկի քեալլին չհասցրեց, գլխի հետ երկու կտոր էլաւ. ընչանք թուրը եա ղամէն կհանէր, պարանն ընկաւ ճլտովն ու շատ էլ ուզեց՝ որ ձին առաջ քշի, չէլաւ. ձին տակիցը դուրս թռաւ, ինքը գետնին դիպաւ ու չորս ամդհայ տղամարդ վրա թափուեցին: Շունը տեսնելով որ տիրոջն էլ խեր չի անիլ, ընկաւ գնացածների ետևիցը: Աղասու ձեռները կապեցին, բերանը բամբակով լցրին, աղխով ղայիմ հուպ տուին ու շատ ու քիչ Աստուած գիտի, թէ ուր տարան:

Տղէրքը բերաղի որ եդ դառան, գլխներին կրակ վառուեց, երբ Աղասու շունը տեսան ճամփին: Մէկն էս սարն ընկաւ, մէկն էն ձորը. քարը լեզու չունէր, որ ասէր, ձին իմաստուն չէր, որ գտնէր, շունն էլ առաջներիցը վաղուց կորել էր. ուր գնային, ուր կորչէին, գետին էլ թէ պատռուէր, ներս կերթային, որ նրան հանեն: Ինչ անեն, մնացել էին մոլորուած: «Տղէրք, մնանք էստեղ. Աղասու շունը տեսնում էք որ կորել ա, նա իմաստուն հայվան ա, ինչպէս որ ըլի, հետի վրայ կարող է գտնիլ. թէ ճար կայ, նրանից կըլի էս գիշեր, մենք ոչինչ չենք կարող անիլ»: Էսպէս խելըմ վախտ տարակուսած նստած՝ միտք էին անում, որ խելօք շունը լեզուն հանած՝ հեթեթալով լիս ընկաւ: Շունը վազեց, նրանք ետևիցը: Հէնց մէկ խելըմ տեղ անց կացան թէ չէ, շունը եդի ոտը վեր քաշեց՝ կանգնեց: Շատ էլ զօռ արին,

որ տեղիցը եռայ, չէլաւ: Իսկոյն իմացան զգոյշ հայվանի միտքը, ձիաներիցը վէր եկան, մէկին տուին ու կամաց կամաց ոտները փոխեցին: Էնքան էսպէս ուսուլով գնացին կռացած, փորսող անելով, որ հարամին մնաց դէմ ու դէմ: Սարի շուաքը իրանց կողմն էր՝ չէին երևում. լուսնեակը հէնց ընկաւ թուրքերի ճակատներին, տեսան՝ որ Աղասին միջներումը չի: Մէկի ճակատի նշանիլը, թուանքների տրաքիլն ու հարամեքանց բանհոգի ըլիլը մէկ էլաւ: Հուրի պէս դեռ էնպէս թրպրտում էին, որ մեր տղէրքը վրայ հասան: Ա՛խ, ո՛վ է կարող նրանց ուրախութիւնն ու արտասունքը էս սհաթին պատմիլ: Որ էլ վախտ չկորցնեն, վերցրին իրանց կորցրած գանձը, հանեցին թշնամու եարաղ ասպաբն ու գնացին: Ո՞վ կը զարմանայ, որ լսի, թէ Աղասին ամեն իր շանը տեսնելիս՝ ուզում էր կեանքը նրան տալ: Վարավուրդով մինչև տասնըհինգ մարդ էն գիշերը սպանել էին: Եկեղեցու մօտ որ էլի եդ հասան, հանեցին մէկ քանի շահի փող դրին սեղանի վրայ, չօքեցին, Աստծուն փառաբանութիւն տուին ու ճամփայ ընկան:

Աբովեանց:

7. Վան քաղաքի «Հրաշափառ ծերոց»:

—Էն տարին որ խան Մահմուտ եկաւ՝ պէտի մեր այգեստան և քաղաքը թալանէր, չորս կողմից գեղըցիք եկան քաղաքը լցուեցան, այգեստանեայց դռները մէկ մէկ ամրոց դարձան. կնիկ, մարդ, ճիժ, բիժ, տանիքներն էին բարձրացել արապահների ետև կացած. փողոցի քարեր, կռեթներ

(կոշտ հող), հող, փոշի և մոխիր կուտել էին, որ Քրդերի գլխին և երեսներին խփեն. մարտակ, ձողին, թոնրի երկաթ, կրակ, ուրագ, դանակ, ինչ որ ձեռքին գար՝ առան, որովհետև՝ «Արգելուած էր Հայերին զէնք ունենալ....:

Միւսն ասում է. «Նրանի այն օրին, որ առաջ ուխտ կերթայինք: Մի Սուսուն խաթուն ունէինք, որ ձի հեծած, ոտից գլուխ կրակ ու զէնք, մէկ ձեռին էլ մզրախ, գալիս էր ուխտաւորներին ժողովում էր, ինքը առաջնորդում էր. էն արունբերան Քրդերից ո՞րը հոգի ունէր Սուսունի դէմ դուրս գար: Բոլոր Քրդերը նորանից դողում էին»:—Ափսոս այն ժամանակներ, ափսոս: Այն ժամանակ հաւատ կար, Աստուած էլ շատ կտրիճ տղմարդիկ և կնիկներ էր հանում»:

—Միտդ կուգա՞յ Ջանկայ Պուղոս, որ չորս գոմշի ուժ ունէր: Իսախ փաշի օրով Աջմու փահլևան էր եկել Վան. «Կամ բերէք մէկին ըմբշամարտենք, կամ այսքան մալ ու խ ա զ ն ա յ կուզեմ» ասում էր: Դևի պէս մի անհաւատ գազան էր, ո՞վ կարող էր նրա դէմ դուրս գալ: Ջանկայ Պուղոսը որ լսեց. «Եա՜, ասաց, մի՞թէ Վանայ երկիրն այսպէս աւերեցաւ, որ մէկ Աջմու վատը գայ Վանայ թալանը տանի՞»: Պուղոսն եկաւ փաշին, փաշէն էն օր փահլևանի ուզածը պէտք է տար. դարդից աչքերը թթուել էին, դաւել էին բակլի ջուր: Ի՞նչ անէր, փահլևան շատ ունէր, քայց այս աջամից քաշվում էին: Աջամ չէ, Աժդահար է. ուր գնացել է, անուն է հանել. բերնի ուզածը ստացել է.—Պուղոսը մէյդան դուրս եկաւ, կանչեց փահլևանին: Հողագործ մարդ էր Պուղոսը, գերանդին դաշտում դրել, եկել էր: Մէկ երկու տակ մէյդանի մէջ գնաց եկաւ, Աջամը խօսք ձգեց, ձեռք ձգեց, վիշապի պէս պոռաց:—Ինչ՞.—Պուղոսին վախեցնի: Մէկ էլ որ մէկ մէկու կպան, Պուղոսը Աջամին առաւ գետինը խփեց. ինչպէս որ երկնքից մէկ վի-

շապ ընկնի, գըմփայ, էնպէս էլ նրա փորի ձէնը գնաց մինչև Իրան և Թեհրան:—Ա՛ռ քեզ մ ա լ ու խ ա զ ի ն ա յ, ասաց Պուղոսը, դէ՜ գնա՛ մարդ ճանչցիր: Բերէք, ես կնկայ հալաւ հագցնեմ սրան, թող սրա ազգականներն իմանա՜ն, թող հասկանան թէ Վանայ Հայերը Խոյայ խաներ չեն:

Փաշէն Պուղոսին շատ խ ա լ ա թ ն ե ր տուեց, մէկ էլ քուլթան վեց լուծ գոմէշներով: Առաջ էս տեսակ մարդիկ կային, բաներ կային. հիմիկուայ մարդիկն էլ մա՞րդ են:

—Էն տարին որ Ս. Կարապետ գնացինք՝ մի մարդ կար էն տեղ, որ ասում են՝ ջաղացի քարեր մէկ ձեռով վերցնում է, Քրդերի ետևից ընկնում է, ձիերի պոչից բռնում է, պոչը դուրս է քաշում, չորս գոմէշ լծած սէլի ետևից քաշում կանգնեցնում է, և ուրիշ էսպէս բաներ է անում:

—Դոյա ոյժը երկնային տուրք է, ասեց ամենից ծերը: Ով եօթը տարի Ս. Կարապետի պասը պահի, եօթն անգամ Ս. Կարապետի գերեզմանը համբուրէ, ինչ որ ուզէ, կըստանայ:

—Այս ժամանակին էլ ո՞վ է միտք անում ուխտ, սրբեր, հունար: Քոռ-Օղլին ասել է. «Երբ որ թուանքը յայտնուեցաւ, իգիթները անյայտացան». մերն էլ՝ վարժապետներ, ղազաթաներ ելան, ըմէն բան ջուր տարա՜ւ...»:

Սրուանձտեանց.

8. Նախապատրաստութիւն:

Ըստիպիմ ասա ի ցաւոյս ձեզ, ո՞վ մանկունք ողբանըւէր.
Ողբական բանիւ պատմել զգաղթականաց գերաշխարհումն.
Զոր առնէին աստանօր մինչ հայրենի զերկիր թողեալ
Ողորմիկ լալոտ աչօք ելեալ յինէն բաժանեցան.

Ա՛հ, յայնժամ էր տեսանել զնոցին լալիւն աշխարհահեծ,
Բզտեսիլ ըզկերպարան Թըշուառագոյն ուղևորացն,
Որ երթային և լային որպէս երբեմն հրէական ազգն·
Ծերքն ի ձեռըս գաւազան առեալ ելին դողդոջաքայլ՝
Որ բազմէին ի յաթոռս գոտէպաշտեալ ի ծառայից·
Իշխանքըն փառաւոր, որ յերիվարս պալարակապ
Նստէին շքեղապէս և շրջէին ի հրապարակս,
Այնպէս գնային հետիոտս քըղանցք ըզգեստուցն փոշոտեալ:
Տնաշէն կանայք ըզտունս և զմառանս թողեալ ի լի,
Ելին զդիեասունս ի գիրկս առեալ միով ձեռամբ
Եւ միւսովն ըզձեռանէ մանկանց կալեալ յուշիկաքայլ՝
Բոկանի գնային լալով ընդ ճանապարհս տաժանալից,
Ո՛հ, քընքուշ զոտս մանկանց պատառոտէր փըշուտ գետին·
Ելին յառագաստից հարսունքն անքօղ փեսայազուրկ,
Զի փեսայք նոցին զենան ի սուրբ գերչացն անագորոյն,
Ելին և Նորապըսակ փեսայք զըրկեալ ի նոր հարսանցն,
Զի հարսունք պըսակասէր գերի գնացին ի Խուժաստան,
Ելին այն պատկառոտ կոյս օրիորդք հըքնաղագեղ,
Հերարձակ և հոլանի գնային իմէջ կարաւանին,
Ելին հովիւքն ի դաշտացըն Շիրակայ մնացեալ հօտիւք,
Նորածին գառինքն ըզկնի մարց երթային բառաչելով,
Ընդ հովիւսն և հողագործքն յակօս հերկին թողեալ զարօր
Եւ զեզինս առեալ ելին, զոյց ոչ գոյր արտ յերկիր օտար,
Այսգունակ դառըն կոծով ելին յինէն իմ ժողովուրդք՝
Թողին զամենապտուղ պարտէզս՝ և այգիսըն գինեբուխ,
Թողին ըզդաշտօրայս և զանդաստանս ցորենաբեր,
Եւ բազմատար մեծ ամբարս լի ցորենով ատոքաձեմ:
Ընդ սոսին զինչս և զգանձս մեծութեան թողեալ ի յիս
Անինչ և հացազուրկ ի վայր օտար պանդխտեցան,
Ուր կարօտ բերեալ հացի տառապէին Թըշուառապէս,
Ոչ գոյր նոցա բնաւին անդ ափ մի հողիկ սերմանելոյ,
Ոյց արտոց չէր սահմանի ի Շիրակայ դաշտ լայնատար·
Ոչ այգի գինեբեր, ոչ մըրգաստան բազմապտուղ,
Ոչ բիւրաւոր խաշանց հօտ կամ պաճարաց խուռն երամ,
Որով անդ և այնոքիւք փափկանային ի ճոխ վայելս:

Վասն այն յուշ բերեալ նոցա զլի բարութիւն երկրի իմոյ
Դառնապէս հառաչէին զօր ամենայն արտասուելով·

Նա՛ յաւէտ, որ այժմ եկեալ էք դուք, մանկունք իմ հարազատ,
Նայեցայք աւագ աչօք յիմ այս տեսիլ աշխարհելի,
Իցէ՛ թէ գութ շարժեցի մանկտւոյդ ի սիրտ դիւրագորով
Մնացելոյս այս խնայել, զիս նորոգել ի փառըս նոր,
Եւ ի գիրկ այրւոյս կըրկին գըգուել սիրովն իմ մայրական.
Վա՜յ, յայնժամ տառապեալ մայրս լինի ոգւով ուրախամիտ,
Ուստերովք և դստերովք բերկրեալ որպէս մայր եօթնածին,
Նոր փառօք ըստ առաջնոյն բարգաւաճեալ ամենայնիւ,
Զառանչիւնն մոռանալով՝ վերջնով լիցի մխիթարեալ:

Խրիմեան Հայրիկ:

ՊԵՏ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотe
ՀՍԽՀ-ССРА.
им. А Мясникяна
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺՆԻ։

ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Ա. ԸՆՏԱՆԻՔ

Երես

1. Օրհնութիւն տան (Ա. Մ. Եզեկեան—Պռոշեանց) 3
2. Հին տունը (Ա. Մ. Եզեկեան.—Պռոշեանց) 4
3. Աչքի տակիդ եղածը հեռու մի մանգար (Պռօշեանց) 6
4. Հայի գերդաստանը (Աղայեանց) . . 8
5 Մեծ նանը (Պռօշեանց) . . . 9
6. Մայր և որդի 12
7. Հայր և երեք որդի (Բարխուդարեանց) 13
8. Երկու քոյր (Պատկանեան) . . . 15
9. Եօթն ազգականներ 17
10. Երգ պանդուխտ պատանեկի (Դոդոխեանց) 20
11. Ամուսնական հաւատարմութիւն (Աքիմեանց) 21
12. Ուսումնածարաւ մանուկը (Գեղամեանց) . 27
13. Աղ ու հաց 31
14. Կարեկից (Պատկանեան) . . . 32
15. Քահանայ (Պատկանեան) . . . —
16. Տէր Մարգարը (Գեղամեանց) . . . 34
17. Պանդուխտ առ կռունկ (Ժողովր. բանաստեղծ.) 37
18. Պստկանարստ (Սրուանձտեան) . . 38
19. Սայաթ-Նովա (Ախվերդեանց) . . 40
20. Նախապաշարմունք և սնոտիապաշտութիւն (Սրուանձտեան) 43

Բ. ԴԱՐԱԳՄՈՒՆՔ

I. ՀՈՎԻՒ

1. Հովուի սրինգը (Շահազիզեան). Եւ ասէ Յիսուս (Աւետարան) . . . 47
2. Մարգի փերին 48
3. Հովուի ցուպը (Սրուանձտեան) . . 49
4. Ծաղկասար 50
5. Նախրչի Մանուկը (Պռօշեանց) . . 51
6. Մարգար Մառնիկեցի (Սրուանձտեան) . 54
7. Սար երթալը (Աղայեանց) . . . 56
8. Եայլաղ (Աբովեանց) 58
9. Վազանի բաժինը 59
10. Հովուի դարձը սարից (Բարխուդարեանց) 61
11. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ) 62

II. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

1. Երգ շինականաց (Ժողովրդական երգ) . 63
2. Հսկաների խաղալիք 64
3. Ցորենի հասկը 65
4. Ձգնաւորի հացը 66
5. Շեղջայ դար (Սրուանձտեան) . . 67
6. Բանուոր մշակ 68
7. Հալիլ Բաբա և քառասուն ակունք (Սրուանձտեան) 69
8. Գեղջցու երջանկութիւնը (Աբովեան) . 71
9. Պարտիզպանների աւանդական սովորութիւնները (Պռօշեանց) 73
10. Երաշտութիւն (Արարատեան) . . 75
11. Նուրին (Պռօշեանց) . . . 76
12. Սուրբ Ականատես (Պռօշեանց) . . 77
13. Երկու ճանապարհորդ (Բարխուդարեանց) 78
14. Ջրի հերթը (Պռօշեանց) . . . . —

15. Աստուած որ բանն աջողէ ոչ, մարդ հազար էլ աշխատի, ոչինչ չի շինիլ (Պռօշեանց) . 80
16. Փոթորիկ (Բարխուդարեանց) . . 81
17. Փոխարայ բանողներ (Պռօշեանց) . . 82
18. Լօռըցի և Քուրդստանցի Հայ (Աղայեանց) 84
20 (19). Տարուայ սկիզբն Հայաստանում (Ալիշանեան) . . . . . 97(87)
21(20). Նաւասարդի տօները (Ալիշանեան) 99(89)
22(21). Երկրագործութիւն . . . 103(93)
23(22). Հացաբոյս . . . . . 106(96)

III. ՈՐՍՈՐԴ

1. Որսորդի երգ (Բարխուդարեանց) 108(98)
2. Որսի հանդէսը (Մովսէս Խորենացի) 109(99)
3. Արտաւազդ (Ազգային առասպել) 111(101)
4. Բազէ (Վագներ) . . . . 112(102)
5. Ողբ կաքաւու (Ժողովրդական երգ) . 105
6. Հարսանիքի արարողութիւն 106
7. Քաջ որսկաններ (Աբովեանց) . . . 107
8. Որսի օէրը 109
9. Եղնիկէ որսը 110
10. Որսորդի երգ (Բարխուդարեանց) . . 112
11. Մի գիշատիչ կենդանի անտառի մէջ ձմեռուայ ժամանակ 113

IV. ԶՕՐԱԿԱՆ

1. Երիտասարդի զուարճութիւնները (Աբովեանց) 115
2. Թուանքչի (Պռօշեանց) 117
3. Արանչիք (Պռօշեանց) 120
4. Աստղեր (Բարխուդարեանց) . . . 122
5. Անի (Աբովեանց) 124
6. Իգիթի վիճակն ու հոգսերը (Աբովեանց) . 129
7. Վան քանաքի «Հրապարակ ծերոց» (Սրուանձտեան) 133
8. Նախապատրաստութիւն (Խրիմեան Հայրիկ) 135

ՎՐԻՊԱԿՆԷ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ

Երես		Տող	Տպուած է	Պէտք է կարդալ
Ա.	ներքևից	16	հալոց	Հայոց
»	»	10	լօդուածների	յօդուածների
»	»	8	Հալերս	Հայերս
Բ.	»	11	երեխայրիքը·	երախայրիքը·

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

Երես		Տող	Տպուած է	Պէտք է կարդալ
1.	»	9	ըմդարձակ	ընդարձակ
3.	»	3	Այն տեղ	Այնտեղ
»	»	1	քանի	քան
4.	վերևից	»	աեղը	տեղը
5.	»	2	Միջագէտքի	Միջագետքի
»	ներք.	14	սըկ-	սկը-
»	»	13	Արջևից	Առջևից
6.	վեր.	1	աղաղակսվ	աղաղակով
»	»	7	ցըցում	ցցում
»	»	12	հանդս-	հանդըս-
»	ներք.	9	դաղանները	գազանները
9.	»	»	Ժիղովրդին	Ժողովրդին
10.	»	15	զենք	զէնք
»	»	12	զինաւարժ	զինավարժ
»	»	10	արածում	արածեցնում
11.	»	15	աւազաղներ	աւազակներ
»	»	4	հագուստի	հագուստի
12.	»	10	բաձրացնելով	բարձրացնելով
»	»	6	յաճոյանալ	հաճոյանալ

13.	ներք.	5	Ես	Եւ
16.	»	2	տոչորոոմ	տոչորում
17.	վեր.	6	չոր	չորս
19.	ներք.	2	շաա	շատ
26	վեր.	8	ծառա-	ծառայ
29	»	4	մտսամբ	մասամբ
31	ներք.	7	տրևելեան	արևելեան
42	»	6	Աստուաած	Աստուած
69	վեր.	3	մայրը	մայր
70	ներք.	3	եղայր՝	եղբայր՝
71	»	8	եղայրներ ին	եղբայրներին
75	վեր.	3	եղայրնեին	եղբայրներին

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺՆԻ

11.	»	11	տուե	տուել
12.	»	8	գեշերը	գիշերը
20.	ներք.	5	Կեանքս մաշուել եղել է կէս։	Կեանքս մաշուել, եղել է կէս։
21.	վեր.	2	դնա́	գնա́
32.	ներք.	4	Հայրն	Հայր
40.	»	5	Թունով	Թինով
50.	վեր.	4	տեսնայ	տեսայ
59.	»	1	ցողը	ցօղը
61.	»	15	սպանած	սպառած
67.	»	»	կաաարուի	կատարուի
76.	ներ.	2	Ասառւած	Աստուած
101.	վեր.	10	բարկութեան	բարակութեան
103.	ներ.	4	մէջ	մէկ
106.	»	2	Հաստատարնա-	Հաստատ բնա-
110.	վեր.	3	ղարաններիցը	դարաններիցը
124	»	7	աստուածասերի	աստուածասէրի
127.	ներ.	9	գլուխդ	գլխուդ
129.	»	7	էլ	էր

2013

4007-4008

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0061159

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0061160